

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

На правах рукопису

ДУДАР Оксана Тарасівна

УДК 631.147

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ
ОРГАНІЧНОГО АГРОВИРОБНИЦТВА**

Спеціальність 08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник
ПАРХОМЕЦЬ Микола Кирилович
доктор економічних наук, професор

ТЕРНОПІЛЬ – 2011

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади становлення і розвитку органічного аграрного виробництва	12
1.1. Економічна суть, зміст та об’єктивна необхідність формування органічного аграрного виробництва	12
1.2. Особливості, принципи і загальний механізм розвитку органічного агровиробництва в умовах глобалізації	29
1.3. Методологічні і методичні основи дослідження органічного агровиробництва та ринку екологічно чистих продуктів органічного походження.....	46
Висновки до розділу 1	61
РОЗДІЛ 2. Системний аналіз і оцінка сучасного стану ведення органічного виробництва в сільськогосподарських підприємствах	64
2.1. Аналіз основних тенденцій становлення і розвитку органічного агровиробництва	64
2.2. Забезпечення сертифікованої діяльності органічних сільськогосподарських підприємств	88
2.3. Порівняльний маржинальний аналіз ефективності виробництва сільськогосподарської продукції за органічною та традиційною технологіями	105
Висновки до розділу 2	123
РОЗДІЛ 3. Концептуальні організаційно-економічні засади формування і подальшого розвитку органічного агровиробництва у контексті екологізації агросфери.....	127

3.1. Маркетингова орієнтація товаровиробників на купівельну поведінку і попит споживачів сільськогосподарської продукції та продуктів харчування органічного походження.....	127
3.2. Формування стратегії розвитку органічних сільськогосподарських підприємств	141
3.3. Обґрунтування прогнозу розвитку органічного агровиробництва та інтеграційної системи його ведення	162
Висновки до розділу 3.....	186
ВИСНОВКИ.....	190
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	193
ДОДАТКИ	218

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Глобальні зміни у розвитку світової економіки тісно пов'язані з динамічним зростанням попиту в багатьох країнах світу на високоякісну натуральну продукцію органічного агровиробництва, яке в порівнянні з традиційним має низку економічних, екологічних та соціальних переваг, слугує основою повноцінного харчування людей, що виключає будь-які ризики для їх здоров'я, зберігає довкілля.

Україна не повинна стояти осторонь цих процесів, адже її аграрний сектор володіє широким спектром можливостей для розвитку органічного напрямку господарювання, формування вітчизняного ринку органічної продукції, утримання стійких позицій на світовому органічному агропродовольчому ринку. Розраховувати на успіх можна лише за умови законодавчого і нормативно-правового забезпечення, впровадження інноваційних технологій, екологічного менеджменту, належної державної підтримки та суспільного визнання в країні органічного агровиробництва.

Наукова і прикладна проблематика екологізації сільського господарства ефективності виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції та продуктів харчування постійно знаходилась у полі зору багатьох зарубіжних і вітчизняних вчених. Важливу роль у формуванні теоретичних концепцій органічного агровиробництва відіграли наукові праці М. Бжезінського, М. Гжибовської, М. Грунта, Є. Ковальова, А. Лічмана, Р. Несторовіча, Г. Нідера, М. Окади, С. Пілярського, А. Подолінського, Г. Руновського, Р. Штайнера та ін.

Дослідженню проблем еколого-спрямованого ведення аграрного сектора, ефективності органічних методів господарювання, формування ринку органічної продукції та продуктів харчування, які, лягли в основу розробки методики дослідження, присвячені роботи вітчизняних вчених: В. Андрійчука, В. Артиша, В. Борисової, Н. Бородачевої, О. Бородіної, В. Вовка, Т. Зінчук, М. Капштика, М. Кропивка, Є. Милованова, І. Овсінського, М. Пархомця,

О. Попової, О. Рудницької, П. Саблука, М. Стадник, В. Трегубчука, Р. Тринька, О. Царенка, М. Шикули, В. Шлапака, О. Шубравської та ін. Їх дослідження дозволили сформувавши систему знань, яка є науковим підґрунтям сучасних економічних поглядів на проблеми екологізації сільського господарства у контексті сталого розвитку агропродовольчої сфери України.

Однак, у більшості наукових розробок розглянуті окремі аспекти цієї багатогранної проблеми, де практично відсутні теоретико-методологічні основи щодо становлення системи ведення органічного агровиробництва для формування вітчизняного ринку органічної продукції та розширення експортного потенціалу органічного сектора держави.

Необхідність поглибленого наукового розроблення нових методичних підходів у формуванні організаційно-економічних засад органічного агровиробництва, національна важливість екологізації сільського господарства, якості й безпеки повноцінного харчування людей зумовили вибір теми дисертації, мету, структуру і напрями дослідження та визначили її актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проводилось згідно з науково-дослідною тематикою Тернопільського національного економічного університету і знайшло відображення при виконанні держбюджетної теми кафедри аграрного бізнесу і обліку: “Обґрунтування напрямів інтенсифікації агропромислового виробництва і активізації соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах адаптації суб’єктів господарювання до сучасних ринкових умов” (державний реєстраційний номер – 0105U000525), в межах якої автором виконано розділ “Економічні засади формування маркетингової політики агроформувань на шляху товаропросування органічної продукції до споживача”.

Мета і завдання дослідження. Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проводилось згідно з науково-дослідною тематикою Тернопільського національного економічного університету і знайшло відображення при виконанні

держбюджетної теми кафедри аграрного бізнесу і обліку: “Обґрунтування напрямів інтенсифікації агропромислового виробництва і активізації соціально-економічного розвитку сільських територій в умовах адаптації суб’єктів господарювання до сучасних ринкових умов” (державний реєстраційний номер – 0105U000525), в межах якої автором розроблено “Економічні засади формування маркетингової політики агроформувань на шляху товаропросування органічної продукції до споживача”.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає в поглибленні концептуальних основ і обґрунтуванні теоретичних підходів та практичних рекомендацій щодо формування ефективного органічного виробництва в сільськогосподарських підприємствах, спрямованого на утвердження вітчизняного ринку органічної продукції і розширення його експортного потенціалу.

Для досягнення поставленої мети були визначені такі основні завдання:

- здійснити аналіз генезису ідей, принципів і уточнити сутність органічного агровиробництва та узагальнити теоретичні підходи щодо формування його організаційно-економічних засад у контексті екологізації сільського господарства;
- здійснити системний аналіз сучасного стану і тенденцій становлення сертифікованого органічного агровиробництва в сільгосппідприємствах;
- обґрунтувати пріоритети щодо виробництва сільськогосподарської продукції органічного походження, виявити шанси і ризики для вітчизняних товаровиробників у його веденні;
- узагальнити досвід зарубіжних країн щодо тенденцій розвитку органічного агровиробництва та динаміку розширення світового ринку органічної продукції з метою його адаптації до умов України;
- сформувати логічно-сміслову модель регіональної інтеграції органічних аграрних підприємств та інших суб’єктів ринку органічної агропродовольчої продукції в ланцюгу “органічне агровиробництво –

просування органічної продукції – виробництво органічних продуктів харчування – споживач”;

- запропонувати концептуальну модель формування стратегії розвитку органічного агровиробництва в Україні;
- розрахувати прогностичні значення основних показників розвитку органічного агровиробництва в Україні на 2011-2015 рр.

Об’єктом дослідження є виробнича діяльність органічних сільськогосподарських підприємств та інших суб’єктів органічного сектора.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних і практичних питань формування та ведення органічного виробництва в аграрних підприємствах.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання та системний підхід до вивчення економічних явищ, базові положення економічної теорії, наукові розробки вітчизняних та зарубіжних вчених з проблем екологізації сільського господарства, організації виробництва продукції органічного походження, формування маркетингової політики просування і збуту органічної продукції, законодавчі та нормативно-правові акти України та країн ЄС з питань екологізації агровиробництва.

Для реалізації завдань дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: системний – для аналізу процесів і явищ у взаємозв’язку та взаємозалежності, пов’язаних з формуванням організаційно-економічних засад органічного агровиробництва; абстрактно-логічний – для узагальнення і обґрунтування теоретичних та методичних засад формування органічного виробництва в сільськогосподарських підприємствах; монографічний – для відображення основних тенденцій становлення і розвитку органічних агроформувань в світі, і в Україні зокрема, у часовому вимірі; економічного аналізу і порівняння – для оцінки становлення і розвитку сертифікованого органічного агровиробництва; SWOT-аналізу з використанням методу PRESTCOM – для обґрунтування стратегії розвитку органічних агропідприємств; метод експертних оцінок – для опрацювання стратегії розвитку органічних агроформувань і оцінки їх позицій на органічному

агропродовольчому ринку; маржинальний аналіз (CVP-аналіз) – для порівняння ефективності виробництва сільськогосподарської продукції за органічною та інтенсивною технологіями; соціологічного дослідження – для опитування керівників агроформувань з метою вивчення питань, пов'язаних із становленням і розвитком органічного сектора, формування потенційного попиту на його продукцію; розрахунково-конструктивний – для визначення прогнозних значень показників розвитку органічного агровиробництва в Україні.

Інформаційною базою дослідження слугували законодавчі і нормативні акти України (закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України), теоретичні праці вітчизняних і зарубіжних авторів, інші спеціальні та науково-практичні інформаційні джерела. Використані матеріали Державної служби статистики України, Всесвітньої організації з продовольства та сільського господарства при Організації Об'єднаних Націй – ФАО ООН, Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху – IFOAM, Федерації органічного руху України, Асоціації учасників органічного виробництва “БЮЛан Україна”, звіти окремих органічних господарств, результати соціологічних досліджень.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в системному обґрунтуванні теоретико-методологічних основ та прикладних організаційно-економічних засад щодо формування і розвитку органічного виробництва в сільськогосподарських підприємствах, а саме:

вперше:

- обґрунтовано концептуальну модель формування стратегії розвитку органічного агровиробництва, яка визначає основні стратегічні напрями, механізм реалізації і очікувані результати за умови нормативно-правового, соціально-економічного та організаційного забезпечення екологізації процесів виробництва сільськогосподарської продукції;

удосконалено:

- методичні підходи до системного вивчення особливостей формування організаційно-економічних засад органічного виробництва в агроформуваннях;

- механізм господарювання в сільському господарстві, який на відміну від функціонуючого двокритеріального орієнтира (соціально-економічний) базується на інтегрованому трикритеріальному (соціально-екологічно-економічний), здатному забезпечити реалізацію і досягнення триєдиного завдання: виробництво органічної сільськогосподарської продукції, безпечної для здоров'я людей; ефективність і соціальна спрямованість; збереження земельних угідь і охорона довкілля;

- логічно-сміслову модель організації інтеграційної системи органічного агровиробництва, яка створює можливості для налагодження взаємовигідних зв'язків між різними технологічно пов'язаних між собою партнерів органічного сектора з притаманними їм функціями, з метою забезпечення сталого виробництва органічної сільськогосподарської продукції, спільного вибору стратегії і тактики у методах просування її до споживача та досягнення на цій основі високих економічних результатів;

дістало подальший розвиток:

- трактування сутності поняття “органічне агровиробництво”, яке на відміну від існуючих визначень, трактується як екологічно збалансована система органічного сільськогосподарського виробництва, в якій ключовими завданнями є ефективне виробництво натуральної продукції з високими біологічно цінними якостями та оздоровчими властивостями для забезпечення повноцінного харчування людей, виключає будь-які ризики для здоров'я, сприяє збереженню навколишнього природного середовища;

- послідовність поетапного дослідження ринку органічної сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, яка дає змогу вивчати цільові органічні ринки, їх сегментацію і місткість, можливості щодо позиціонування агропродовольчих товарів на ринку з метою визначення стратегії розвитку суб'єктів органічного сектора, проектування та організації системи екологічного маркетингу;

- методичні підходи для визначення перспектив розвитку органічного агровиробництва в Україні на 2011-2015 рр., які, на відміну від інших,

враховують загальні тенденції його становлення, що дало можливість розрахувати песимістичні, помірні і оптимістичні прогностичні значення загальних розмірів сертифікованих земельних угідь, які будуть відведені під органічне землеробство, часток земель під органічним агровиробництвом у загальній земельній площі; чисельність органічних господарств; середній розмір сертифікованих земельних угідь у розрахунку на одне сільгоспприємство.

Практичне значення отриманих результатів. Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці і обґрунтуванні пропозицій, спрямованих на формування організаційно-економічних засад органічного агровиробництва в контексті сталого розвитку сільського господарства та збереження довкілля.

Наукові результати та практичні рекомендації, сформульовані у дисертації, отримали схвальну оцінку та використовуються у практичній роботі Міністерством аграрної політики та продовольства України (довідка № 37-32-15/21943 від 26.11.2009 р.), Федерацією органічного руху України (довідка №1403/01 від 14.03.2011 р.), Головним управлінням агропромислового розвитку Тернопільської облдержадміністрації (довідка № 02-1004/9-10 від 5.11.2009 р.); ТзОВ “Жива земля Потутори” Бережанського району Тернопільської області (довідка № 75 від 7.09.2009 р.). Результати дисертаційної роботи впроваджені в навчальний процес Тернопільського національного економічного університету (довідка № 126-13/1369 від 16.07.2010 р.).

Особистий внесок здобувача. Наукові результати, що викладені у дисертації і виносяться на захист, отримані автором особисто. З 22 опублікованих наукових праць, 17 – самостійні. Матеріали публікацій виданих у співавторстві, використані в дисертації в частині, що належить здобувачу.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, наукові результати та практичні розробки дисертації доповідались та обговорювались на: Міжнародних науково-практичних конференціях молодих вчених “Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації”: (м. Тернопіль, 2007-2011 рр.);

Всеукраїнській науковій конференції аспірантів та студентів “Сучасний стан та перспективи розвитку аграрного сектора економіки України” (м. Тернопіль, 2009р.); науковій конференції професорсько-викладацького складу “Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в умовах світової економічної кризи” (м. Тернопіль, 2009 р.); Всеукраїнському Дні органічного поля в рамках швейцарсько-українського проекту “Органічна сертифікація та розвиток ринку в Україні” (Житомирська область, м. Новоград-Волинський, 2009 р.); Міжнародній науково-практичній конференції “Ефективність використання біологічних та матеріально-технічних ресурсів аграрного виробництва” (м. Львів, 2009 р.); Першій Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених “Перспективні напрямки розвитку галузей АПК і підвищення ефективності наукового забезпечення агропромислового виробництва” (м. Тернопіль, 2009 р.); науковій конференції професорсько-викладацького складу “Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в умовах економічної нестабільності” (м. Тернопіль, 2010 р.); IV Міжнародному Форумі молодих вчених “Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи” (м. Харків, 2010 р.); XV Міжнародній науково-практичній конференції “Перспективи розвитку економіки України: теорія, методологія, практика” (м. Луцьк, 2010 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених “Продуктивні сили і продовольча безпека країни” (м. Київ, 2010 р.).

Публікації. Результати дослідження опубліковано у 22 наукових роботах (17 опубліковано автором одноосібно), у тому числі 8, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації. Загальний обсяг публікацій - 5,72 д.а. (особистий внесок дисертанта – 5,01 д.а.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків і списку використаних джерел. Обсяг основного тексту становить 192 сторінки. У дисертації міститься 24 таблиці, 37 рисунків, 13 додатків (на 20 сторінках). Список використаних літературних джерел включає 274 найменування на 24 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

1.1. Економічна суть, зміст та об'єктивна необхідність формування органічного аграрного виробництва

Важливою проблемою людства у ХХІ столітті, яка вимагає гармонізації аграрного виробництва з навколишнім природним середовищем, забезпечення одержання екологічно чистої сільськогосподарської продукції для безпечного і здорового харчування людей є розвиток екологічно чистого аграрного виробництва. Адже, людство у процесі свого розвитку тривалий час застосовувало інтенсивні методи ведення землеробства, використовуючи ресурси агросфери, різноманітні хімічні речовини у значних кількостях переважно для нарощування виробництва продовольства та сільськогосподарської сировини для промисловості. Такий підхід призвів до надмірного зростання обсягів використання ресурсів та енергії, необхідних для виробництва кожної одиниці продукції, зниження її якісних властивостей, а також до виснаження природного потенціалу і забруднення довкілля.

Нині людство зрозуміло, що подальша руйнація агросфери загрожує його існуванню й усвідомило, що необхідна нова філософія взаємовідносин між людиною і агросферою. Адже, ігнорування екологічних чинників у веденні сільського господарства підриває природно-ресурсний потенціал суспільного виробництва і негативно позначається на здоров'ї людини, порушує рівновагу в навколишньому природному середовищі.

У цьому контексті, нероздільність завдань збереження природного середовища та економічного розвитку світової спільноти стали ключовою проблемою на найбільшій в історії людства зустрічі лідерів держав світу під егідою ООН у м. Ріо-де-Жанейро (1992 р.), яка отримала назву "Самміт "Планета Земля", на якій був прийнятий фундаментальний підсумковий

документ – Програма дій “Порядок денний на XXI століття” (AGENDA-21). Базуючись на основних ідеях і принципах, задекларованих на цій конференції ООН з питань навколишнього середовища і розвитку, Україна вважає доцільним перехід до сталого розвитку, при якому забезпечується збалансоване вирішення соціально-економічних завдань, збереження сприятливого стану навколишнього середовища і природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення життєвих потреб нинішнього і майбутніх поколінь [180, с.137]. Це означає, що сталий розвиток аграрного сектору неможливий без екологізації сільськогосподарського виробництва.

“Економічна енциклопедія” трактує, що екологізація – процес послідовного впровадження нової техніки і технології, нових форм організації виробництва, виконання управлінської та інших рішень, які дають змогу підвищити ефективність використання природних ресурсів з одночасним збереженням природного середовища та його поліпшення на різних рівнях [73, с. 374]. За твердженням Продовольчої і Сільськогосподарської Організації ООН (FAO), яка багато років вивчала наслідки застосування органічних засобів та методів індустриального ведення сільського господарства, майбутнє аграрного розвитку в світі має будуватись виключно на органічних технологіях [269]. Актуальність виробництва екологічно чистої продукції, за визначенням цієї Всесвітньої організації, стоїть на другому місці після ядерного роззброєння [37, с. 12].

Це означає, що для сучасних і майбутніх поколінь перспективною багатофункціональною агроекологічною моделлю, яка базується на сучасному менеджменті агроєкосистем є органічне сільське господарство (біологічне, екологічне)¹.

Теоретичні і методологічні концепції сталого суспільного розвитку на основі екологічних підходів, започатковані видатним українським вченим-економістом та екологом С. А. Подолинським, який зробив великий прорив у розвитку світової економічної думки, порушивши низку принципово нових

¹ Зокрема, англійською мовою – organic, французькою – biologique, шведською – ekologisk.

підходів до аналізу розвитку людства, пов'язавши його із збереженням і нагромадженням енергії. Зокрема, у своїй науковій роботі “Праця людини і її відношення до розподілу енергії” (1880 р.) він наголошував: “... що правильне землеробство є найкращим прикладом корисної праці, тобто роботи, яка збільшує збереження сонячної енергії на земній поверхні” [171, с. 47].

Наукові здобутки С. Подолинського значно випереджали час і не тільки багатьом його сучасникам, а й наступним поколінням, не були достатньо зрозумілими. На початку ХХ ст. його ідеї були підхоплені австрійським вченим, філософом Р. Штайнером (1861-1925 рр.), який сформулював основні принципи біодинаміки – ефективної технології органічного землеробства, яка дозволяє максимально швидко і якісно поновлювати біологічний баланс ґрунту та підвищувати його родючість, які згодом отримали популяризацію в Європі [244, с. 39-40].

Згідно з концепцією біодинамічного землеробства, створеної Р. Штайнером у 1924 р., воно визначається як метод ведення сільськогосподарського виробництва, що базується на ставленні до ферми як до живої системи, яка взаємодіє з навколишнім природним середовищем для сприяння оздоровлення ґрунтів і виробництва продовольства.

Ідеї фундатора української наукової школи фізичної економії С. Подолинського та Р. Штайнера є орієнтиром для сучасної аграрної науки і практики при формуванні екологоспрямованого сільськогосподарського виробництва, для розвитку гармонійних відносин між природою і суспільством.

У процесі дослідження економічної сутності органічного агровиробництва спробуємо використати теорію екологізації сільськогосподарського виробництва і соціально-екологічних переваг органічної продукції над продукцією вирощеною за традиційними технологіями, віддаючи перевагу не тільки систематизуючим теоріям зарубіжних вчених і передовому досвіду країн ЄС, Австралії, США, але й пам'ятаючи про власні наукові надбання. Адже, значний внесок у розробку теоретико-методологічних основ екологізації сільського господарства, ведення

альтернативних методів виробництва високоякісної органічної продукції, формування попиту на сільськогосподарську продукцію органічного сектора зробили українські вчені: В. Андрійчук, В. Артиш, Н. Бородачева, О. Бородіна, В. Борисова, Т. Зінчук, М. Капштик, М. Кропивко, Є. Милованов, О. Рудницька, П. Саблук, В. Трегубчук, Р. Тринько та ін.

На противагу інтенсивному методу ведення сільського господарства, аграрна економічна наука переконливою альтернативою розглядає органічне агровиробництво у контексті поліпшення якості природної родючості ґрунтів, розвитку виробництва екологічно чистої продукції для повноцінного і безпечного здорового харчування людей, збереження довкілля. Водночас, потребують узагальнення і уточнення поглядів вчених на сутність, види, значення понять деяких базових категорій, основними з яких є поняття “органічне агровиробництво”, “органічна продукція”.

Усвідомлення зростаючої екологічної загрози внаслідок інтенсивного ведення агровиробництва стимулювало розробку альтернативних моделей землеробства, які краще відповідали б життєвим інтересам суспільства. Одним із засновників ідеології нових форм ведення сільського господарства був японський філософ М. Окада (1882-1955 рр.), який вважав, що “... сільське господарство має вирішувати такі завдання: пропонувати продукти харчування, що не тільки підтримують життєдіяльність, а й поліпшують здоров’я людей; бути економічно вигідним для виробника і споживача; виробляти продукти в кількості, достатній для задоволення потреб зростаючого народонаселення; не порушувати біологічної рівноваги в природі; бути екологічно безпечним; використовувати досить прості, стабільні і доступні методи та засоби ведення господарства” [107, с. 4-5].

Результати дослідження свідчать, що найбільш поширеними в світі альтернативними методами ведення еколого-спрямованого сільськогосподарського виробництва, які краще відповідають життєвим інтересам суспільства є: органічне, органо-біологічне, біодинамічне, біологічне (екологічне) сільське господарство (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Місце органічного агровиробництва в системі еколого-спрямованих методів ведення сільського господарства, які використовуються в країнах Європи та США

Джерело: Побудовано автором.

Ці моделі ґрунтуються на глибокому розумінні процесів, що відбуваються в природі, спрямовані на поліпшення структури ґрунтів, відтворення їх природної родючості та сприяють утворенню екологічно стійких агроландшафтів. Саме до таких систем сільськогосподарського виробництва належить також і органічне землеробство (Organic Farming).

Як справедливо відзначає Т. Зінчук, “Позитивна динаміка подальшого великомасштабного переходу країн на органічне землеробство мотивується двома основними факторами: по-перше, бурхливим розвитком новітніх технологій в аграрній сфері (зокрема в агроекології та біології); та, по-друге, об’єктивно існуючою потребою суспільства у споживанні екологічно чистих продуктів харчування, зниженні матеріальних та енергетичних затрат, раціональному використанні ресурсного потенціалу сільського господарства” [91, с. 303-304].

Наведені методи ведення еколого-спрямованого ведення сільськогосподарського виробництва мають свої особливості застосування. Так,

найбільш характерною особливістю застосування органічного агровиробництва є те, що вирощування сільськогосподарських культур здійснюється без застосування синтетичних добрив, пестицидів, стимуляторів росту, тобто при повній відмові від засобів хімізації. Європейське та американське біологічне рослинництво дозволяє використовувати гній, компости, кісткове борошно, “сирі” породи (доломіт, глауконітовий пісок, крейду, вапно, польовий шпат). Для боротьби із шкідниками сільськогосподарських культур застосовують піретрум, часник, тютюновий пил. Крім цього, велике значення надається сівозміні, в якій використовують бобово-злакові травосумішки як зелене добриво.

Органо-біологічне ведення виробництва зосереджене на прагненні до створення “живого і здорового ґрунту” за рахунок підтримки й активізації його мікрофлори. Із добрив використовують тільки органічні (гній, сидерати) та деякі повільно діючі мінеральні добрива (томасшлак, базальтовий пил).

Біодинамічний спосіб ведення землеробства є найбільш поширеним у Німеччині, Швеції і Данії. Його мета – вирощування сільськогосподарських культур, яке здійснюється з урахуванням не тільки природних (земних), а й космічних ритмів, оскільки все живе – це добре збалансоване ціле, що перебуває у взаємозв’язку із космосом. При цьому, спеціальні біологічні препарати повинні додати рослинам необхідні сили й активізувати певні процеси в ґрунті.

Біологічне (екологічне) землеробство (Франція, Польща) забезпечує суворе обмеження застосування пестицидів і гнучке відношення до питання про мінеральні добрива, при цьому дозволяється використовувати лише органічні та нетоксичні препарати (ефірні олії, порошки, настої з водоростей тощо). Застосовують ці препарати з урахуванням механічного складу ґрунтів та інших умов.

В умовах глобальної продовольчої кризи зростає значущість продовольчої безпеки для кожної країни. Тому не слід повністю ігнорувати і рушійне значення традиційних методів агровиробництва.

Спробою вдалого поєднання кращих сторін традиційного і альтернативного землеробства слугує запропонований методичний підхід польськими економістами [255, с. 23-24] щодо ведення інтегрованого землеробства для виробництва рослинницької продукції з врахуванням екологічних вимог і економічних інтересів суб'єктів господарювання (рис. 1.2).

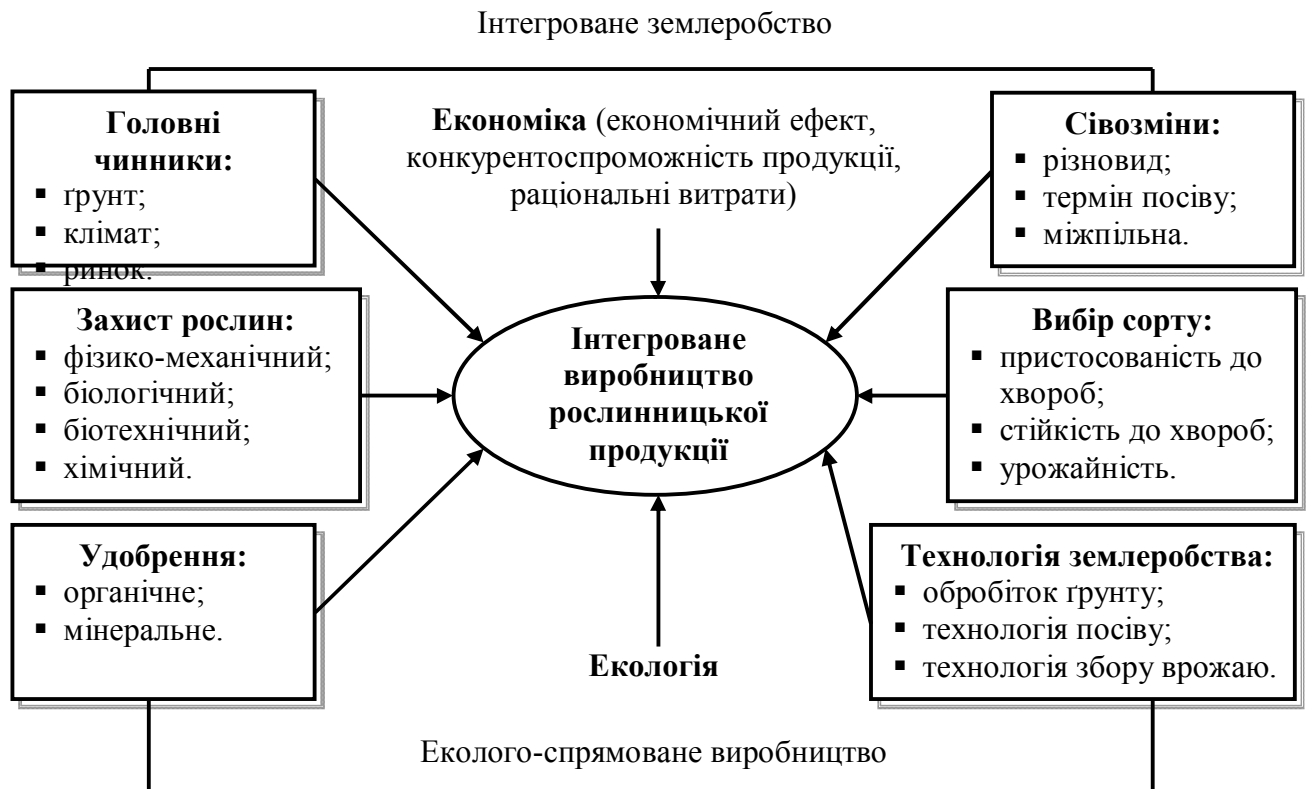

Рис.1.2. Схема основних елементів системи інтегрованого виробництва рослинницької продукції

Джерело: Побудовано автором за матеріалами [255, с. 24].

Різноманітні небезпеки і ризики для здоров'я людей при надмірно інтенсивному традиційному агровиробництві, глобальні потреби пов'язанні з дотриманням екології та водночас зростаючий попит на сільськогосподарську продукцію і продукти харчування в світі спонукають до розвитку сільськогосподарського виробництва на інтегрованій основі у майбутньому.

Аналогічної думки дотримується український вчений П.Т. Саблук, який вважає, що: "... зважаючи на напруженість продовольчої проблеми, необхідно

запровадити інтегроване землеробство, яке передбачає застосування біологічної (органічної, натуральної, екологічної) системи землеробства у поєднанні з хімічними добривами і пестицидами в науково обґрунтованих межах” [193, с. 386]. У цій системі раціональне використання добрив, пестицидів, хімічних меліорантів та інших потенційно небезпечних для природного середовища препаратів має стимулюватись економічними важелями. Крім цього, доцільно встановити такі економічні взаємовідносини, за яких усі природокористувачі відчували б матеріальну відповідальність і зацікавленість у скороченні витрат і примноженні природних багатств.

По своїй сутності, інтегроване агровиробництво це – метод поєднання переваг інтенсивного та органічного агровиробництва, і одночасно уникнення недоліків кожного із них. Ця система досягається в оптимальний спосіб, шляхом раціонального використання природних умов і досягнень науково-технічного прогресу.

До найважливіших елементів інтегрованого виробництва рослинницької продукції польський вчений Г. Нідер відносить: планування та організацію сільськогосподарського виробництва, формування просторової структури полів, якість насінневого матеріалу, своєчасну сортозаміну, обробіток ґрунту, раціональне удобрення, різноманітну охорону та захист рослин [255, с. 24].

Посилена увага до якості та безпеки агропродовольчої продукції зумовлена зростанням споживчих ризиків у зв’язку з використанням досягнень у галузі біотехнології та, як наслідок, масовим поширенням відносно нового товару – генетично модифікованої продукції. Аналіз російських вчених засвідчує, що протягом останніх 10 років 8,5 млн. фермерів вирощували трансгенні модифіковані сільськогосподарські культури на площах близько 405 млн. га у 17 країнах світу [233, с. 37]. Трансгенна продукція набуває дедалі більшого використання у виробництві продуктів харчування та кормовиробництві. Найбільше комерційне поширення дістали такі генетично модифіковані рослини – соя, ріпак, кукурудза, помідори, картопля, тютюн та ін. У структурі їх посівів лідирує соя (62%), далі йдуть кукурудза (23%), бавовна

(12%) і ріпак (7%). Серед промислово вирощених ГМ-рослин частка стійких до гербіцидів становить – 75%, до шкідників – 17%, до гербіцидів і шкідників – 8%. Щорічний приріст посівних площ під генетично модифіковані культури перевищує 10%.

Розвиток світових тенденцій стосовно екологічно-спрямованого ведення сільського господарства, динамічне зростання попиту споживачів на продукцію органічного агровиробництва дає підстави розуміти органічне агровиробництво не як готовий і сформований метод, а значно ширше – як перспективний шлях розвитку сільського господарства.

Органічне агровиробництво є з одного боку проявом нової філософії щодо формування взаємовідносин між людиною, її діяльністю та навколишнім природним середовищем, з другого – ринковим явищем, яке повинно виконувати вимоги, які диктує сучасний агропродовольчий ринок. Тільки в такий спосіб можна сформувані науково обґрунтовані організаційно-економічні засади для органічних методів виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції.

Теоретики і практики по-різному тлумачать сутність категорій “органічне агровиробництво” і “органічна продукція”. Вони є досить дискусійними з огляду на подібність за багатьма ознаками, які у порівнянні з іншими методами ведення еколого спрямованого сільськогосподарського виробництва.

Поняття “органічне землеробство” (Organic Farming) загальноприйняте в економічній термінології англосовітських країн ЄС і США й означає такий спосіб сільськогосподарського виробництва, за якого виключається використання синтетичних хімікатів (добрив, пестицидів, антибіотиків тощо) та генетично модифікованих організмів для одержання екологічно чистої продукції [257].

Група досліджень з органічного землеробства Департаменту сільського господарства США (USDA) у 1980 році запропонувала таке визначення: “Органічне землеробство – це система виробництва сільськогосподарської продукції, яка забороняє або значною мірою обмежує використання синтетичних комбінованих добрив, пестицидів, регуляторів росту та харчових

добавок до кормів при відгодівлі тварин. Така система, наскільки можливо, максимально базується на сівозмінах, використанні рослинних решток, гною та компостів, бобових рослин та рослинних добрив, органічних відходів виробництва, мінеральної сировини, механічному обробітку ґрунтів та біологічних засобах боротьби із шкідниками з метою підвищення родючості та покращення структури ґрунтів, забезпечення повноцінного живлення рослин та боротьби з бур'янами та різноманітними шкідниками” [261].

Пізніше, у квітні 1995 року, Колегія національних стандартів органічної продукції USDA запропонувала дещо інше визначення: “Органічне землеробство – це система екологічного менеджменту сільськогосподарського виробництва, яка підтримує та покращує біорізноманіття, біологічні цикли та біологічну активність ґрунтів. Вона базується на мінімальному використанні неприродних (штучних) сировини й матеріалів та агротехнічних прийомів, які відроджують, підтримують та покращують екологічну гармонію” [37]. Згідно із цим визначенням, керівним принципом для органічного землеробства є використання матеріалів і технологій, які покращують екологічну рівновагу в природних системах та сприяють створенню стійких і збалансованих агроєкосистем. При цьому, головною метою є оптимізація “здоров’я” та продуктивності ґрунтової фауни, рослинного і тваринного світу та людського суспільства загалом.

Наукові засади органічного агровиробництва досить вдало викладені в основних положеннях Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху (International Federation of Organic Agriculture Movements – IFOAM). За її визначенням, органічне агровиробництво об’єднує всі сільськогосподарські системи, які підтримують екологічно-, соціально- та економічно доцільне виробництво сільськогосподарської продукції. В основі таких систем лежить використання локально-специфічної родючості ґрунтів як ключового елементу успішного виробництва. Такі системи використовують природний потенціал рослин, тварин і ландшафтів та спрямовані на гармонізацію сільськогосподарської практики і навколишнього середовища [256].

У Постанові Ради Європейського Союзу № 834/2007 від 28 червня 2007 року щодо органічного виробництва та маркування органічних продуктів вказано, що “Органічне виробництво – це цілісна система господарювання, яка поєднує в собі найкращі практики з огляду на збереження довкілля, рівень біологічного різноманіття, збереження природних ресурсів, застосування високих стандартів належного утримання (добробуту) тварин та метод виробництва, який відповідає певним вимогам до продуктів, виготовлених з використанням речовин та процесів природного походження” [163, с. 1]. Таке трактування дає підстави стверджувати, що метод органічного агровиробництва відіграє двояку роль: економічну – забезпечує специфічний агропродовольчий ринок, який відповідає зростаючим потребам споживачів в органічній продукції, екологічну – створює загальне благо, сприяючи захисту довкілля та зрівноваженого розвитку сільських територій.

В Законі України “Про органічне виробництво”, прийнятому Верховною Радою (квітень 2011 р.), який зразу ж було відхилено Президентом України, пропонується під органічним виробництвом розуміти виробництво за встановленими правилами, які дозволяють виробляти органічні продукти з оздоровчими властивостями, а також зберігати та відновлювати природні ресурси у процесі виробничої діяльності. Під терміном органічна продукція та сировина, в цьому Законі запропоновано розуміти продукцію та сировину рослинного і тваринного походження, до яких належать: не перероблена сільськогосподарська продукція рослинного і тваринного походження; перероблена сільськогосподарська продукція рослинного і тваринного походження, призначена для споживання; корми (в тому числі концентрові корми, комбікорми та кормові добавки), окрім тих, що призначені для лісового господарства, лісова, бджоло- та рибопродукція, що вирощується, виробляється, переробляється, сертифікується, маркується, зберігається та реалізується відповідно до правил органічного виробництва [34, с. 57-58].

Російські вчені вважають, що загальні риси у підходах до джерел виникнення та здійснення екологічно чистого виробництва перебувають більше

у соціальній, ніж в економічній площині. Зокрема, Е. Ковальов зазначає, що “Органічне землеробство – це технологічне зрушення, модифікація розвитку продуктивних сил в умовах глобалізації та посилення диференціації суспільства. Поляризація у доходах веде до поляризації споживання продовольства, одні споживають високоякісні продукти органічного землеробства, а інші – відносно дешеві сільськогосподарські товари масового виробництва” [109, с. 24-25].

О. Попова вважає, що органічне сільське господарство за своєю суттю є взірцевою моделлю сталого агрогосподарювання, за якої найповнішою мірою реалізується багатofункціональність сільського господарства і, насамперед, його соціально-екологічна спрямованість. Дослідник вважає, що практично таке господарювання представляє нову економіку сільського господарства, за якої вдало поєднуються екологічна турбота, економічна раціональність і соціальна логіка [174, с. 186].

У ширшому контексті розуміє органічне сільське господарство В. Вовк, який вважає, що “... це практична реалізація в сфері аграрного виробництва загальної концепції сталого (екологічно і соціально) збалансованого розвитку, що задовольняє потреби сьогодення, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби” [31, с. 4].

В Декларації прийнятій на Міжнародній конференції “Розвиток органічного сектору в Центральній/Східній Європі і країнах Середньої Азії” (м. Київ, 2008 р.) акцентовано увагу, що “Органічне агровиробництво несе цілу низку додаткових благ суспільству: захист земельних і водних ресурсів, посилення біорізноманітності, кліматичний контроль, здорова їжа тощо” [47, с. 193]. Паритет економічних, соціальних і екологічних інтересів покладено в основу стратегії сталого розвитку. У цьому контексті, зазначає В. Мунтіян, “необхідно здійснювати і екологізацію виробничої та невиробничої діяльності” [154, с. 258].

Поглиблюючи та конкретизуючи сутність органічного виробництва і органічної продукції відомі дослідники роблять загальне припущення, що,

“Екологічно чисте виробництво виступає своєрідною умовою створення біотехнологічної бази для медицини та поліпшення здоров'я сільського населення в результаті зменшення забруднення земельних і водних ресурсів, повітряного басейну, збереження лісів та біологічного різноманіття” [91, с. 304].

Високоякісна і безпечна для здоров'я людей агропродовольча продукція вироблена не інтенсивним способом не завжди є екологічно чистою продукцією. У цьому контексті В. Артиш під екологічно чистою сільськогосподарською продукцією розуміє таку, “...продукцію, яка вироблена без застосування будь-яких засобів хімізації на екологічно чистих земельних угіддях” [11, с. 72]. Тому, основою органічного агровиробництва є придатність земель для його ведення, придатних для виробництва екологічно чистої продукції [103, с. 10]. Сільськогосподарські землі повинні відповідати певним вимогам, щодо рівня їх забруднення шкідливими речовинами: пестицидами, важкими металами, радіонуклідами, тощо. Перехід від звичайних (інтенсивних) технологій агровиробництва до органічного землеробства (так званий конверсійний період це перехідний період) є досить тривалим процесом (за деякими даними – від 2 до 5 років), та супроводжується певними ризиками і необхідністю вирішення низки проблем.

Цілком логічно, окремі українські вчені вважають, що “... суть і зміст економічних підойм екологізації виробництва продуктів харчування та продовольчої сировини полягають у створенні екологічної мотивації до здійснення заходів щодо розширеного відтворення аграрних ресурсів продовольчого призначення, використання субсидій, пільг, інструментарію екологічного страхування, прогнозування та планування” [183, с. 150].

Водночас у поглядах окремих зарубіжних дослідників спостерігаються розбіжності щодо трактування сутності категорії “органічне землеробство”. Зокрема, польський вчений Б. Клепацкі вважає, що “Органічне землеробство подібне до біодинамічного, але допускає застосування незначних доз хімічних ресурсів. На його думку, застосування мінеральних добрив є всього лише

поповненням органічного удобрення ґрунтів, а пестициди можуть використовуватися тільки у випадку великої загрози сільськогосподарським культурам” [253, с. 62].

Узагальнюючи існуючі підходи вітчизняних і зарубіжних вчених, поняття “органічне агровиробництво” в сучасних умовах викликів глобалізації та посилення диференціації суспільства слід характеризувати як складану екологічно збалансовану систему органічного сільськогосподарського виробництва, ключовими завданнями якої є ефективне виробництво натуральної продукції, яка має біологічно цінні якості та оздоровчі властивості для забезпечення повноцінного харчування людей і виключає будь-які ризики для здоров’я, сприяє збереженню навколишнього природного середовища.

З економічної точки зору, важливим початковим етапом організації органічного агровиробництва виступає системна його побудова за цілісним методичним підходом. За своєю суттю така побудова означає свідоме і цілеспрямоване формування логічної послідовності окремих етапів здійснення процесів виробництва органічної продукції. Головним принципом раціональної організації органічного виробництва є така його системна побудова, за якої усі ланки виробничо-збутового ланцюга потрапляють у поле зору оцінок кінцевого споживача і саме він визначає конкурентоспроможність органічного господарства, його продукції на внутрішньому і зовнішньому агропродовольчих ринках продуктів органічного походження.

Розвиток аграрного сектору України формується під відчутним впливом соціально-економічних істотних змін в орієнтирах сучасної аграрної політики країн ЄС. У зв’язку із цим, важливу роль відіграють типи зв’язків у системах, що визначають її окремі властивості і формують цілісність. Зокрема, економічне поле як середовище визначається поєднанням простору і часу діяльності суб’єктів економіки різних типів, формується під впливом устроїв певного типу економічної системи. Практично, встановлюється інституціональна матриця: стійка, історично сформована система базових

інститутів, що регулюють взаємозалежне функціонування основних суспільних сфер – економічної, політичної, ідеологічної [102, с.24].

Вважаємо, що крім цього, нагальну потребу в належному регулюванні має також і екологічна сфера – саме в напрямі поліпшення агроекологічного стану земель, підвищення якості сільськогосподарської продукції, істотного підвищення надійності сільськогосподарського виробництва – найбільш впливових базових складових для виробництва високоякісних продуктів харчування. Загалом, в суспільстві необхідно формувати екологічну ідеологію та культуру, яка б кардинально змінила ставлення людини до довкілля та його ресурсів.

На цілісну систему агровиробництва в органічних господарствах справляють безпосередній вплив чинники макросередовища і мікросередовища (рис. 1.3).

Стосовно до органічного сільськогосподарського підприємства середовище системи органічного виробництва слід розглядати як сукупність внутрішнього і зовнішнього середовища цілісної системи: внутрішнє є безпосередньо керованим, а про управління зовнішнім середовищем можна вести мову лише з великими застереженнями.

Сукупність чинників, які надають широкомасштабного, глобального впливу як на діяльність органічного агрогосподарства, так і на інші елементи внутрішнього середовища, складають макросередовище системи. Сюди пропонуємо віднести такі чинники: соціально-екологічні; економічні; природо-кліматичні; нормативно-правові; науково-технічні чинники демографічного і культурного порядку.

Мікросередовище системи органічного виробництва на рівні приватного аграрного підприємства, сільськогосподарського кооперативу або фермерського господарства включає в себе такі елементи з якими вони безпосередньо, щоденно стикаються у своїй діяльності: конкуренти, маркетингові посередники, фінансово-кредитні установи, рекламні агентства, контактні аудиторії і продуктові ринки.

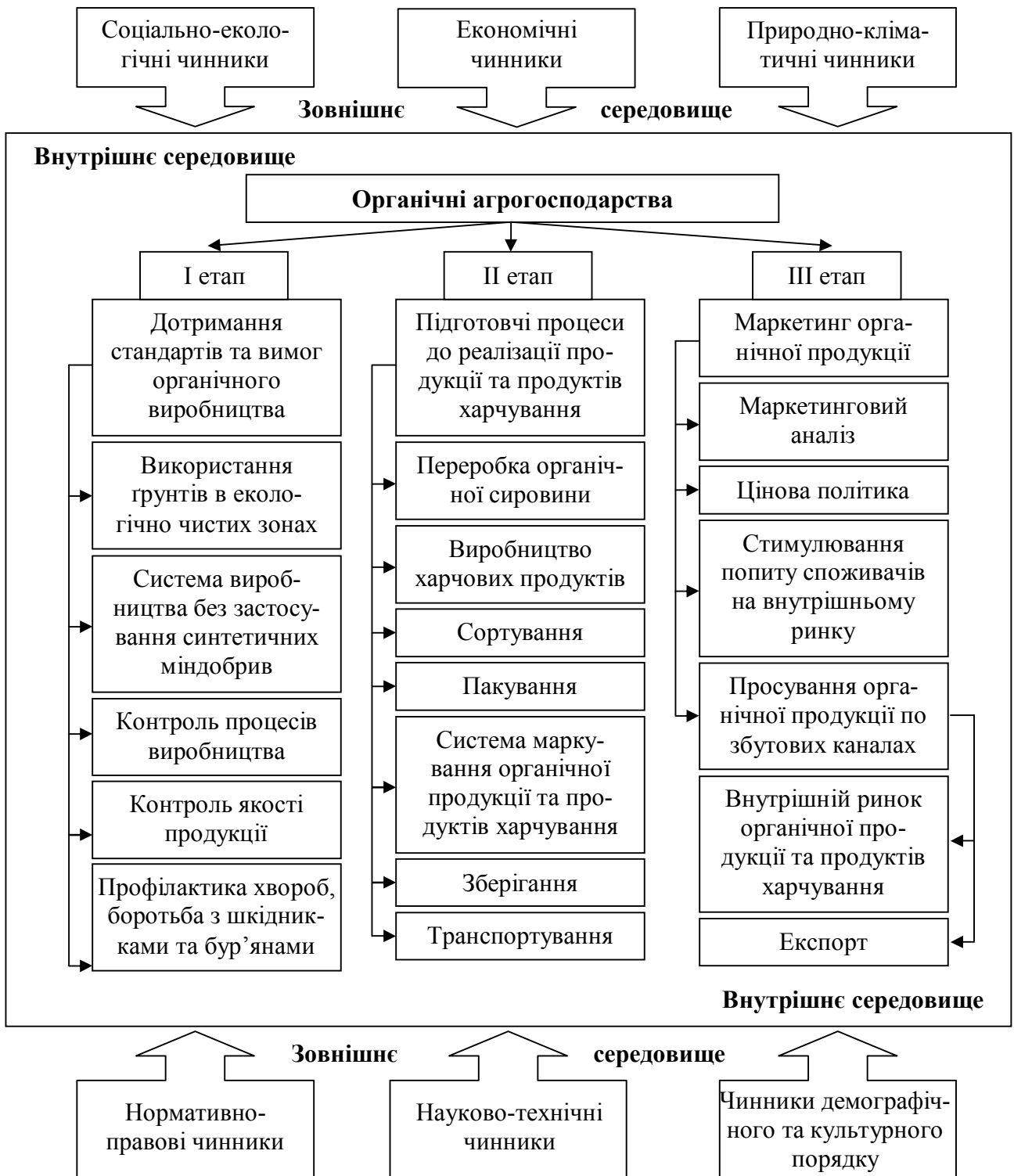

Рис. 1.3. Основні чинники макро- і мікросередовища та елементи формування цілісної системи органічного агровиробництва

Джерело: Побудовано автором.

З наведеного рис. 1.3 видно, що органічне агровиробництво забезпечують різноманітні елементи, які діють упродовж трьох основних етапів. На першому етапі – первинного виробництва продукції – задіяні такі елементи, які

регламентують стандарти та вимоги до органічного агровиробництва: контроль якості сільськогосподарської продукції; профілактика хвороб, боротьба з шкідниками та бур'янами та ін. Другий етап – підготовчі процеси до реалізації виробленої продукції та продуктів харчування на агропродовольчому ринку включають такі елементи: переробка органічної сировини; виробництво харчових продуктів; сортування; пакування; система маркування органічної продукції та продуктів харчування; зберігання; транспортування. В заключний третій етап, пов'язаний з реалізацією органічної продукції на агропродовольчому ринку, входять в основному елементи маркетингу, а саме: маркетинговий аналіз; цінова політика; стимулювання попиту споживачів на внутрішньому ринку; просування органічної продукції на внутрішній і зовнішній агропродовольчі ринки.

У цьому контексті, підтримуємо думку В. Липучка, що маркетинговий аналіз є вихідним елементом системи управління маркетингом, спрямованої на вивчення товарів і послуг, попиту і пропозиції, поведінки споживачів, ринкової кон'юнктури з метою ефективного просування товарів на ринку [140, с. 8].

Отже, узагальнюючи вище викладене, вважаємо, що на сучасному етапі глобалізації ринкової економіки органічне агровиробництво представляє собою цілісну, найвищою мірою складну і динамічну еколого-економічну систему, яка складається з множини взаємозалежних і взаємодіючих підсистем різних рівнів з розгалуженою мережею прямих і зворотних зв'язків у загальному ланцюгу “органічне виробництво – підготовка органічної продукції та продуктів харчування до реалізації – реалізація товарів органічного походження кінцевому споживачу”. При такому підході кожен суб'єкт і об'єкт цього перспективного процесу екологізації виробництва стає неодмінним елементом декількох різнопорядкових систем національної економіки.

1.2. Особливості, принципи і загальний механізм розвитку органічного агровиробництва в умовах глобалізації

У сучасних умовах розвитку аграрного сектора економіки України простежується тісний взаємозв'язок між світовими процесами глобалізації і формуванням широкого спектру методів господарювання на землі, що не створюють ризиків і загроз для безпеки здоров'я людям, не завдають шкоди навколишньому природному середовищу. Перш за все, це спостерігається при переході на органічне сільськогосподарське виробництво. При цьому – незалежно від рівня розвитку, форми власності, методів організації – органічне агровиробництво має свої специфічні, притаманні лише йому особливості, які істотно відрізняють цей еколого спрямований напрям ведення сільського господарства на відміну від так званої інтенсивної системи агровиробництва.

Розглянемо найбільш характерні особливості органічного агровиробництва, які впливають на якість і безпечність сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, формування гармонії сільського господарства з природою.

По-перше, органічні аграрні формування функціонують в умовах ризику і невизначеності. Однією з причин є те, що в сільському господарстві економічний процес відтворення тісно переплітається з природними (біологічними) процесами, а вирощена органічна сільськогосподарська продукція виробляється за допомогою живих організмів (рослин, тварин, мікроорганізмів), які часто функціонують як засоби виробництва. Оскільки ці живі організми розвиваються за біологічними законами, то цим і зумовлюється відома залежність процесу відтворення в сільському господарстві від природних факторів, що, в свою чергу, вимагає всебічного врахування їх і глибоких знань агробіологічної науки.

Основою регулювання кругообігу речовин у землеробстві і досягнення бездефіцитного балансу гумусу в ґрунтах є раціональне застосування органічних добрив, які найбільше впливають на вміст гумусу. Цілісний підхід

органічного господарювання вимагає того, щоб виробництво тваринницької продукції сприяло врівноваженню систем сільськогосподарського виробництва, забезпечуючи потреби рослин у поживних елементах та збагачуючи ґрунт органічними речовинами. Оскільки тваринництво в рамках біологічного (органічного) способу прив'язане до землі сільськогосподарського призначення, Постановою Комісії (ЄС) № 889/2008 встановлено заборону на безземельне утримання худоби. Зважаючи на той же цілісний підхід органічного господарювання, доцільно щоб і при виробництві органічної рослинницької продукції утримувалася худоба для виробництва органічного добрива.

Тому, тваринництво є обов'язковою складовою організації сільськогосподарського виробництва в органічних виробничих підрозділах, оскільки воно забезпечує сільськогосподарські землі необхідними поживними речовинами і, відповідно, сприяє покращенню та розвитку сталого аграрного виробництва.

По-друге, на відміну від промисловості до процесу органічного сільськогосподарського виробництва залучено не три, а чотири ресурси – основні і оборотні фонди, жива праця і земля, причому земля в сільському господарстві є головним засобом виробництва, тоді як в інших галузях (крім добувної) вона є лише просторовим базисом. Як основний засіб виробництва земля вимагає свого відтворення на розширеній основі, що породжує низку специфічних проблем, пов'язаних із збереженням та підвищенням родючості ґрунту.

Основою органічного агровиробництва є придатність земель для його ведення, придатних для виробництва екологічно чистої продукції [103, с. 10]. У зв'язку з цим, органічне сільськогосподарське виробництво жорстко прив'язане до екологічно чистих природних земель, що, відповідно, розцінюється як просторовий фактор, а також як предмет праці і головний засіб праці. Загальна площа земель сільськогосподарського призначення становить 11% світового

земельного фонду, що займає 1,5 млрд. га, з яких понад 30 млн. га відведено під органічне землеробство.

У сучасних умовах глобалізації економічних і суспільних процесів сільськогосподарські угіддя через нераціональне використання і впливу на них різноманітних забруднювачів навколишнього природного середовища втрачаються якісні властивості ґрунту.

В Україні лише одне із кожних 10 га сільськогосподарських угідь має більш-менш нормальний екологічний стан. На земельних угіддях сільськогосподарського призначення широко поширена водна і вітрова ерозія ґрунтів, а площі рекультивації порушених земель за роки незалежності внаслідок затяжної економічної кризи багаторазово скоротилися. Якщо в 1985 р. було рекультивовано 22 тис. га порушених земель, у т.ч. під рілля 10 тис. га, а в 1990 р. – 19,2 тис. і, 9 тис. га відповідно, то в 2008 р. – лише 2,8 тис. і 700 га, або відповідно у 7-8 і 12-15 разів менше [204, с. 86-87]. Подібну тенденцію слід вважати вкрай негативною й екологічно небезпечною.

Якісний стан землі поліпшується за умови її раціонального використання як засобу виробництва. Однак для підтримання необхідного рівня родючості слід не тільки відшкодувати спожиті речовини ґрунту, але й відновлювати його якісні показники, що пов'язано із значними матеріально-технічними та фінансовими затратами. При цьому окупність основних обсягів інвестицій розтягнута у часі та вимірюється роками, що стримує вкладання коштів у екологічно спрямоване сільське господарство. Для пом'якшення впливу цих об'єктивних факторів, земельні угіддя в усіх країнах – незалежно від форми власності – розглядаються як загальнонаціональне багатство, а кошти на їх збереження виділяються з національних бюджетів. Отже, земельний фактор має важливе значення при розміщенні органічного сільськогосподарського виробництва на території країни та визначенні його спеціалізації.

По-третє, виробництво органічної сільськогосподарської продукції переплітається з непідвладними йому природними процесами. Поєднання трудових процесів з сезонними природними особливостями (зокрема в

землеробстві) зумовлює розбіжності між робочим періодом і періодом виробництва. З огляду на це, імовірність окупності капіталу та одержання прибутку пов'язані з великими ризиками.

Сезонний характер виробництва сільськогосподарської продукції дає можливість тим, хто її скуповує, варіювати ціни не на користь виробникам і кінцевим споживачам. У сезонний період спостерігається зниження цін на сільськогосподарську продукцію, що призводить до зменшення прибутків товаровиробників. Низькі доходи стають причиною консервації, технічної і технологічної відсталості виробництва, що в подальшому призводить до втрат конкурентоспроможності [16, с. 8].

Специфічність проблеми породжує також нерівномірність використання робочої сили протягом року і загострює соціально-економічну ситуацію на селі. У сільському господарстві відбувається прискорене зношення виробничих фондів сільськогосподарського призначення. Використовуючи інтеграційні надбання, країни ЄС успішно розв'язують ці проблеми шляхом формування інноваційних стратегій органічного (біологічного, екологічного) сільського господарства.

По-четверте, порівняно з інтенсивним сільськогосподарським виробництвом органічне є менш ефективним. Вкладений у нього капітал забезпечує менший прибуток. З огляду на це, низькодоходне органічне сільське господарство не здатне на рівних умовах (порівняно з традиційним сільським господарством) брати участь у міжгалузевій конкуренції без належної зовнішньої підтримки.

Як уже зазначалося, ефективне функціонування органічного сільського господарства залежить від використання біологічних факторів, які зумовлюють безперервність процесу виробництва в галузі. Як наслідок, в органічному агровиробництві, як і в сільському господарстві загалом, досягнення науково-технічного прогресу впроваджуються повільніше, ніж у промисловості. В умовах глобалізації світової економіки і зростаючого попиту на екологічно чисті продукти харчування саме біологічні процеси (розвиток рослин і тварин)

ставлять особливі умови до науково-технічних розробок і визначають певні межі для їх впровадження. Науково-технічні новації можуть бути виправдані в разі забезпечення і сприяння нормальному проходженню біологічних процесів у землі, рослинах та тваринах.

По-п'яте, органічне сільське господарство відрізняється значною територіальною розосередженістю, оскільки сільськогосподарське виробництво здійснюється на великих площах у зонах придатних для виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції. Звідси виникає потреба у дотриманні відповідних вимог стандартів щодо технології виробництва, застосування систем сільськогосподарських машин і обладнання, використання добрив тощо. Задовольнити такі вимоги можливо, використовуючи вимоги міжнародної стандартизації. Для досягнення цієї мети, розробляються і впроваджуються в практику стандарти сільськогосподарської продукції, методи випробувань, певна система класифікації термінів і визначень, управління якістю продукції та навколишнім природним середовищем.

По-шосте, органічне аграрне виробництво характеризується консервативністю та нееластичністю, неадекватністю реагування на умови та вимоги ринку. Так, при динамічному зростанні споживчого попиту на органічну продукцію особливості сільськогосподарського виробництва не дозволяють йому оперативно зреагувати і збільшити її обсяги. Існує ряд обмежень щодо підвищення темпів зростання органічного сільськогосподарського виробництва. Перш за все, не можна суттєво розширити площі земель під органічне агровиробництво, навіть за умови збільшення обсягу інвестиційних вкладень, що зумовлене природною обмеженістю сільськогосподарських угідь придатних до екологічно чистого виробництва продукції. Крім цього, поголів'я тварин для виробництва органічної тваринницької продукції має бути народжене у виробничих підрозділах, які працюють на органічних засадах.

По-сьоме, в умовах коливання попиту на агропродовольчі товари органічне сільське господарство, внаслідок своєї інертності та

консервативності, не може швидко пристосовуватися до мінливих обставин. Неможливо, наприклад, скоротити або збільшити площі та виробництво сільськогосподарських культур, якщо вже проведено посівні роботи, або ж скоротити виробництво молока та м'яса без скорочення поголів'я, оскільки це вимагає певного проміжку часу.

По-восьме, в умовах нерегульованої ринкової економіки та свободи конкуренції ціни на монополізованому секторі промисловості зростають значно швидше, ніж у демонополізованому сільському господарстві, що створює непереборний, особливо для органічного агровиробництва, диспаритет цін між вартістю екологічно чистої сільськогосподарської продукції та вартістю ресурсів, необхідних для її виробництва.

Сучасні ринкові трансформації в аграрному секторі України вимагають обов'язкового державного впливу на сільськогосподарське виробництво, в тому числі і на органічне агровиробництво, через розбудову відповідної системи інституцій та механізмів регулювання. Держава як загальноекономічний інститут повинна забезпечувати співвідносні умови поведінки економічних суб'єктів через ефективну цінову політику та інтервенційну систему [241, с. 380-381].

По-дев'яте, через щорічні коливання в часі результатів виробництва, пов'язаних з природно-кліматичними умовами, в органічному сільському господарстві незмірного більшого значення, ніж в інших галузях, набуває питання створення продовольчих запасів. Така залежність від природних умов викликає необхідність створювати в органічних агрогосподарствах значні страхові резерви насіння, кормів на випадок неврожаю, спричиненими форс-мажорними обставинами – посухою, градобоєм, повеннями, тощо.

Наведений перелік особливостей органічного агровиробництва є підставою для розуміння важливості врахування в національній аграрній політиці переваг економічної інтеграції, в тому числі і міжнародної, при формуванні і розвитку його організаційно-економічних засад. У країнах ЄС

завдяки реалізації переваг міжнародної економічної інтеграції визначаються закономірності, здійснюється державне регулювання аграрної економіки.

Особливості органічного агровиробництва, як і принципи його функціонування притаманні сільському господарству генетично. Для змістовної характеристики і системного бачення соціально-економічних умов функціонування органічного сільського господарства необхідно чітко структурувати принципові підходи спонукання органічного руху, у всій його різноманітності.

Згідно з офіційною точкою зору Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху (International Federation of Organic Agriculture Movements – IFOAM), органічне сільське господарство базується на чотирьох основних принципах: здоров'я; екологія; справедливість; турбота, які є основою для розвитку перспективного методу господарювання на землі [256]. Схематично взаємозв'язок наведених принципів, які регулюють розвиток основ, програм і стандартів IFOAM щодо ведення органічного сільського господарства можна представити таким чином (рис. 1.4). У них глибоко відображені можливості, які органічне сільське господарство може дати світу і бачення шляхів екологічно-зрівноваженого ведення сільськогосподарського виробництва в глобальному масштабі.

Принцип здоров'я полягає в тому, що органічне сільське господарство повинно підтримувати і поліпшувати родючість ґрунту, здоров'я рослин, тварин, людей і гармонізації стану планети як єдиного і неподільного цілого.

Принцип екології засвідчує, що органічне сільське господарство повинно ґрунтуватися на засадах функціонування природних екологічних систем і циклів, співіснуючи з ними і підтримуючи їх.

Принцип справедливості полягає в тому, що органічне сільське господарство повинно будуватися на відносинах, які гарантують справедливість з врахуванням навколишнього природного середовища і життєвих можливостей суспільства.

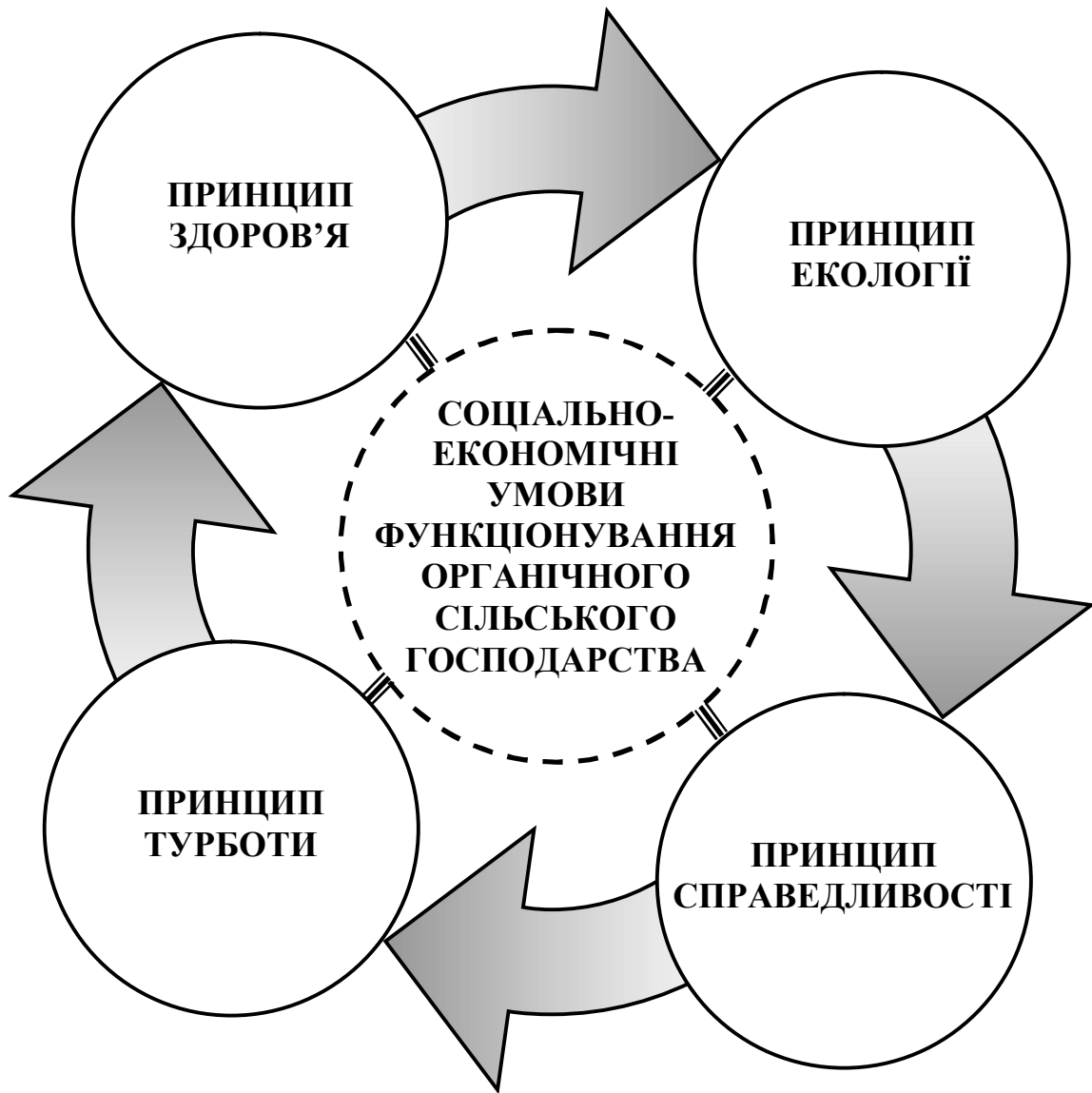

Рис. 1.4. Основні принципи, що формують соціально-економічні умови функціонування органічного сільського господарства

Джерело: Сформовано автором з використанням [256, с. 47].

Принцип турботи утверджує, що управління органічним сільським господарством повинно носити попереджувальний і відповідальний характер для захисту здоров'я, добробуту нинішніх і майбутніх поколінь та довкілля.

Разом з тим, слід зазначити, що сталість розвитку виробництва та переробки органічної продукції ґрунтується на багатьох більш деталізованих принципах, які впливають із вищезазначених – пріоритетних. Значимість деталізованих принципів зумовлена регіональними соціально-економічними,

кліматичними та історико-культурними особливостями. До таких принципів слід віднести:

- виробництво високоякісної сільськогосподарської продукції та продуктів харчування в достатній кількості;
- узгодження виконання сільськогосподарських робіт у системі агровиробництва з природними циклами та живими системами ґрунтів, рослинного і тваринного світу;
- визнання більш широкого соціального й екологічного впливу поза та в межах системи органічного виробництва та переробка продукції;
- збереження і покращення родючості та біологічної активності ґрунтів за допомогою місцевих культурних, біологічних і механічних методів замість використання зовнішніх чинників виробництва (ресурсів);
- збереження агро- та біорізноманіття в агрогосподарствах та їх оточенні шляхом використання сталої системи сільськогосподарського виробництва і захисту живої природи;
- сприяння належному використанню та збереженню водних ресурсів з усіма їх живими організмами;
- використання в системах виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, на скільки це можливо, відновлювальних ресурсів, запобігання їх втратам і забрудненню;
- стимулювання місцевого й регіонального виробництва органічної продукції та руху її до споживачів;
- створення гармонійного балансу між виробництвом рослинницької органічної продукції та тваринництвом;
- забезпечення сприятливого утримання свійських тварин, в яких вони проявляють природну поведінку;
- використання пакувальних матеріалів, які підлягають реутилізації або розкладанню біологічним шляхом;

- забезпечення кожному зайнятому працівникові в органічному агровиробництві або переробці його продукції рівня якості життя, який задовольняє вимогам здорового й безпечного середовища;
- спрямованість на становлення соціально-орієнтованого ланцюга “виробництва – переробка – реалізація” з дотриманням екологічних вимог;
- визнання важливості й необхідності вивчення місцевого досвіду та традиційних форм господарювання.

Винятково важлива роль екологічного чинника в забезпеченні аграрного сектора взагалі та органічного агровиробництва, зокрема, вимагає більш детальнішого висвітлення проблем забруднення навколишнього природного середовища і використання земельних ресурсів, насамперед, ґрунтового покриву, які в останнє десятиліття набрали надзвичайної гостроти. Це зумовлено тим, що хоча масштаби забруднення дещо й зменшилися, однак їх рівні практично в усіх регіонах та областях України залишаються досить високими. До того ж, вони зумовлюють зниження продуктивності земельних угідь і забруднення вирощуваної аграрної продукції. Особливо загрозлива ситуація щодо забруднення земельних угідь, зокрема сільськогосподарського призначення, має місце в індустріально розвинених областях і регіонах таких як Донбас, Кривбас, Придніпров'я, Прикарпаття тощо [179, с. 18].

В останнє десятиріччя людство зрозуміло, що сформоване за тривалий час розвитку сільського господарства унікальне напівприродне середовище з багатим різноманіттям різновидів, залежних від продовження цього господарювання, може бути порушене подальшою інтенсифікацією сільського господарства. З одного боку, інтенсифікація може створити проблеми для одержання безпечної для здоров'я людей сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, чистоти повітря й води, сільських поселень. З другого боку, відмова від еколого-спрямованого використання земель сільськогосподарського призначення, створює тиск на ландшафт і біорізноманіття.

Беручи до уваги вищезазначене, а також зростання у світовій ролі екологізації сільськогосподарського виробництва, виникає цілком закономірне запитання. Як вирішувати проблеми боротьби із забрудненням у контексті екологізації аграрного виробництва для одержання екологічно чистої сільськогосподарської продукції?

У цьому контексті перспективними напрямками конструктивної взаємодії держави та агробізнесу можуть бути: опрацювання стандартів щодо регулювання органічного виробництва та маркування органічних продуктів; розроблення форм типових контрактів та правил торгівлі, які б влаштовували багатьох учасників органічного агроринку; антимонопольне регулювання і контроль якості сільськогосподарської продукції та продуктів харчування; поширення ринкової інформації про органічну продукцію; проведення або фінансування прикладних досліджень, спрямованих на розвиток еколого-спрямованого агровиробництва та ринків екологічно чистої сільськогосподарської продукції.

Слід зауважити, що ефективний розвиток органічного агропродовольчого ринку України значною мірою визначатиметься відносинами держави та агробізнесу. Важливим елементом аграрної політики держави має стати налагодження конструктивної взаємодії держави з агробізнесом з метою включення його у механізми регулювання органічного агровиробництва та органічного агроринку.

Незважаючи на затяжну економічну кризу в країні, національна стратегія сталого розвитку аграрної сфери навіть у короткотерміновому періоді не може ігнорувати розв'язання екологічних проблем в тій чи іншій мірі. В довготерміновій перспективі взагалі неможливо підтримувати стабільне економічне зростання, не приділяючи належної уваги розв'язанню екологічних проблем.

Для України особливо важливим є забезпечення на певний період економічного зростання, але з урахуванням і дотриманням певних екологічних обмежень та вимог, а саме: раціональне використання природних ресурсів та

підтримання рівноваги екологічних систем, їх асиміляційної та відновлювальної здатності, для чого необхідно створювати механізми адміністративного і економічного регулювання [174, с. 27]. Тобто, йдеться не про стабілізацію низького рівня добробуту населення, а про стратегію сталого екологобезпечного економічного зростання.

У Доповіді щодо світового розвитку 2008 “Сільське господарство на службі розвитку” зазначалося, що швидке розширення національних і міжнародних ринків, інноваційні інституційні рішення у сфері ринків, фінансування спільних дій, революція у сфері біотехнології й інформаційних технологій – все це відкриває сьогодні захопливі можливості використання сільського господарства для сприяння розвитку. При цьому сільське господарство є унікальним інструментом розвитку, оскільки воно, завдяки притаманній його багатофункціональності, реалізує сприяння розвитку як вид економічної діяльності, як джерело доходів і як постачальник екологічних послуг [49, с. 3].

За умови сталого розвитку органічного сільського господарства, з реалізацією його багатофункціональної ролі у суспільстві, ця сфера економічної діяльності здатна зберігати та розвивати природний капітал на противагу іншим галузям.

Принципи сталого розвитку агровиробництва притаманні сільському господарству генетично. Якщо економічне зростання в аграрному виробництві, яке є нічим іншим як господарським використанням людиною агробіоценозів, супроводжується надмірними економічними збитками, а значить соціальними негараздами, то під сумнів ставиться саме існування галузі, а отже, і продовольча безпека країни, підривається сталість соціального життя й сільських спільнот [169, с. 43].

Як нами вже зазначалося, основним засобом сільськогосподарського виробництва є земля, вона також базується на продуктивності біологічних об'єктів – культурних рослин і тварин. Продуктивність останніх формується як результат взаємодії поживного ґрунтового середовища, вологи, інтенсивності

сонячної радіації, суми ефективних температур у період вегетації, біологічних можливостей сортів певних культур і порід тварин тощо.

Природні ресурси в сільському господарстві мають низьку ступінь заміності, тобто їх не можна повністю замінити. Тривалий час стратегія розвитку покладалася саме на заміщення природних ресурсів людськими і фізичними ресурсами; очікувалося, що науково-технічний прогрес розширюватиме потенціал цієї заміни, реалізуються “новітні” проекти, техніко-технологічні рішення. Проте, якщо у короткостроковий період таке заміщення й може привести до економічного зростання, то довгострокова стратегія зростання має обмеження з боку вичерпання потенціалу, погіршення якості природних ресурсів. Тому подальше заміщення стає практично неможливим без загрози для продуктивності інших ресурсів і загальної продуктивності сільського господарства. Зокрема, практика засвідчує, що деградовані сільськогосподарські угіддя дають невисокий урожай, незалежно від того, скільки використано сучасної техніки, хімічних засобів, робочих рук.

Зворотнім боком тісного зв'язку сільського господарства з природою є те, що неналежні методи і способи господарювання можуть прискорювати природні деградаційні процеси, а також спричинити істотні екологодеструктивні зміни якісних параметрів природних ресурсів і навколишнього середовища внаслідок значного антропогенного навантаження. Тому технології сільськогосподарського виробництва необхідно “вписувати” в природні процеси, урізноманітнювати з урахуванням різних характеристик ґрунтів, агрокліматичних умов, адаптаційних можливостей рослин і тварин.

У цьому контексті, для сільського господарства концепція зрівноваженого еколого-безпечного розвитку є необхідністю, єдиною можливою філософією функціонування й подальшого розвитку. Адже, сільське господарство має багатий соціально-економічний інноваційний потенціал для сталого розвитку, зокрема і органічного агровиробництва. Ми повністю погоджуємося з О. Поповою, яка зазначає, що “... за умови належної системи державного впливу на цей розвиток, підвищення агроекологічного іміджу

галузь здатна сприяти національному піднесенню, і це має стати соціально-економічною складовою національної ідеї” [174, с. 53].

Загальний механізм становлення органічного агровиробництва має за мету забезпечувати фундаментальні основи його розвитку. Виходячи з основ становлення органічного виробництва в сільському господарстві, під механізмом його функціонування слід розуміти форми і методи впливу, які мають забезпечувати цілеспрямовану змінюваність систем агровиробництва у напрямі досягнення якнайкращої збалансованості соціальних, економічних та екологічних складових розвитку, підтримання його за умови досягнення зрівноваженого функціонування агросфери.

У процесі здійснення ринкових трансформацій в Україні загальнонаціональний механізм господарювання реалізовував однокритеріальний орієнтир – економічний, в окремих підходах двокритеріальний – соціально-економічний. Нині у контексті формування життєвобезпечного органічного агровиробництва йдеться про інтегрований трикритеріальний орієнтир – соціально-еколого-економічний. Тобто, механізм формування і розвитку органічного агровиробництва має забезпечувати реалізацію і досягнення триєдиного завдання: виробництво екологічно чистої, безпечної для здоров’я людей сільськогосподарської продукції; ефективність і соціальну справедливість; збереження земельних угідь і охорону навколишнього природного середовища. Практично, механізм органічного агровиробництва має забезпечувати чітке еколого-соціальне спрямування розвитку аграрного сектора економіки.

У ринкових умовах господарювання механізми регулювання економічних відносин між суб’єктами реалізуються через взаємодію попиту і пропозиції, у тому числі й на такі специфічні товари як екологічно чиста сільськогосподарська продукція та продукти харчування.

Організаційно-економічний вплив за допомогою відповідних важелів може здійснюватися на зазначені два найважливіші компоненти: ринок і сферу, яка їх поєднує, а саме через вплив на агропромислове виробництво і

споживання. Відповідно розрізняють стратегії економічного впливу – на пропозицію (формування системи мотиваційного впливу за допомогою таких важелів, як кредитні і податкові пільги, дотації тощо), на попит (економічне стимулювання споживачів) та на взаємозв'язки між товаровиробниками і споживачами.

Зважаючи на те, що будь-яка економічна діяльність, насамперед підприємницька, має за мету максимізацію прибутку, у тому числі для подальшого розвитку еколого-спрямованого аграрного виробництва, то стимули щодо економічного зростання досить дієві. Реалізація соціальної справедливості, а також охорони земель та навколишнього природного середовища поки що не набули чітких ознак економічних, та особливо, ринкових активів.

Частіше за все екологічні (чисте повітря, вода, привабливі агроландшафти, залужені схили, заліснені яри, біорізноманіття тощо) та соціальні (довіра, продовольча безпека тощо) активи виступають суспільними благами, мають надзвичайно високу споживчу вартість, але поки що не мають повної безпосередньої ринкової вартості. Звідси виявляється, що індивідуальні граничні затрати і вигоди відрізняються від суспільних граничних затрат і вигод, що вимагає адекватної політики і механізму їх узгодження.

Тому координування й коригування еколого-соціального спрямування аграрного сектора за допомогою адекватних механізмів має надзвичайно важливе значення у контексті становлення і подальшого розвитку органічного агровиробництва. Виключно важлива роль при цьому відводиться державі, яка формує загальногосподарський механізм господарювання і його блоки: механізм екологічного регулювання; механізм регулювання економіки; механізм нормативно-правового регулювання; механізм матеріально-технічного регулювання; соціальний механізм (рис. 1.5).

Об'єктом державного регулювання і підтримки є аграрна сфера, функціонування якої зумовлене особливостями сільського господарства.

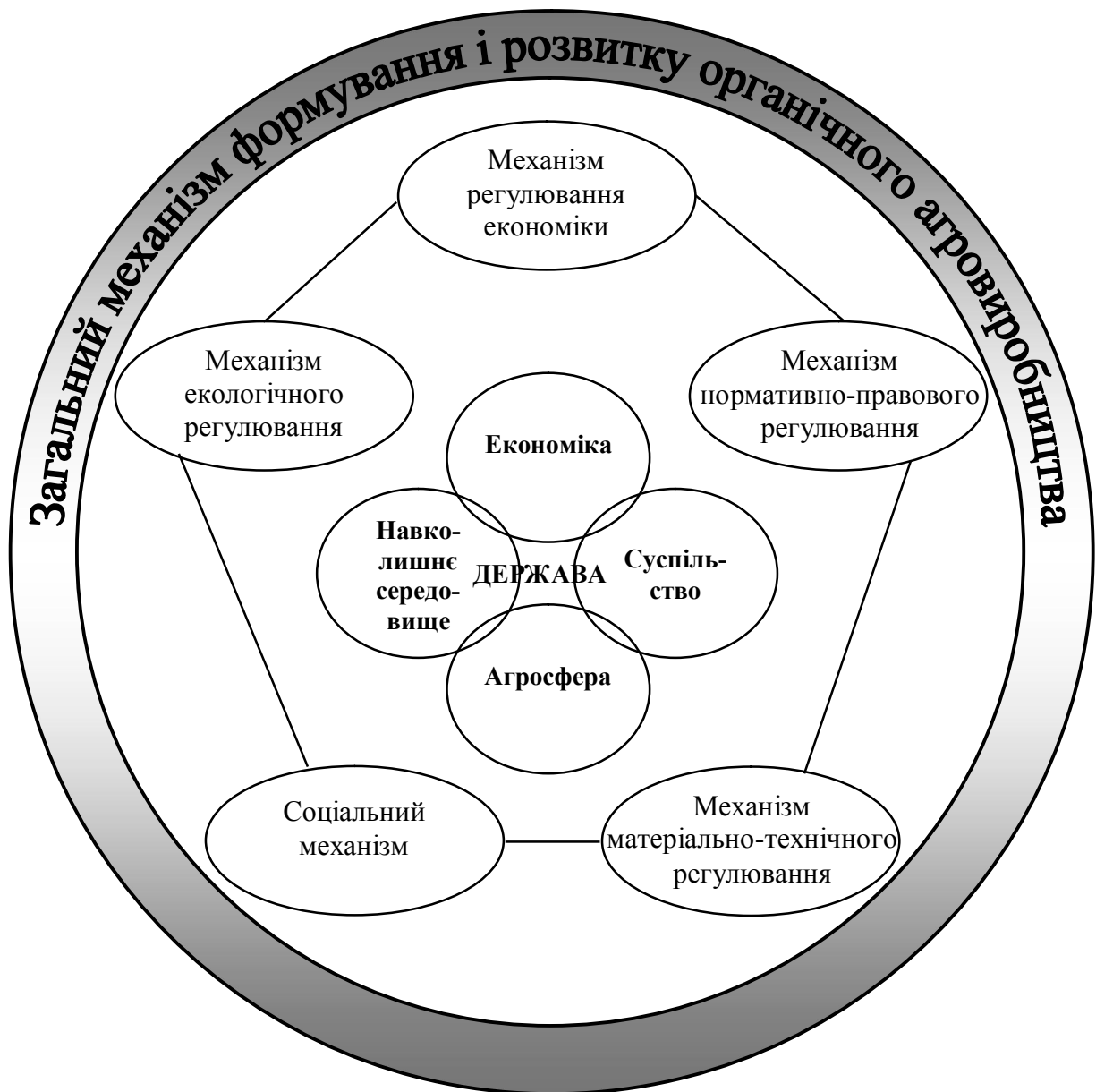

Рис. 1.5. Схема загального механізму формування і розвитку органічного агровиробництва

Джерело: Сформовано за дослідженнями автора.

Загальний механізм розвитку органічного агровиробництва, який в кращому варіанті має забезпечувати інтеграцію п'яти вищезазначених механізмів, принаймі повинен сприяти реалізації оптимального компромісу, взаємодоповненню між різними важелями, а також усуненню неузгодженості та виникаючих суперечностей між складовими ефективного ведення органічного агровиробництва.

Серед основних блоків будь-якого господарського механізму, економічний механізм вважається “серцевиною” з огляду на його особливий статус, значення і роль [25, с. 11, 13]. Враховуючи важливу роль у структурі загального механізму, економічний може ефективно функціонувати лише при забезпеченні дієвості механізму нормативно-правового регулювання, механізму екологічного регулювання та механізму матеріально-технічного регулювання. У цій системі економічний механізм задає правила економічної гри, орієнтуючи діяльність і поведінку господарюючих суб’єктів у напрямі реалізації адекватних цілей органічного агровиробництва, зокрема, еколога-соціальних. Економічний механізм є способом забезпечення реалізації вимог об’єктивних законів у процесі суб’єктивної людської діяльності.

Економічне управління органічним агровиробництвом повинно здійснюватися за допомогою державного і ринкового регулювання. Ці елементи системи економічного регулювання взаємодіють і взаємодоповнюють один одного, їх співвідношення рухливе.

Потрібна активна участь держави у тому, щоб потенціал органічного сільського господарства був реалізований, а саме – щодо покращення інвестиційного клімату, регулювання використання земельних ресурсів і забезпечення бажаних результатів у екологічній сфері. За належних стимулів і інвестицій можна скоротити масштаб впливу сільського господарства на навколишнє природне середовище і використати потенціал екологічних послуг для його охорони. Для цього державі необхідно також нарощувати потенціал міжгалузевої координації і створення партнерств за участі представників приватного сектора і громадянського суспільства; розширювати права і можливості громадянського суспільства і, зокрема організації виробників [49, с. 2].

Виробництво органічної сільськогосподарської продукції є особливим способом сільськогосподарського виробництва, яке може відіграти важливу роль у переорієнтації аграрної політики, щодо реалізації кращої рівноваги між

пропозицією і попитом на сільськогосподарську продукцію, захистом навколишнього природного середовища.

Отже, системний аналіз особливостей, принципів і загального механізму формування органічного агровиробництва, шляхом трансформації механізму державної підтримки аграрного сектора в еколого-соціальному напрямі засвідчує, що еколого-соціальний імператив у моделі сталого розвитку аграрного виробництва надто важливі. Тому подальший розвиток органічного агровиробництва слугує концепції сталого-економічного, соціального і екологічного зрівноваженого розвитку сільського господарства, яка визначена світовою спільнотою домінантою на ХХІ століття.

1.3. Методологічні і методичні основи дослідження органічного агровиробництва та ринку екологічно чистих продуктів органічного походження

Класики світової економічної думки довели, що наукове дослідження має цілеспрямований, об'єктивний характер і досягає поставленої мети, якщо воно опирається на методологію економічної теорії. З наукової точки зору, методологія є складним та багатоступеневим утворенням, що охоплює низку методів, пізнавальних процедур та операцій, за допомогою яких можна дати глибоку і вичерпну оцінку досліджуваного явища чи процесу. До найважливіших елементів методології відносяться діалектика (діалектичний метод дослідження) та логіка. Основу цих дисциплін заклали древньогрецькі філософи Сократ, Платон і Аристотель. Зокрема, Сократ вважав, що “...пізнання істини досягається в процесі зіставлення різних понять, уявлень, розчленування цілого та визначення окремих його сторін тощо, а істинним є лише знання, доступне доцільній діяльності” [74, с. 353].

Тому, теоретичною і методологічною основою проведеного нами дослідження є: діалектичний метод пізнання; економічна теорія; класичні положення ринкової економіки; концепція розвитку агропромислового

комплексу і сільських територій України; фундаментальні праці вітчизняних і зарубіжних вчених з проблем гармонізації аграрного виробництва з навколишнім природним середовищем, ведення еколого-спрямованого сільського господарства, формування ринку екологічно чистої агропродовольчої продукції тощо.

Слід зауважити, що у процесі дисертаційного дослідження втілена важлива вимога методології економічної теорії, висловлена всесвітньо відомим англійським економістом Дж. Кейнсом (1883-1946 рр.), яка полягає у необхідності вивчення сьогодення у світлі минулого з метою майбутнього [100, с. 12]. Тобто, розв'язання поставленої проблеми проводилося за структурно-логічною схемою: минуле – сучасне – майбутнє. Адже, без знання історії багатовікової еволюції розвитку землеробства, традицій ведення сільськогосподарського виробництва у злагоді з природою, які в нашій країні мають глибокі корені, форм і методів розвитку альтернативного сільського господарства в економічно розвинутих країнах і сучасних передумов щодо його становлення в Україні практично неможливо сформулювати жодної концепції для побудувати науково обґрунтовану систему виробництва екологічно чистої і безпечної для здоров'я людей агропродовольчої продукції.

В процесі системного аналізу економічних основ та процесів властивих органічному агровиробництву, прагнули проаналізувати ідеї провідних вчених та багаторічні практичні надбання в країнах ЄС щодо ведення екологічно чистого сільськогосподарського виробництва, виявити зачатки нового, передового і на цій основі обґрунтувати методологічні організаційно-економічні підходи щодо формування органічного аграрного виробництва в Україні.

У дослідженні широке застосування знайшов один з основних законів діалектики, який виражає взаємозалежність між розвитком окремих явищ і процесів економічної системи – закон переходу кількості у якість в економіці. Сутність його полягає в тому, що кількісні зміни на певному етапі переходять в якісні, а їх нова якість, у свою чергу, визначає характер, напрям, можливості й

темпи перебігу кількісних змін, формує кількісно нову систему розвитку. Водночас, встановлюється взаємозалежність кількісних та якісних характеристик у процесі розвитку економічних явищ і процесів. Якісні параметри в економічних явищах і процесах виявлялися через властивості, завдяки яким встановлювалися економічні зв'язки між різними виробниками, виробниками і споживачами, які купують органічні товари.

Дослідження економічних явищ і процесів, які протікають в органічному агровиробництві, починалися з пізнання їх якості, відтак – кількості, і насамкінець – їх єдності, яка фіксується в понятті “міра”. Німецький філософ Гегель, поняття “міра” охарактеризував як “сутнісну єдність кількісного і якісного”, або як “якісно виражену кількість” [74, с. 559]. Водночас, вирішальною стороною діалектичного методу пізнання в єдності якості та кількості є аналіз якісної сторони.

Певна сутність якості, а отже притаманних їй рис і властивостей, формує сутність економічних явищ і процесів, економічної системи загалом. Так, в органічному продукті окремими властивостями є споживча вартість і вартість; в економічній системі – окремі її підсистеми та елементи підсистем тощо.

З погляду економіки, кількісну і якісну характеристику функціонування сільськогосподарського виробництва, і зокрема органічного, дає система взаємозалежних економічних показників. Застосовуючи ці економічні показники можна оцінити обсяги органічного виробництва, результати використання земельних та інших засобів виробництва в господарській діяльності, обсяги матеріальних і фінансових витрат в розрахунку на одиницю органічної продукції, еколого-економічну ефективність органічного агровиробництва та ін.

Дослідження організаційно-економічних основ органічного аграрного виробництва базується на методології, яка вважається системою теорій, принципів та правил наукового дослідження. Безпосередню аналітичну роботу здійснено на основі застосування сукупності способів і прийомів дослідження, з поділом на дві групи: якісні і кількісні. Перша група – якісні (абстрактно-

логічні) прийоми вказують, як досліджувати процеси і явища, які підходять застосовувати при цьому, не даючи числових характеристик цих явищ і процесів. До якісних прийомів аналізу відносимо: аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, аналогію, спостереження, експеримент, евристичні прийоми. Друга група – кількісні прийоми, які дадуть змогу отримати числову характеристику економічних явищ і поділом їх на основні та аналітичні.

Описові прийоми дослідження допоможуть визначити розміри, масштаби, тенденції і динаміку органічного агровиробництва, числову характеристику окремих напрямів діяльності об'єкта дослідження. До них належить порівняння, середні та відносні величини, ряди динаміки, графічний прийом, структурні та типологічні групування.

З розвитком товарного виробництва серед важливих проблем економіки будь-якого підприємства центральною завжди була і залишається проблема збереження його існування в довгостроковому періоді як самостійного суб'єкта господарювання. Досягти цього можна лише за умови забезпечення конкурентоспроможного, ефективного виробництва.

На рівні органічного сільськогосподарського підприємства необхідно досліджувати ефективність у різних формах її вияву, а саме: економічну; соціальну; технологічну; екологічну. Враховуючи унікальну особливість сільського господарства спричинену дією природного фактору, поряд з найчастіше досліджуваною економічною ефективністю органічного агровиробництва, слід сконцентрувати увагу на визначенні технологічної та екологічної ефективності. Технологічна ефективність за своєю сутністю є результатом взаємодії факторів виробництва з живими організмами, які використовуються в сільськогосподарському виробництві. Тому кількісно технологічна ефективність виражається через урожайність сільськогосподарських культур та продуктивність тварин. Дія природних факторів – природної родючості ґрунту, клімату, погодних умов та біологічних особливостей живих організмів (сорт, лінія, репродукція, порода) – виявляється саме в тому, що один і той самий рівень технологічної ефективності може бути

досягнутий за різних затрат капіталу і праці. І навпаки, за однакових затрат вказаних ресурсів часто досягається різна врожайність культур та продуктивність тварин. Ця величина зумовлює різну величину витрат на одиницю продукції. І якщо при цьому врахувати, що органічна сільськогосподарська продукція під дією природних факторів може мати різну якість, а якість є також виявом технологічної ефективності, що істотно впливає на ціну, то стає очевидним, що рівень такої ефективності значно відбивається на економічних результатах аграрного підприємства. Тобто, мова йде про безпосередній вплив технологічної ефективності на економічну ефективність.

Для досягнення поставленої мети у дослідженні ефективності органічного сільськогосподарського виробництва слід виділити екологічну ефективність у самостійну форму по двох причинах. Перша, необхідністю створення екологічно безпечного для людей, тваринного і рослинного світу довкілля, за якого зберігається біологічна рівновага і водний баланс територій, поліпшується кругообіг органічних речовин, забезпечується розширене відтворення економічної родючості ґрунту, супроводжуване підвищенням вмісту гумусу, здійснюється виробництво екологічно чистої продукції і не допускається забруднення навколишнього середовища хімічними засобами сільськогосподарського призначення. Друга причина – потребою в існуванні індикатора для означення гармонійного розвитку аграрного виробництва і сільських територій.

Такий зрівноважений розвиток досягається тоді, коли позитивні зрушення в економічній ефективності супроводжуються такими самими зрушеннями в соціальній і екологічній ефективності. Отже, ці три види ефективності повинні розглядатися не ізольовано, а в контексті з орієнтацією на недопущення ситуацій, коли вища економічна ефективність досягається за рахунок порушення екологічної безпеки і зниження якості сільськогосподарської продукції, згорання соціальних програм.

Екологічна ефективність, в тому числі органічного агровиробництва, формується завдяки здійсненню додаткових вкладень екологічного

спрямування, джерелами який виступає економічний ефект, створений у процесі економічної діяльності органічних сільськогосподарських формувань, інших суб'єктів органічного ринку. Саме в цьому виявляється вплив економічної ефективності на екологічну ефективність: чим вищий рівень першої з них, тим більше може бути виділено коштів (за однакових інших умов) на заходи екологічної безпеки і якості сільськогосподарської продукції, а отже, тим вищою буде екологічна ефективність, і навпаки.

Для оцінки рівня екологічної ефективності можуть бути використані такі показники:

- частка чистого прибутку підприємства, що спрямовується на екологічні заходи, та його абсолютна величина в динаміці;
- частка сільськогосподарської продукції в загальному обсязі її виробництва, в якій вміст залишків отрутохімікатів, нітратів і нітритів не перевищує гранично допустимих норм;
- частка екологічно чистої (органічної) продукції в загальному обсязі її виробництва, що отримана без застосування отрутохімікатів, мінеральних добрив, стимуляторів росту штучного походження;
- вміст гумусу в ґрунті і його динаміка;
- масштаби використання біологічних засобів боротьби із шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин і тварин;
- наявність сучасних очисних споруд, що унеможливають або мінімізують шкідливі викиди і скиди.

Систему екологічних показників використовують в аналізі економічних процесів, для підготовки та обґрунтування управлінських рішень, зокрема: виокремлення організаційно-економічної системи органічного агровиробництва та визначення її меж; виявлення мети розвитку й функціонування цілісної системи; формування її внутрішньої структури; формування альтернативних варіантів розвитку системи; вибір та обґрунтування переваг технології одержання екологічно чистої продукції у порівнянні із традиційною.

Окрема група показників конкурентоспроможності органічної продукції, що характеризують кількісний аспект, рівень конкурентоспроможності продукції складається з одиничних, групових та інтегральних показників.

Одиничний показник – відношення величини економічного параметра до величини того ж параметра, за якого одиничний показник потреби теоретично повністю задовольняється. Груповий (зведений) показник об'єднує одиничні показники й характеризує рівень задоволення потреб. Інтегральний показник є числовою характеристикою конкурентоспроможності товару і визначається відношенням групового показника за технологічними параметрами до групового показника за економічними параметрами.

Екологічна ефективність тісно переплітається із соціальною ефективністю, оскільки створення екологічно безпечного довкілля і виробництва високоякісної органічної продукції є необхідними чинниками, що істотно впливають на формування нормальних умов життєзабезпечення працівників і населення країни в цілому.

В процесі проведення дослідження доводиться розв'язувати низку складних питань прикладного характеру, що прямо чи побічно стосуються цін і ціноутворення на сільськогосподарську продукцію. Серед них виділимо, насамперед, такі як визначення, оцінку й аналіз цінової конкурентоспроможності окремих видів сільськогосподарської продукції, визначення цін пропозицій на продукцію вищої якості (в тому числі й на органічну) та на продукцію що реалізується у вигідні для споживача строки; регулювання рівня сезонних цін і цін що стимулюють попит споживачів та поліпшують збутову діяльність органічного агроформування тощо.

Цінову конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції потрібно розглядати в тісному взаємозв'язку з її конкурентоспроможністю за якістю. Підвищення якості органічної продукції вимагає не тільки інтелектуальної праці, але, як правило, і матеріально-грошових засобів, що призводять до подорожчання продукції. Тому управлінському персоналу органічних підприємств потрібно знати, за якою підвищеною ціною економічно

стає виправданим продавати більш дорогу, але якісну продукцію з тим, щоб зберегти досягнутий рівень її цінової конкурентоспроможності.

Для визначення такої ціни можна скористатися методикою запропонованою академіком УААН В.Г. Андрійчуком [6, с. 156]. Відповідно до цього методичного підходу запишемо формулу цінової конкурентоспроможності продукції:

$$P_{no} = \frac{C_x - C_1}{C_x}, \quad (1.1)$$

де P_{no} – рентабельність продажу, що досягнута у базовому році (коефіцієнт);

C_x – пошукова мінімальна підвищена ціна, за якої реалізація виробленої більш якісної (органічної) продукції зі зростою собівартістю забезпечує досягнуту в базовому році рентабельність продажу (цінову конкурентоспроможність);

C_1 – собівартість продукції вищої якості.

Після здійснення необхідних алгебраїчних перетворень даної формули одержимо:

$$C_x = \frac{C_1}{1 - P_{no}}, \quad (1.2)$$

Визначивши за цією формулою рівень підвищеної ціни, можна на основі аналізу кон'юнктури агропродовольчого ринку зробити передбачення про можливість продажу якіснішої (органічної) продукції за такою або ж вищою ціною. За умови, коли дійшли висновку про реальність зазначеного продажу, тоді слід приймати рішення про здійснення додаткових витрат на поліпшення якості продукції, що зумовлять підвищення її собівартості. В іншому разі підприємству економічно недоцільно нести додаткові витрати на поліпшення якості продукції, але за умови, що вона за існуючих параметрів має збут.

Важливого значення у методологічній схемі дослідження набуває характеристика становища органічного формування на ринку органічної

продукції. Зокрема, частку ринку органічної продукції можна визначити за формулою:

$$D_{\phi} = \frac{Q_j}{\sum_{i=1}^n Q_i}, \quad (1.3)$$

де D_{ϕ} – частка ринку j -го агроформування; Q_j – обсяг продажу продукції на ринку j -го агроформування; n – кількість агроформувань.

Відносну частку ринку продукції органічного походження встановлюють за формулою:

$$K_{в.ч.р} = \frac{D_{\phi}}{D_{\kappa}}, \quad (1.4)$$

де D_{κ} – частка ринку органічної продукції найбільшого агроформування.

Якщо $K_{в.ч.р} > 1$, частка агроформування велика, якщо $K_{в.ч.р} < 1$ – мала.

Місце агроформування на органічному ринку визначають з урахуванням ступеня концентрації ринку, який слід оцінювати за допомогою таких показників:

- коефіцієнта концентрації ринку органічної продукції – відношення всього продажу продукції великими агроформуваннями до загального обсягу продажу:

$$K_{к.р.} = \frac{\sum_{j=1}^n Q_{B_j}}{\sum_{j=1}^n Q_{B_j} + \sum_{k=1}^m Q_{M_k}}, \quad (1.5)$$

де $Q_{B_j}, j = \overline{1, n}$, – обсяг продажу j -го великого агроформування;

$Q_{M_k}, k = \overline{1, m}$, – обсяг продажу k -го меншого агроформування;

- індексу концентрації Гарфінделя-Гіршмана – сума квадратів частки ринку кожного великого агроформування:

$$K_{к.к.р.} = \sum_{j=1}^n D_j^2, \quad (1.6)$$

де, D_j – частка j -го великого агроформування на ринку органічної продукції,

$$D_j = \frac{Q_{B_j}}{\sum_{j=1}^n Q_{B_i} + \sum_{k=1}^m Q_{M_k}}. \quad (1.7)$$

Крім цього, доповнювати характеристику становища органічного господарства на агропродовольчому ринку можуть такі показники: розширення кола покупців; збільшення покупок за рахунок розширення асортименту органічних продуктів; розширення ринку органічної продукції (з регіонального до міжрегіонального, державного).

Для обґрунтування концептуальних основ формування органічного виробництва в агроформуваннях України вважаємо необхідним використати метод маркетингового аналізу.

Маркетинговий аналіз полягає у вивченні еколого-економічної доцільності виробництва органічної сільськогосподарської продукції і продуктів її переробки, попиту і пропозиції на них, поведінки споживачів, ринкової кон'юнктури з метою ефективного просування органічних товарів на агропродовольчому ринку.

Особлива значущість маркетингового аналізу зумовлена постійними змінами у зовнішньому середовищі, що формуються під дією різноманітних чинників. Тому, з огляду на поставлену мету та з урахуванням часової перспективи, варто застосовувати різновид цього аналізу – стратегічний маркетинговий аналіз. Такий аналіз, по своїй суті – це передбачення майбутнього розвитку на основі комплексного вивчення зовнішнього середовища, варіантів його поведінки відповідно до змін у ньому. Це передбачає опрацювання великого масиву зовнішньої і внутрішньої інформації за тривалий період.

Важливим аргументом на користь застосування методики стратегічного маркетингового аналізу діяльності органічного аграрного формування при дослідженні його позиції на ринку органічної продукції є комплексний підхід, що забезпечує аналіз взаємозалежності між структурою і закономірностями розвитку органічного агровиробництва та структурою й результативністю підприємства на ринку органічної продукції (рис. 1.6).

Пропонований вид аналізу є вихідним елементом системи управління маркетингом, спрямованої на досягнення оптимально балансу між цілями підприємства і задоволенням потреб споживачів виробленою ним продукцією.

Стратегічний маркетинговий аналіз здійснюється на основі таких принципів: об'єктивність, системність, комплексність із застосуванням науково отриманих методів і методик.

Кожне аграрне формування, яке виробляє і реалізовує сертифіковану органічну продукцію володіє на агропродовольчому ринку певними перевагами і наділене недоліками. Тому в процесі дослідження, важливою складовою стратегічного маркетингового аналізу є оцінка його стратегічних можливостей, за допомогою SWOT-аналізу (strength, weaknesses, opportunities and threats), – який дає змогу виявити ті сильні і слабкі сторони, які в першу чергу потребують найбільшої уваги та зусиль з боку аграрних господарств. Перед початком SWOT-аналізу комплексно зосереджуються на ймовірних загрозах і можливостях, що постають перед товаровиробником. Після цього слід з'ясувати, які загрози є найбільш ймовірними і які ризики вони здатні спричинити, адже вони потребують найбільшої уваги і концентрації зусиль з метою їх усунення.

Оцінюючи можливості органічного агровиробництва, слід зважати на його потенційну привабливість і ймовірність їх реалізації, а також те, чи заплановані вигоди можуть перевершити імовірні втрати внаслідок реалізації можливостей.

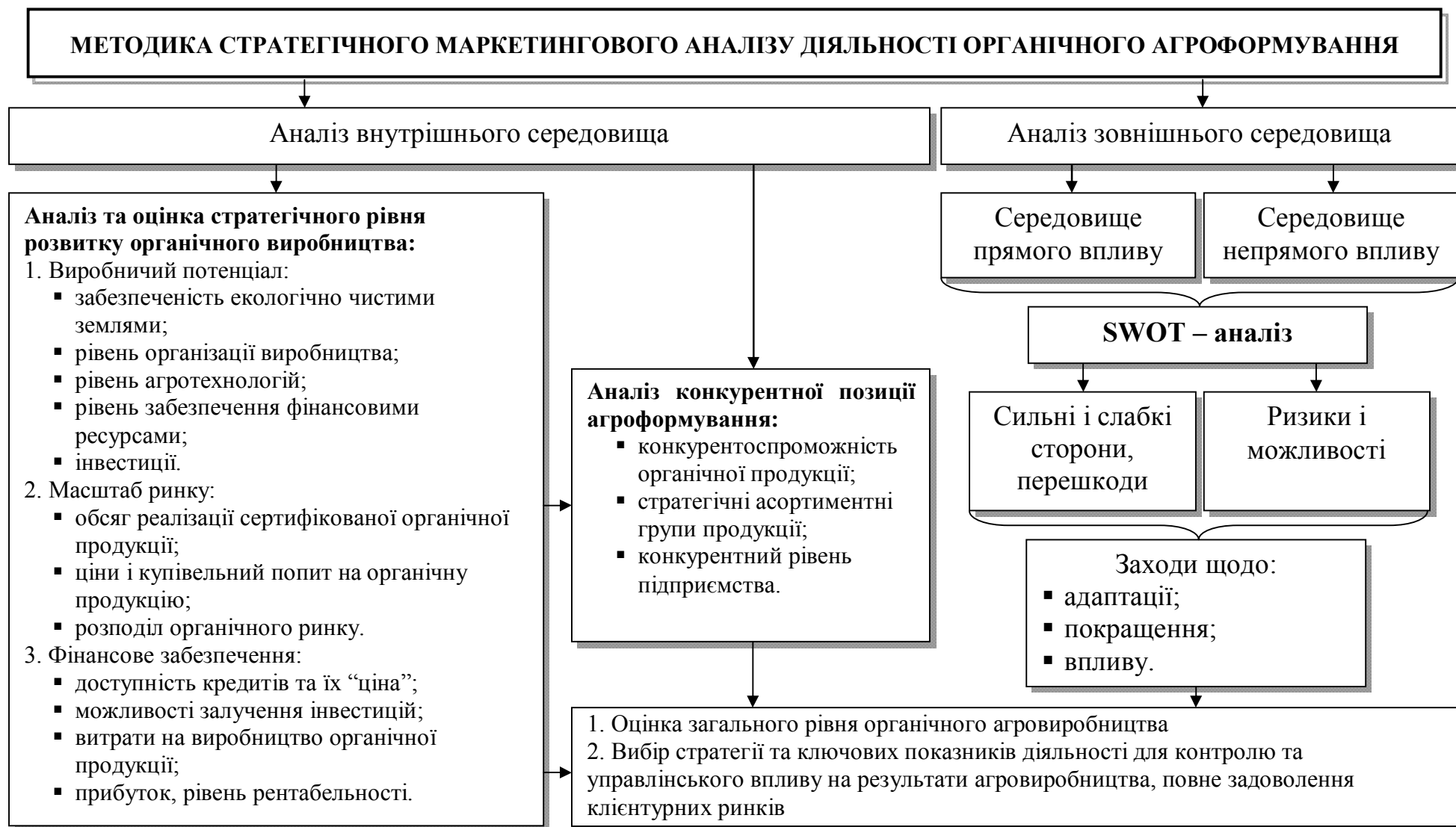

Рис. 1.6. Схема методики стратегічного маркетингового аналізу діяльності органічного агроформування

Джерело: Побудовано автором.

Узагальнити ситуацію в органічному агроформуванні і на ринку органічної продукції, виявити шанси та загрози SWOT-аналіз допомагає через визначення слабких і сильних сторін підприємства і його конкурентів. Процес такого аналізу охоплює три етапи: ідентифікацію сильних і слабких сторін; ідентифікацію шансів і загроз та відображення їх з точки зору слабких і сильних сторін підприємства; пошук можливостей діяти на межі відповідних характеристик підприємства і його конкурентів. Схему аналізу наведено на рис. 1.7.

Оточення	Шанси			Загрози		
Органічне господарство	1	2	3	1	2	3
Сильні сторони						
1						
2						
3						
Слабкі сторони						
1						
2						
3						

Рис. 1.7. Схеми SWOT-аналізу органічного господарства і його конкурентів

Сильні і слабкі сторони оцінюють стосовно конкурентів та умов зовнішнього середовища. У пошуку сильних і слабких сторін можна використати певну систему критеріїв – маркетингових факторів успіху.

Для вітчизняних формувань органічного агровиробництва, які сертифікуються іноземними компаніями і орієнтуються не тільки на внутрішній ринок, але й на зарубіжні ринки органічної продукції, застосуванню SWOT-аналізу повинен передувати метод аналізу PRESTCOM, який набув широкого поширення у розвинутих країнах світу. Одержаною з його допомогою

ринковою інформацією послуговуються для з'ясування шансів і загроз підприємству, як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Метод PRESTCOM (regulatory, competition, organizational market factors) охоплює аналіз регуляційних, конкурентних, організаційних, ринкових чинників. Він дає змогу побачити загальні чинники (як у країні, так і на міжнародному ринку), які впливають на діяльність органічного підприємства, встановити основні тенденції, на які потрібно звернути увагу при проектуванні стратегії і в поточній діяльності (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Метод PRESTCOM для аналізу регуляційних, конкурентних, організаційних, ринкових чинників, які впливають на діяльність органічного агроформування

Чинники		Рівень	
		внутрідержавний	міжнародний
1	2	3	4
P	Політичні	Політика уряду, політична стабільність, податки	Позиції щодо іноземних підприємств
R	Регуляційні	Внутрішні правові норми, стандарти регулювання органічного агровиробництва і маркування органічних продуктів	Правові норми регулювання органічного агровиробництва міжнародної торгівлі, діяльності мас-медіа, відносин між країнами
E	Економічні	Споживчий попит на органічну продукцію, економічний розвиток, інфраструктура сертифікації і маркетингу органічного агровиробництва	Фінансові структури, розвиток мас-медіа, курси валют
S	Соціальні	Культура харчування, цінності, захист довкілля, стиль життя, норми і поведінка, етичні і моральні стандарти	Культура харчування, ставлення до іноземних фірм
T	Технологічні	Телекомунікації, інформаційні технології	Доступ до спеціальних знань і їх трансфер із закордону
C	Конкурентні	Інтенсивність і різноманітність конкуренції	Пошук кадрів, відмінності в структурі затрат

Продовження табл. 1.1

1	2	3	4
О	Організаційні	Сильні і слабкі сторони, планування, структура	Орієнтація фірми, ступінь централізації, зв'язки з філіалами
М	Ринкові	Затрати на органічну агросировину, попит, обсяг (потенціал) органічного ринку, фази циклу життя, застосування і функціональність продукту, демографічна ситуація	Масштаби органічного агровиробництва, канали дистрибуції, ланцюг пропозиції, медіа з глобальним покриттям, змінність очікувань споживачів

Джерело: Складено автором на основі [140, с. 83], із змінами і доповненнями.

Кожній зазначеній змінній чинників надається відповідна оцінка (найкращим вважається використання альтернативної оцінки в межах від -5 до +5), доповнена детальним описом найважливіших змін. Це є передумовою існуючої ситуації, прогнозування можливих змін на ринку в найближчий період. Якщо органічне агроформування оперує на глобальному ринку, потрібно проаналізувати кожний регіон.

Крім ідентифікації змін, необхідно оцінити їх сферу, динаміку і результати. Після ідентифікації змін визначають, які з них трактувати як шанси, а які як – загрози: ті, які сприяють розвиткові органічного агровиробництва – шанси, а ті, що створюють проблеми, – загрози. Шанси і загрози потрібно аналізувати з точки зору майбутнього; сильні і слабкі сторони з огляду на актуальну ситуацію.

Важливого значення у методологічній схемі набувають дослідження головних складових органічного землеробства – стимулюючої інституціональної і матеріально-фінансової бази у країнах ЄС. Чинна законодавча база на рівні ЄС (типові положення щодо виробництва, сертифікації та контролю) може послужити методичним підґрунтям при формуванні вітчизняного ринку органічної продукції, який був би інтегрований

у європейський та світовий і гарантував споживачам високу якість агропродовольчої продукції, а товаровиробникам – її надійний збут.

Отже, слід виділити два вихідні принципи, яких слід дотримуватися в процесі дослідження передумов і при обґрунтуванні теоретичної моделі органічного агровиробництва. По-перше, зважаючи на те, що етап становлення і розвитку органічного агровиробництва, формування внутрішнього ринку органічних продуктів має багатофакторний характер, тому потребує комплексного, системного підходу до його дослідження. По-друге, загальносистемний підхід, дозволить виявити фундаментальні організаційно-економічні засади формування органічного агровиробництва на основі аналізу впливу різних системоутворюючих важелів регулювання. В ході аналізу важливо виявити, наскільки дієвим є той чи інший фактор, як і за яких умов змінюється його вплив на органічне виробництво і споживання екологічно чистої (органічної) продукції.

Висновки до розділу 1

1. У ХХІ столітті людство усвідомило потребу у формуванні нової філософії взаємовідносин між людиною і агросферою, адже тривале ігнорування екологічних чинників у веденні сільського господарства підриває природно-ресурсний потенціал суспільного виробництва і негативно позначається на здоров'ї людей, порушує рівновагу в навколишньому природному середовищі.

2. Ідеї фундатора української наукової школи фізичної економії С. А. Подолинського та відомого австрійського вченого, філософа Р. Штайнера є орієнтиром для формування екологоспрямованого сільськогосподарського виробництва, розвитку гармонійних відносин між природою і суспільством.

На противагу інтенсивному методу ведення сільського господарства, аграрна економічна наука переконливою альтернативою розглядає органічне агровиробництво у контексті поліпшення якості природної родючості ґрунтів,

розвитку виробництва екологічно чистої продукції для повноцінного і безпечного здорового харчування людей, збереження довкілля.

3. Найбільш поширеними в світі альтернативними методами ведення еколого-спрямованого сільськогосподарського виробництва, які краще відповідають життєвим інтересам суспільства є: органічне, орґано-біологічне, біодинамічне, біологічне (екологічне) сільське господарство. Ці моделі ґрунтуються на глибокому розумінні процесів, що відбуваються в природі і спрямовані на поліпшення структури ґрунтів, відтворення їх природної родючості та сприяють утворенню екологічно стійких агроландшафтів. Саме до таких систем сільськогосподарського виробництва належить також і органічне агровиробництво.

4. Перехід аграрного сектору України на засади сталого розвитку, неможливий без екологізації сільського господарства, основою якого є процес послідовного впровадження нової техніки і технології, нових форм організації виробництва, виконання управлінської та інших рішень, які дадуть змогу підвищити ефективність використання природних ресурсів з одночасним збереженням природного середовища та його поліпшення на різних рівнях. Переконливим викликом слугує те, що за твердженням Продовольчої і Сільськогосподарської Організації ООН (FAO), яка багато років вивчала наслідки застосування органічних засобів та методів індустріального ведення сільського господарства, майбутнє аграрного розвитку в світі має будуватись виключно на органічних технологіях виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції.

5. Принципи органічного агровиробництва, як і особливості його функціонування, притаманні сільському господарству генетично. Згідно з офіційною точкою зору Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху (International Federation of Organic Agriculture Movements – IFOAM), органічне сільське господарство базується на чотирьох основних принципах: здоров'я; екологія; справедливість; турбота, які є основою для розвитку перспективного методу господарювання на землі.

6. Органічні аграрні формування функціонують в умовах ризику і невизначеності. Головною причиною є те, що в сільському господарстві економічний процес відтворення тісно переплітається з природними (біологічними) процесами, а вирощена органічна сільськогосподарська продукція виробляється за допомогою живих організмів (рослин, тварин, мікроорганізмів), які часто функціонують як засоби виробництва. Оскільки ці живі організми розвиваються за біологічними законами, то цим і зумовлюється відома залежність процесу відтворення в сільському господарстві від природних факторів, що, в свою чергу, вимагає всебічного врахування їх і глибоких знань агробіологічної науки.

7. Для обґрунтування концептуальних організаційно-економічних основ формування органічного виробництва в сільськогосподарських підприємствах України, вважаємо необхідним використати метод маркетингового аналізу. Важливим аргументом на користь застосування методики стратегічного маркетингового аналізу діяльності органічного аграрного формування при дослідженні його позиції на ринку органічної продукції є комплексний підхід, що забезпечує аналіз взаємозалежності між структурою і закономірностями розвитку органічного агровиробництва та структурою й результативністю підприємства на ринку органічної продукції.

8. Системний аналіз особливостей, принципів і загального механізму формування органічного агровиробництва, шляхом трансформації механізму державної підтримки аграрного сектора в еколого-соціальному напрямі засвідчує, що еколого-соціальний імператив у моделі сталого розвитку аграрного виробництва надто важливі. Тому подальший розвиток органічного агровиробництва слугує концепції сталого-економічного, соціального і екологічного зрівноваженого розвитку сільського господарства, яка визначена світовою спільнотою домінантою на XXI століття.

Основні пункти новизни даного розділу автором опубліковано у наукових працях [56, 57, 58, 59, 60].

РОЗДІЛ 2

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ І ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ ВЕДЕННЯ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

2.1. Аналіз основних тенденцій становлення і розвитку органічного агровиробництва

Суттєва зміна ролі аграрного сектору України, який опинився в епіцентрі підвищеної уваги світової спільноти через загострення глобальних екологічної та продовольчої проблем, фактично змушує фігурантів вітчизняної аграрної економіки змінювати світогляд і концептуальні засади ведення сільського господарства, яке б відповідало життєвим інтересам людства.

У цьому контексті немає альтернативи сталому розвитку людської цивілізації, держав, окремих сфер діяльності, які визнані світовою спільнотою домінантою на XXI століття. Проте, Україна ще не сформувала виваженої стратегії сталого розвитку аграрної сфери, в основу якої має бути покладений національний інтерес, поряд з прагненням гармонізації засад розвитку зі світовими тенденціями вдалого поєднання економічного зростання і соціального прогресу при одночасному розв'язанні екологічних проблем.

Комплексне декларування сталого розвитку аграрної сфери з необхідністю реалізації його складових – економічного зростання і ефективності, соціального прогресу та екологічної безпечності – знайшло лише до певної міри відображення в Законі України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” [182, с. 17]. Визначені стратегічні цілі національної аграрної політики в основному відповідають основним загальноновизнаним засадам сталого розвитку, разом з тим відсутні чіткі цільові орієнтири щодо екологічної складової, яка б мала безпосередній вплив на здоров'я нації і якість життя людей.

Головними факторами, що визначають здоров'я нації є повноцінне, за кількістю, якістю і безпечністю харчування, стан навколишнього природного середовища, передусім якість води і повітря, житлові умови, рівень медичного обслуговування. Проте, вирішальним фактором є якість харчування. За 1990-2009 рр. енергетична цінність середньодобового раціону харчування середньостатистичного українця зменшилася на 18,1% (з 3597 ккал до 2946 ккал), протеїну – на 25,2%, жирів – на 19,6%, мікроелементів та вітамінів - на 20-40%, тобто у порівнянні з науково-обґрунтованими нормами значно зросло енергетичне, білкове й вітамінне недоїдання (табл. 2.1).

З даних табл. 2.1. видно, що енергетична цінність середньодобового споживання населенням України формується за рахунок продукції рослинного походження, на яку в структурі раціону харчування припадає 73,1%, а на продукцію тваринного походження лише – 26,9%.

Для нормального здоров'я в організмі людини необхідні мікро- і макроелементи, які слід щоденно вживати з їжею, яка б складалася з 15-20 рослинних компонентів у правильних пропорціях. Адже сільськогосподарські рослини здатні виробляти і накопичувати потрібні для людини амінокислоти, вітаміни, мікроелементи, жирні кислоти. Нестача їх в продуктах харчування, за даними вчених-медиків веде до виникнення різних захворювань (додаток А). За даними Держкомстату України, впродовж 1990-2009 рр. хвороби органів травлення у жителів нашої держави підвищилися на 28,3%, а загальна захворюваність – на 13% [204].

Ми повністю погоджуємося із думкою В. Г. Андрійчука, який вважає, що “...оскільки рівень якості сільськогосподарської продукції і продовольства, врешті-решт, знаходить своє втілення в здоров'ї нації, то з огляду на цю архіважливу обставину і наслідки Чорнобильської аварії виробництво в Україні екологічно чистої сільськогосподарської продукції за органічними технологіями стає нагальною необхідністю. Це відповідатиме і світовим тенденціям розвитку агропромислового виробництва” [6, с. 158].

Таблиця 2.1

**Динаміка середньодобового споживання населенням України основних
мікро- та макроелементів у складі продуктів харчування,
1990-2009 рр., у розрахунку на 1 особу**

Назва показників	1990 р.	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2009 р. в % до 1990 р.
Калорійність продуктів харчування, ккал	3597	2661	2916	2935	2940	2998	2946	81,9
в т.ч. калорійність продуктів рослинного походження, ккал	2572	2050	2183	2164	2158	2193	2153	83,7
калорійність продуктів тваринного походження, ккал	1015	611	733	771	782	805	793	77,4
Протеїн, г	105,3	73,4	79,7	80,0	79,0	80,3	78,8	74,8
Жири, г	124	71,7	89,7	92,5	95,5	99,5	99,7	80,4
Кальцій, мг	1362	825	927	954	921	902	902	66,2
Залізо, мг	25,0	19,4	20,5	20,3	20,0	20,3	20,2	80,8
Ретинол, мкг	1863	1004	1156	1204	1158	1112	1109	59,5
Еквівалент бета-каротину, мкг	1528	1472	1735	1824	1711	1848	1952	127,7
Еквівалент ретинолу і бета-каротину (RET+1/6 В-CAREQ), мкг	2115	1249	1446	1507	1443	1419	1434	67,8
Тіамін, мг	2,30	1,81	1,90	1,90	1,87	1,89	1,87	81,3
Рибофлавін, мг	3,46	2,27	2,51	2,60	2,57	2,57	2,56	74,0
Ніацин, мг	22,4	16,8	17,9	18,1	18,1	18,8	18,6	83,0
Аскорбінова кислота, мг	123	100	111	111	110	115	119	96,7

Джерело: Розраховано за даними Статистичного збірника “Сільське господарство України” за 2009 р.

Тому, стратегічно важливим інноваційним напрямом сталого розвитку вітчизняного сільського господарства, а відтак ключовим чинником підвищення конкурентоспроможності його продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках є впровадження нових методів господарювання - органічного агровиробництва. Оцінка функціонування цього перспективного інноваційного напрямку у сільському господарстві, його доцільності та майбутні прогнози для розвитку вітчизняного органічного ринку продукції та продуктів харчування набувають загальнодержавного характеру у контексті збереження здоров'я нації і навколишнього природного середовища. Для обґрунтування наукових організаційно-економічних засад становлення і розвитку органічного агровиробництва проаналізуємо найбільш характерні тенденції розвитку сільського господарства у світі.

У більшості країн світу, завдяки впровадженню досягнень науково-технічного прогресу та переходу АПК на інноваційну модель розвитку значно зросла продуктивність сільськогосподарського виробництва, що за умов нееластичності попиту на аграрну продукцію спричинило значне відставання попиту від пропозиції. Це в свою чергу породило сталу тенденцію щодо зниження цін на сільськогосподарську продукцію або значного відставання їх рівня від зростання цін на продукцію інших галузей. Шарипов Ш. вважає, що у результаті цього мірою зміцнення економіки відбувалося зниження частки сільського господарства у ВВП. Загалом, у світі питома вага аграрного сектору у ВВП знизилася у ВВП із 9% у 1970 р. до 4,1% у 2002 р., а в країнах, що розвиваються, цей показник знизився відповідно із 27% до 14,9% [234].

Досить відчутне зростання продуктивності світового сільського господарства відбулося завдяки так званій “зеленій революції”², яка означала перехід сільськогосподарського виробництва на індустріальні рейки, перетворення сільського господарства на основі сучасної агротехніки [252]. “Зелена революція” – це комплекс радикальних змін у сільському господарстві, які включали виведення нових скоростиглих сортів сільськогосподарських

² Термін “зелена революція” був уведений колишнім директором Агентства США з Міжнародного розвитку (United States Agency for International Development - USAID) Вільямом Гаудом у 1968 році.

культур, розширення іригації, ширше застосування сучасної техніки, мінеральних добрив та інших хімікатів.

“Зелена революція” уможливила подвоєння обсягів світового запасу виробництва продовольства та поліпшення якості життя великої частини населення Землі, збільшивши середньодобову кількість калорій у їжі в країнах, що розвиваються, на 25% [150]. “Зелена революція” бере свій початок з 1943 р. у Мексиці, а найвищого рівня вона досягла у середині ХХ ст. в сільському господарстві розвинених країн Європи і Північної Америки, яке характеризується науково обґрунтованою організацією виробництва, підвищення продуктивності, застосуванням нових технологій і систем сільськогосподарських машин, пестицидів і мінеральних добрив, використанням генної інженерії і біотехнологій, робототехніки й електроніки, тобто розвивається інтенсивним шляхом. Крім того, “зелена революція” сприяла глобалізації й захопленню ринків насіння, добрив, пестицидів і сільгосптехніки країн, що розвиваються, західними компаніями. Проте, внаслідок широкого поширення мінеральних добрив і пестицидів виникли проблеми екологічного характеру, пов’язані з якістю і безпечністю продуктів харчування для здоров’я людей, станом довкілля. На думку окремих вчених це спонукає до здійснення другої “зеленої революції” [24].

Слід зауважити, що ставлення в питаннях реалізації другої “зеленої революції” неоднозначне і переважно стримується значною частиною людства, адже її складовою є виробництво генетично модифікованої продукції, яка є більш стійкішою до подразників природного середовища, вимагає застосування значно менших обсягів добрив і хімічних засобів, але породжує ряд невідомих і далеко невивчених питань, стосовно впливу цієї продукції на людський організм і природне середовище.

Серед противників органічного сільського господарства поширене твердження, що органічні методи господарювання не здатні задовольнити потреби людства у харчових продуктах, але дослідження Мічиганського університету (США) стверджують, що за умов повного переходу на органічне

господарювання загальна продуктивність виробництва не зміниться, або навіть збільшиться.

За песимістичним сценарієм середня глобальна продуктивність органічного сільського господарства буде складати 2641 ккал на людину в день, що не значно відрізняється від 2781 ккал, якими забезпечує людство сучасне конвенційне виробництво, і є цілком достатнім для забезпечення мінімальних потреб харчування – 2200 ккал в день, тобто, на 75% більше, ніж це потрібно. Доведено, що основними причинами голоду є бідність і нерівномірний розподіл харчових продуктів, які не мають ніякого відношення до питання, чи є сільське господарство органічним. Водночас важливо, що основний міф про неможливість органічного виробництва прогодувати людство розвіяне [272]. Це означає, що надалі при збільшенні населення планети людству непотрібно отруювати себе неякісними продуктами харчування, а переходити на більш природну для людей їжу.

На противагу цьому напряму розвитку аграрного сектору, від кінця ХХ ст., низка науковців і практиків, зокрема: В. Андрійчук, В. Артиш, Н. Бородачева, Т. Зінчук, М. Капштик, М. Кропивко, Є. Милованов, О. Рудницька, А. Подолінський, О. Попова, досить активно пропагують і підтримують поширення органічного агровиробництва, яке вважається інноваційним напрямом розвитку нової екологічно зрівноваженої моделі сільського господарства на перспективу.

Стрімкий розвиток органічного сільського господарства, здебільшого, зумовлений підвищенням попиту на його продукцію на світовому агропродовольчому ринку, де місткість органічного сегмента щорічно у 5 разів швидше зростає, ніж глобальний ринок в цілому. За прогнозами у 2020 р. обсяги світової торгівлі органічним продовольством можуть становити 200-250 млрд. дол. США [203].

Водночас, незважаючи на такі високі показники, абсолютні обсяги продажу органічної продукції поки що не перевищують 1-2% світової

агропродовольчої торгівлі, а земельні площі сертифіковані як органічні, становлять близько 1% світових сільськогосподарських угідь.

За даними Дослідницького Інституту Органічного Землеробства FiBL, загальні світові площі земель під органічним землеробством у 2008 році становили 32,21 млн. га, або у порівнянні з 2004 роком зроста на 21,7% [182] (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Оцінка темпів змін світових площ під органічним землеробством,
2004-2008 рр.**

Континент	Показник	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
Африка	Площа, млн. га	0,43	0,48	0,49	0,68	0,87
	Темпи змін, в % до 2004 р.	100,0	111,6	113,9	158,1	202,3
Азія	Площа, млн. га	0,74	1,02	2,70	2,98	2,88
	Темпи змін, в % до 2004 р.	100,0	137,8	364,9	402,7	389,2
Європа	Площа, млн. га	6,30	6,54	6,87	7,41	7,76
	Темпи змін, в % до 2004 р.	100,0	103,9	109,0	117,6	123,2
Латинська Америка	Площа, млн. га	6,20	5,63	5,07	4,98	6,41
	Темпи змін, в % до 2004 р.	100,0	90,8	80,5	80,3	103,4
Північна Америка	Площа, млн. га	1,50	1,92	2,22	2,25	2,19
	Темпи змін, в % до 2004 р.	100,0	128,0	148,0	150,0	146,0
Океанія	Площа, млн. га	11,34	11,65	11,81	12,43	12,11
	Темпи змін, в % до 2004 р.	100,0	102,7	104,1	109,6	106,8
Світ	Площа, млн. га	26,46	27,24	29,18	30,75	32,21
	Темпи змін, в % до 2004 р.	100,0	102,3	110,3	116,2	121,7

Джерело: Розраховано за матеріалами [272].

Наведені показники в табл. 2.1 засвідчують, що розширення площ під органічним землеробством на континентах світу відбувалося за досліджуваний період (2004-2008 рр.) в Азії, Африці та Північній Америці. Показники темпів змін відповідно становили 3,9 рази, 2,0 рази і майже 0,5 рази. В Європі земельні

площі під органічним землеробством також зросли з 6,30 млн. га у 2004 р. до 7,76 млн. га у 2008 р., що на 23,2% більше.

Частка обсягів площ земель відведених під органічне землеробство на континентах світу впродовж 2004-2008 рр. розширюється порівняно з площами зайнятими під традиційним землеробством (рис. 2.1).

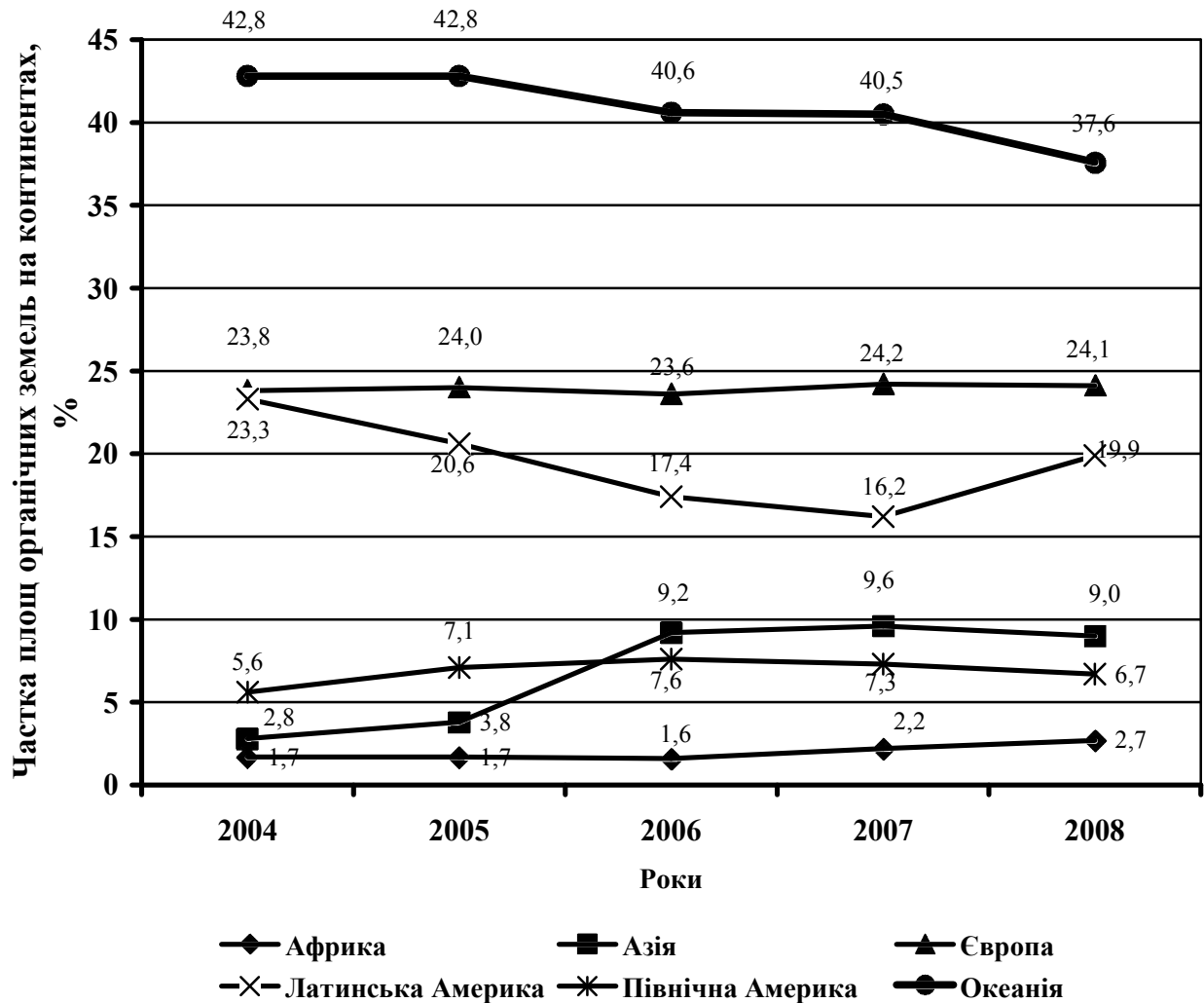

Рис. 2.1. Динаміка частки площ під органічним землеробством на континентах світу від загальної площі земель сільськогосподарського призначення, 2004-2008 рр.

Джерело: Побудовано автором за матеріалами [272].

Дослідження показують, що найбільша питома вага сертифікованих органічних земель сконцентрована в Океанії – 37,6% від загальних світових площ. Європа, займаючи стабільні позиції в освоєних органічних землях (23,8-24,1%), знаходиться на другому місці серед континентів. В останні п'ять років

Європейський континент стрімко наздоганяє Латинська Америка, яка займає під органічними землями – 19,9%. Активізується розвиток органічного агровиробництва в Азії, Північній Америці і Африці, де частка земель під органічним землеробством відповідно становить 9,0%, 6,7 і 2,7%. Суттєві зміни також спостерігаються і в динаміці частки органічних господарств у розрізі континентів (додаток Б).

Встановлено, що впродовж 2004-2008 рр., серед країн лідерів – виробників екологічно чистої продукції в світі найбільші площі земель сертифікованих під органічним землеробством були відведені в Австралії – 12 млн. га, які розміщені у 2008 р. в 1438 органічних фермах, де в середньому на 1 господарство припадало 8361 га земельних угідь (табл. 2.3).

На другому місці по окремих показниках розвитку органічного землеробства знаходиться Аргентина – 2,8 млн.га, що в розрахунку на одне господарство складає 1760,5 га. Досить високі темпи змін щодо зростання земель під органічним землеробством у досліджуваній період спостерігалися в Індії, Китаї, Бразилії та США, відповідно 13,5 раза, 5,2, 2,2, 1,8 раза. В окремих європейських країнах, які входять в групу 10 світових лідерів з виробництва органічної сільськогосподарської продукції (Італія, Іспанія, Німеччина), показник середнього розміру органічного господарства коливається в межах від 25,4 до 54,2 га.

Світовий ринок органічної продукції у 2004 р. оцінювався у 25,5 млрд. дол. США, тоді як у 2008 р. він розширився і досяг 46,1 млрд. дол. США. Це є підтвердженням, що обсяги світового ринку продукції органічного походження динамічно розвивається, а щорічні темпи його зростання становлять до 18%. При цьому найбільшим ринком споживання залишаються країни ЄС, де його місткість досягла 18,9 млрд. євро, що становить у глобальному світовому органічному ринку – 41%.

Таблиця 2.3

Динаміка основних показників розвитку органічного землеробства в 10 країнах – світових лідерах з виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції у порівнянні із показниками України, 2004 р.; 2008 р.

Країна	2004 р.					2008 р.					Темпи змін земель під органічним землеробством, 2008 р. в % до 2004 р.
	Площа земель під органічним землеробством, тис. га	В т.ч.		Кількість органічних господарств, од.	Площа земель в розрахунку на 1 господарство, га	Площа земель під органічним землеробством, тис. га	В т.ч.		Кількість органічних господарств, од.	Площа земель в розрахунку на 1 господарство, га	
		Частка земель в загальній площі с/г угідь, %	Місце в світі				Частка земель в загальній площі с/г угідь, %	Місце в світі			
Австралія	11300,0	2,48	1	1380	8188,4	12023,1	2,70	1	1438	8361,0	106,3
Аргентина	2800,0	1,70	2	1781	1572,1	2778,0	2,15	2	1578	1760,5	99,2
Бразилія	803,2	0,23	5	14003	57,4	1765,8	0,67	3	7250	24,3	2,2 рази
США	930,8	0,22	4	11998	77,6	1640,8	0,51	4	8493	193,2	1,8 рази
Китай	299,0	0,06	16	1050	284,8	1553,0	0,28	5	1600	970,6	5,2 рази
Італія	1052,0	0,78	3	70	15028,6	1150,3	9,05	6	45231	25,4	103,3
Індія	76,3	0,05	24	5147	14,8	1030,3	0,57	7	195741	5,3	13,5 рази
Іспанія	725,3	6,8	8	3363	215,7	988,3	3,93	8	18226	54,2	136,2
Уругвай	760,0	4,00	6	500	1520,0	931,0	6,23	9	630	1525,3	122,5
Німеччина	734,0	12,90	7	19056	38,5	865,3	5,11	10	18703	46,3	117,9
Україна	240,0	0,65	17	70	3428,6	288,0	0,80	16	118	2666,3	120,0
СВІТ	26458,3	0,60	х	558449	47,4	32221,3	0,73	х	1219526	26,4	121,7

Джерело: Розраховано автором за даними [273].

Найбільшими ринками органічної сільськогосподарської продукції в Європі у 2008 р. були ринки: Німеччини, із річним оборотом – 5,8 млрд. євро, Великобританії – 2,6 млрд. євро, Франції та Італії – по 1,9 млрд. євро. Порівняно великі ринки екологічно чистої продукції функціонують у Швейцарії, Данії, Швеції, Австрії, Нідерландах. Світовим лідером, за рівнем споживання органічних продуктів в розрахунку на 1 особу є Швейцарія – 103 євро на рік, наближається до неї за цим показником Данія – 75 євро, далі йдуть Швеція – 47 євро і Німеччина – 38 євро [271] (додаток В).

Для багатьох країн ЄС характерним є те, що в структурі земельних угідь, які відводяться під органічне землеробство, екологічні пасовища займають до 60%, а у Великобританії та Австрії – понад 70%. Тому, для задоволення внутрішнього попиту споживачів на сільськогосподарську продукцію органічного походження ряд європейських країн імпортує її з інших країн світу.

Серед європейських країн Німеччина є найбільшим імпортером екологічно чистої продукції – 38%. Головна стаття її імпорту – це овочі і фрукти. Крім того, ця країна щорічно ввозить великі обсяги горіхів, чаю, кави, спецій, рослинної олії та жирів. У Великобританії близько 20% попиту на зернові задовольняється за рахунок імпорту з США та країн ЄС.

Аналіз імпортних операцій на внутрішньому ринку органічної продукції у високорозвинутих країнах ЄС засвідчує, що основними постачальниками плодоовочевої продукції є країни ЄС південного регіону. Зернова та олійна сільськогосподарська продукція в основному імпортується із країн Східної Європи. В Австрію, близько третини екологічно чистої продукції імпортується з Голландії, Франції, Німеччини та Італії. Майже 50% імпорту – це овочі, 20% – зернові та олійні, які імпортуються з Угорщини, Чехії та Німеччини.

Встановлено, що найбільшу частку в імпорті екологічно чистої продукції становлять свіжі овочі та фрукти з Голландії, Франції, Італії та Іспанії.

Головним засобом для виробництва органічної продукції є наявність земельних ресурсів, придатних для ведення органічного агровиробництва (їх кількість і якість). Вченими, при оцінці і економічному аналізі інтенсивності

використанні земель придатних для ведення органічного землеробства в окремих країнах, найчастіше використовується показник частки земель під органічним агровиробництвом у загальній площі сільськогосподарських угідь.

На нашу думку, про інтенсивність використання земельних угідь відведених для органічного землеробства слід стверджувати не на основі тільки цього єдиного показника, а й на підставі інших показників. Тому, спробуємо оцінити інтенсивність використання земель відведених під органічне землеробство в країнах ЄС застосувавши індексний метод, за допомогою індивідуальних і загального індексів. Використання такого методичного підходу дало змогу встановити, що судячи із одержаних загальних індексів в рейтингу серед країн ЄС лідируючі позиції у веденні органічного агровиробництва, відповідно займають: Італія – загальний індекс 2,700, Німеччина – 1,897, Іспанія – 1,770, Австрія – 1,608, Великобританія – 1,454 (табл. 2.4). Найнижчі позиції щодо інтенсивності використання земельних угідь під органічним агровиробництвом мають Мальта, Кіпр і Люксембург.

Системний аналіз тенденцій розвитку вітчизняного органічного сектора ускладнюється через відсутність відомостей про наявність та масштаби діяльності органічних сільськогосподарських підприємств, які не фіксуються офіційною статистикою в Україні, внаслідок законодавчої невизначеності щодо системи їх класифікації та вироблених ними продуктів. Інформація про органічне виробництво в основному розповсюджується через спеціальні та популярні видання, а також через мережу Інтернет.

За даними Дослідницького Інституту Органічного Землеробства FiBL в 2008 р. аграрний сектор України займав 16 місце серед країн світу за площами земель сертифікованих Міжнародною федерацією органічного сільськогосподарського руху (IFOAM) під органічне землеробство, що становило 0,80% у загальній світовій площі органічних земель. Тоді як в окремих європейських країнах цей показник відповідно становив: Італія – 9,05%, Німеччині – 5,11%, Іспанії – 3,93%.

Таблиця 2.4

Оцінка інтенсивності використання земельних угідь для ведення органічного землеробства в країнах ЄС-25, 2007 р.

Країни ЄС-25	Площа земель під органічним землеробством		Частка земель органічного землеробства у загальній площі сільськогосподарських угідь країни		Частка земель органічного землеробства у загальній площі сільськогосподарських угідь ЄС		Площа земель під органічним землеробством в розрахунку на 1 господарство, га	Загальний індекс	Рейтинг в ЄС
	га	індекс	%	індекс	%	Індекс			
Італія	1069462	4,197	8,4	2,154	17,6	1,749	23,8	2,700	1
Іспанія	807569	3,169	3,2	0,821	13,3	1,321	51,5	1,770	3
Німеччина	807000	3,167	4,7	1,205	13,3	1,320	47,4	1,897	2
Великобританія	608952	2,390	3,8	0,974	10,0	0,997	142,1	1,454	5
Франція	560836	2,201	2,0	0,513	9,2	0,917	49,2	1,210	6
Австрія	360369	1,414	11,0	2,821	5,9	0,589	17,7	1,608	4
Греція	288737	1,131	7,2	1,846	4,7	0,472	19,5	1,150	7
Чехія	254982	1,001	7,2	1,846	4,2	0,417	305,4	1,088	8
Португалія	233458	0,916	6,3	1,615	3,8	0,382	148,0	0,971	9
Швеція	222268	0,872	6,2	1,590	3,2	0,364	52,4	0,942	10
Фінляндія	147587	0,579	6,5	1,667	2,4	0,241	33,3	0,829	11
Данія	134129	0,526	5,2	1,333	2,2	0,219	44,2	0,693	13
Угорщина	128576	0,505	2,0	0,513	2,0	0,210	76,8	0,409	16
Латвія	118612	0,465	7,0	1,795	1,9	0,194	41,3	0,818	12
Словаччина	90206	0,354	4,8	1,231	1,5	0,147	462,6	0,577	14
Польща	82730	0,325	0,6	0,154	1,4	0,135	22,0	0,205	20
Литва	64544	0,253	2,3	0,590	1,1	0,105	35,8	0,316	17
Голландія	48765	0,191	2,5	0,641	0,8	0,080	35,4	0,304	18
Ірландія	34912	0,137	0,8	0,205	0,6	0,057	36,5	0,133	22
Словенія	23499	0,092	4,8	1,231	0,4	0,038	13,6	0,454	15
Бельгія	22944	0,090	1,7	0,436	0,4	0,037	31,9	0,188	21
Люксембург	3158	0,012	2,4	0,615	0,1	0,005	47,8	0,211	19
Кіпр	1698	0,007	1,1	0,282	0,0	0,002	5,5	0,097	23
Мальта	14	0,000	0,1	0,0025	0,0	0,000	2,3	0,008	24
Естонія	Відсутні статистичні дані								
Всього ЄС	6115465	1,000	3,9	1,000	100	1,000	38,7	1,000	-

За досліджуваний період (2004-2008 рр.) в сільськогосподарських підприємствах України площа органічних земель зростає на 20%, що майже відповідає існуючим тенденціям світових змін у нарощуванні органічних земель – 21,1%. Разом з тим, показник середнього розміру вітчизняного органічного господарства стрімко знизився у 2010 р. у порівнянні з 2002 р. з 5304,8 га до 1903,0 га, при зростанні чисельності господарств за цей період з 31 до 142 одиниць (рис. 2.2).

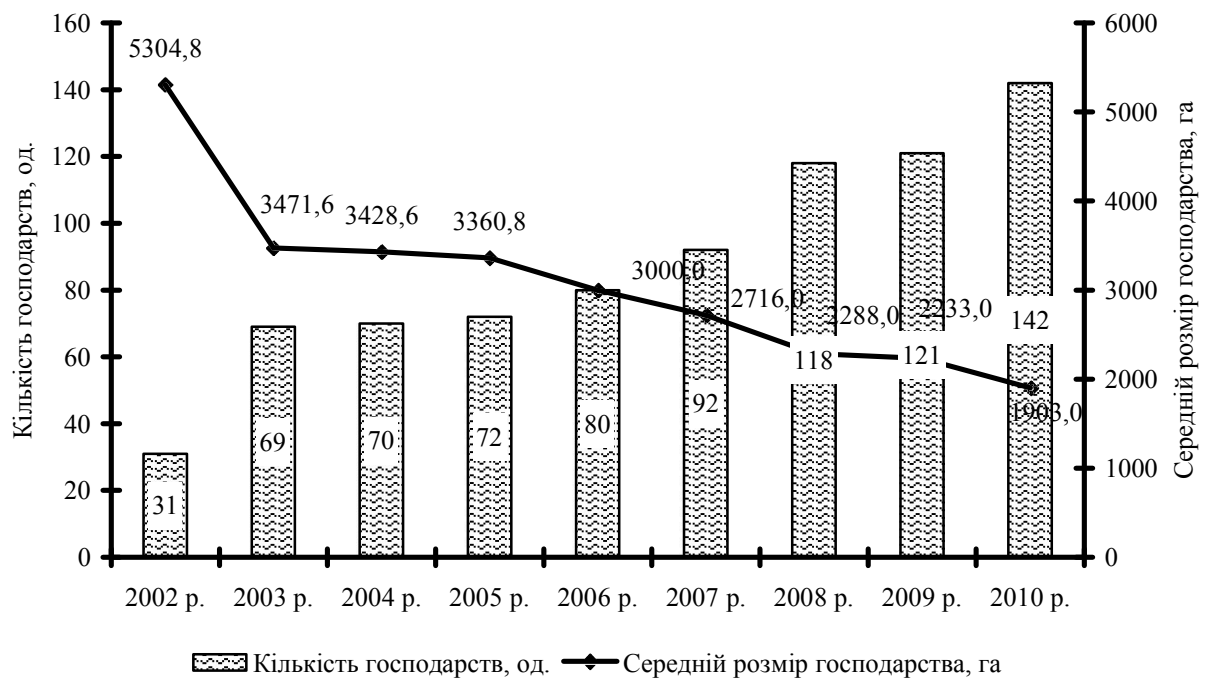

Рис. 2.2. Динаміка зростання кількості сертифікованих органічних господарств України і їх середні розміри, 2002-2010 рр.

Джерело: Побудовано автором за даними [274].

Наведені дані свідчать, що органічне сільськогосподарське виробництво концентрується у великих господарствах і значно відрізняється від функціонуючої моделі органічного виробництва країн ЄС.

За якісним складом земельних угідь Україна посідає одне із провідних місць у світі. На її території зосереджено близько 8% світових запасів чорноземів та інших родючих ґрунтів. Однак, протягом останніх років, внаслідок порушення науково обґрунтованих систем ведення землеробства природна родючість земель знизилась і продовжує знижуватися, внаслідок чого, за оцінками вчених, втрачено 10% енергетичного потенціалу ґрунту.

Проте дослідження показують, що за роки ринкових трансформацій в аграрному секторі економіки України, що супроводжувалися затяжною економічною рецесією, фінансово-економічною кризою, що змушувало економити на виробничих витратах, зокрема, на агрохімічних засобах, екологічна ситуація в аграрному секторі дещо поліпшилася. Можна констатувати зменшення хімічного пресингу на сільськогосподарські угіддя, внаслідок значного скорочення використання мінеральних добрив (з 141 кг поживної речовини на 1 га посівної площі в 1990 р. до 13 кг у 2000 р., далі почалося зростання і досягло 69,4 кг у 2009 р., що становить 49,2% порівняно з 1990 р.) [84, с. 94]. Значно меншим стало забруднення довкілля тваринницькими фермерами, оскільки більш як в двічі скоротилося поголів'я худоби, яке в свою чергу призвело до значного скорочення обсягів виробництва, а відповідно і внесення органічних добрив під сільськогосподарські культури в аграрних формуваннях (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Динаміка внесення органічних добрив під сільськогосподарські культури в Україні, 1990-2009 рр.

Показники	Роки							2009 р. в % до 1990 р.
	1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009	
Внесено органічних добрив під усі посіви культур, в розрахунку на 1 га, т	8,6	1,3	0,8	0,7	0,7	0,6	0,6	7,0
в т. ч. під								
▪ зернові та зернобобові культури	6,5	0,8	0,5	0,5	0,5	0,4	0,5	7,7
▪ технічні культури	17,5	3,1	1,2	1,0	0,7	0,4	0,4	22,9
▪ овочі та баштанні	20,1	2,9	1,3	1,2	1,2	1,5	1,0	0,5
▪ картоплю	62,8	40,1	17,1	13,1	7,6	7,5	6,3	10,0
▪ кормові культури	5,7	1,1	1,2	1,2	1,7	1,8	2,0	35,1
Частка удобреної площі органічними добривами, %	17,9	3,3	2,7	2,8	2,6	2,5	2,5	x

Джерело: Розраховано за даними Статистичного збірника “Сільське господарство України” за 2009 р. – К.: Держкомстат України, 2010. – С. 95.

З наведеної табл. 2.5, видно, що внесення органічних добрив під сільськогосподарські культури в розрахунку на 1 га посівної площі знизилося з 8,6 т у 1990 р. до 0,6 т у 2009 р., у тому числі під зернові – з 6,5 т до 0,5 т, під овочі і баштанні – з 20,1 т до 1,0 т, під картоплю – 62,8 т до 6,3 т, під кормові культури – з 5,7 т до 2,0 т. Питома вага удобреної площі органічними добривами в Україні за цей період зменшилась з 17,9% до 2,5% загальної земельної площі. І це тоді, як потреби для реалізації генетичного потенціалу і збереження родючості ґрунту знаходиться на рівні 8-10 т органічних добрив на гектар.

Збільшення внесення мінеральних добрив і значне зменшення споживання сільськогосподарськими культурами органічних добрив привело до порушення балансу, виникнення диспропорції у співвідношенні між основними елементами живлення і як наслідок зумовлює нагромадження у продукції рослинництва нітратів у кількостях, що перевищують гранично допустимий рівень. Це дає підстави стверджувати, що у більшості сільськогосподарських підприємств України не ведеться не тільки екологічно чисте, але й екологічно безпечне виробництво, при якому, на відміну від попереднього допускається використання мінеральних та органічних добрив, засобів хімічного захисту сільськогосподарських культур у нормах, при яких не виникає загроз навколишньому природному середовищі. В умовах кризи, найвагомішою причиною цих диспропорцій є відсутність у сільськогосподарських підприємств фінансових можливостей для сталого розвитку як екологічного сільського господарства, так традиційного, з використанням хімічних добрив.

Загалом, окремі позитивні екологічні наслідки спричиненні не цілеспрямованою екологізацією вітчизняного сільського господарства, а масштабним скороченням виробництва сільськогосподарської продукції, особливо тваринницької. Системне недовиконання основних технологічних вимог вирощування сільськогосподарських культур, у першу чергу, внесення мінеральних і органічних добрив та використання засобів захисту рослин, призводить до низької урожайності за наявності генетичного потенціалу

сільгоспкультур на рівні світового. За даними М. Зубця та М. Безуглого, генетичний потенціал озимої пшениці української селекції знаходиться на рівні 100-110 ц/га, ячменю – 100, кукурудзи – 110-120, соняшнику – 35-40, цукрових буряків – 500-600 ц/га тощо [93, с. 9].

Тому, подальший розвиток аграрного сектора на основі застарілих, екологонебезпечних технологій може призвести до погіршення екологічної ситуації, зниження якості і безпеки сільськогосподарської продукції, порушення стійкості територіальних екосистем і агроландшафтів, якщо не буде вжито радикальних природоохоронних заходів зі сторони держави та сільгосптоваровиробників.

В Україні розвиток виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції і харчових продуктів з високими оздоровчими властивостями з овочевих та зернових культур було законодавчо передбачено як середньостроковий пріоритетний напрям інноваційної діяльності ще у 2003 р. [6, с. 93]. У той же час розпочалася робота над розробкою Закону України “Про органічне виробництво”, який лише у квітні 2011 р. було прийнято Верховною Радою України, але у травні 2011 р. Президентом України його відхилено.

Враховуючи актуальність розвитку органічного виробництва в розвинутих країнах світу та в Україні, ряд українських виробників об’єднались в асоціацію учасників “БЮЛан”, в яку зараз входять 167 підприємств, з яких – 76 сільськогосподарських формувань, що охоплює 15796 га сільськогосподарських угідь (рис. 2.3).

Асоціація об’єднує сертифіковані органічні сільськогосподарські підприємства, а також зацікавлених партнерів в органічному методі господарювання. В кожній області Асоціація “БЮЛан Україна” має свої представництва. Крім сертифікованих органічних сільськогосподарських підприємств в неї входять підприємства з переробки органічної продукції, торговий дім “Органік Ера”, спеціалізований магазин “Натур Бутік”, дистриб’ютори, наукові та громадські організації.

Рис. 2.3. Схема складу і статутних цілей Міжнародної громадської Асоціації учасників органічного виробництва “БІОЛан Україна”

Джерело: Побудовано за даними Асоціації “БІОЛан Україна”.

Метою діяльності Асоціації є сприяння розвитку органічного виробництва як перспективного напрямку сталого розвитку сільського господарства в Україні та захист спільних інтересів своїх членів. Зокрема, для досягнення статутних цілей Асоціація “БЮЛан Україна”: сприяє становленню вітчизняної системи сертифікації органічних виробників; співпрацює з органами державної влади та місцевого самоврядування щодо державної підтримки органічних виробників; постійно веде моніторинг внутрішнього і зовнішнього ринків органічної продукції; здійснює пошук потенційних партнерів для вигідних ринкових операцій; налагоджує стабільні і вигідні зв'язки між виробниками та ринковими партнерами; здійснює інформаційну підтримку членів Асоціації та зацікавлених товаровиробників; організовує та проводить науково-практичні семінари з основ переходу та ведення органічного сільського господарства; проводить семінари з підвищення кваліфікації, стандартів та якості органічної продукції; допомагає в реалізації органічної продукції та сприяє у формуванні ринку органічної продукції.

Системний аналіз основних аспектів еволюційності вітчизняного органічного сектора свідчить, що подальший розвиток органічного агровиробництва, формування повноцінного сегмента внутрішнього продовольчого ринку та розширення експорту органічних продуктів залежить від багатьох факторів різних рівнів і напрямів дії. Для дії окремих з них ще не створено відповідних передумов, але їх можна передбачити, використовуючи метод SWOT – аналізу (рис. 2.4).

Сформована нами матриця SWOT – аналізу, щодо формування органічного агровиробництва у контексті екологізації сільського господарства України дає підстави стверджувати, що сильними сторонами цього інноваційного напрямку є перш-за все зростання ролі екологічно чистого агровиробництва у світі і динамічне розширення попиту на його продукцію та великий потенціал вітчизняного сільського господарства для розвитку органічного сектора і виробництва виробів продукції органічного походження.

SWOT – аналізу формування органічного виробництва у контексті екологізації сільського господарства України

Джерело: Розроблено автором.

У глобальному масштабі позитивні перспективи розвитку виробництва й ринку органічної продукції в Україні, так звані сильні сторони, пов'язані з актуалізацією світової проблеми забезпечення безпеки харчування, яку не здатне вирішити традиційне сільське господарство і одночасно – з недостатнім задоволенням попиту на екологічно чисту продукцію з боку, насамперед, європейських споживачів.

Великий органічний агропродовольчий ринок відкривається у Німеччині, яка поставила за мету в найближчі 10 років збільшити частку виробництва екологічно чистих продуктів харчування з 3,3 до 20%, що буде відповідати обороту в 25 млрд. євро [139, с. 3]. На сьогодні населення Німеччини щорічно споживає різних органічних продуктів на загальну суму 2,6 млрд. дол. США при цьому у 2008 р. імпорт сировинних органічних продуктів становив 38% від загального обсягу, що споживалися в цій країні.

Щоб покрити цю потребу, кожне друге німецьке сільськогосподарське підприємство повинно було б перейти на екологічне землеробство, оскільки при цій технології продуктивність і урожайність складають лише близько половини відповідних показників традиційного, інтенсивного землеробства. Така радикальна переорієнтація неможлива з фінансових, виробничо-економічних і трудових причин. Тому уряд Німеччини створив умови для задоволення попиту за рахунок імпорту. Слід зауважити, що до цієї категорії імпорту належать: фрукти та овочі, крупи, сухофрукти, горіхи, мед, рослинні олії, тобто продукти, які можуть вироблятися як органічні й в Україні.

Для українських експортерів органічних продуктів привабливим є також ринок Росії. За оцінками російських соціологів, у їх країні стрімко зростає попит на екологічно чисті продукти: зокрема, в середньому більш як половина (а в найбільш високодохідних групах – і до 69%) москвичів готові платити за них вищу ціну [245, с. 60].

Вагомі потенціальні можливості для розвитку органічного сектора зосередженні в Україні, внаслідок наявності земельного потенціалу, який придатний для виробництва екологічно чистої продукції органічного

походження. На основі проведеного фахівцями Інституту агрохімії і ґрунтознавства НААН України аналізу еколого-токсикологічного стану орних земель України, виділено зони придатності для вирощування екологічно чистої продукції [103, с. 82]. Дослідження вчених показали, що антропогенне забруднення території України має не суцільний, а локальний характер (рис. 2.5). В Україні ще залишилася частина чистих земель, де рівень забрудненості значно нижчий порівняно з країнами Західної Європи.

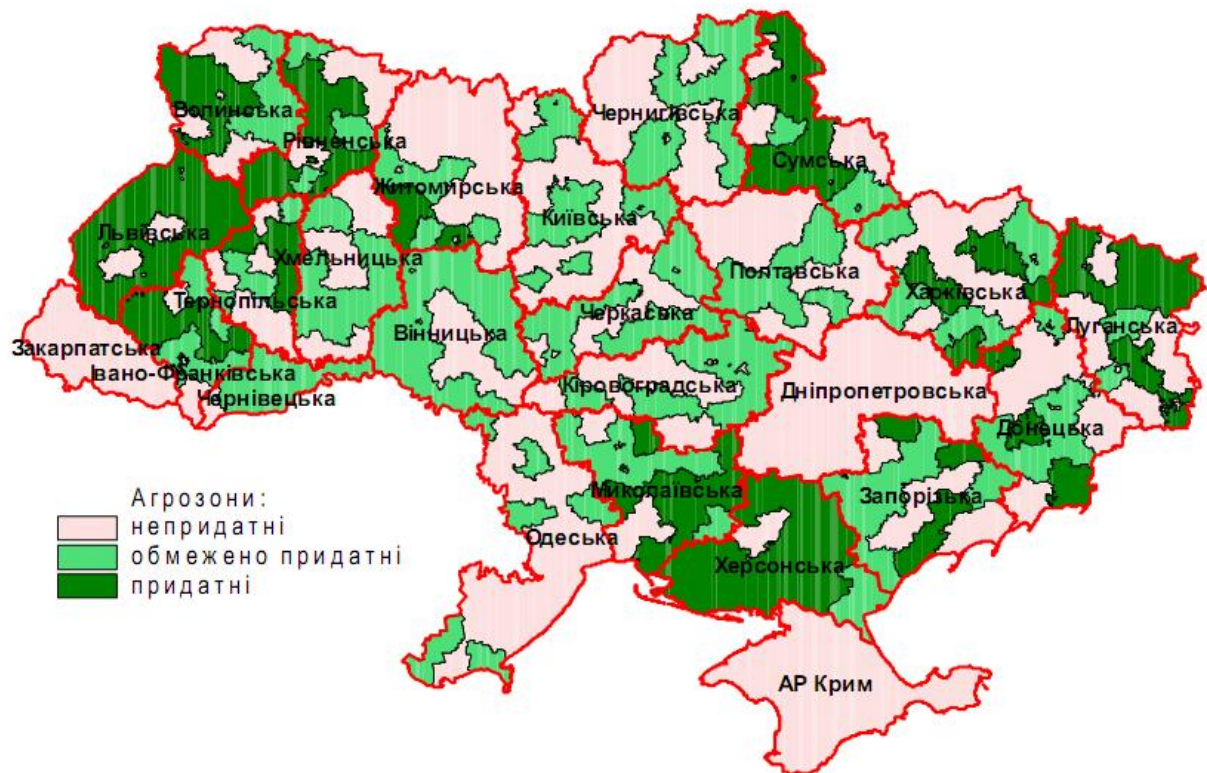

Рис. 2.5. Придатність території України для вирощування екологічно чистої сільськогосподарської продукції

Джерело: За даними [103].

За даними М.К. Шикучи, в Україні залишилось чотири невеликих регіони, де ґрунти ще не забруднені до небезпечних меж і де можливе вирощування екологічно чистої продукції на рівні найсуворіших світових стандартів, зокрема:

Північно-Полтавський – охоплює більшу частину Полтавської області (за винятком регіонів, що прилягають до міст Кременчука та Комсомольська), північно-західні райони Харківської області, південно-західні райони Сумської

області, південно-східні райони Чернігівської області та східні райони Київської і Черкаської областей (лівобережна частина).

Вінницько-Прикарпатський – тягнеться широкою смугою близько 100 км від м. Попельня Житомирської області і простягається до півночі Вінницької, Хмельницької та Тернопільської областей у напрямку до м. Львова.

Південно-Подільський – включає невелику південно-східну частину Вінницької області, південно-західну частину Кіровоградської області, північ Миколаївщини і північну половину Одеської області.

Північно-східно-Луганський – охоплює Міловський і Новопсковський райони Луганської області [27].

Але лише наявності територій, потенційно придатних для ведення органічного виробництва, ще недостатньо. Слід чітко уявляти, що перехід від звичайних (інтенсивних) технологій агровиробництва до органічного землеробства є досить тривалим процесом та супроводжується певними ризиками і необхідністю вирішення низки проблем.

Слабкою стороною, щодо розвитку органічного сектора, є відсутність базового закону про органічне виробництво. У такій ситуації, законодавчий вакуум у сферах виробництва, сертифікації та маркування органічної продукції спричиняє проникнення на внутрішній ринок України фальсифікатів, втрату довіри споживачів до органічних вимог і маркувань, дискредитації самої ідеї органічного виробництва продукції.

Крім цього, органічне виробництво досі не має державної системи контролю, яка була б акредитована на національному і міжнародному рівнях.

На нашу думку, можливості розширення збуту вітчизняних органічних продуктів як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках обмежені не з боку товаровиробників, а через проблеми сертифікації продукції. Проте, ці можливості з часом можуть бути реалізовані, адже економічно розвинені країни не в змозі задовольняти потреби своїх споживачів власним обсягом виробленої органічної продукції. Вже зараз найкрупнішими імпортерами органічної продукції є США – 43%, Європейський Союз – 42%, Японія – 11% [174, с. 185].

Для зміцнення позиції та розширення потенціалу для експорту вітчизняної органічної продукції, нашій державі необхідно провести відповідну роботу з адаптації норм і процедур сертифікації органічних продуктів для їх акредитації торговими партнерами країн-імпортерів.

Основні ризики розвитку вітчизняного ринку органічних продуктів, як і загалом світового органічного ринку, полягають у забезпеченні позитивної динаміки їх виробництва і зближенні цін на конвенційну та органічну продукцію, а також у налагодженні безперебійного збуту останньої.

Існують обґрунтовані побоювання, що в майбутньому виробничі можливості органічного агровиробництва не відповідатимуть зростаючому попиту на його продукцію, а масштаби ринку органічного продовольства, насамперед, визначатимуться обсягами його товарних поставок. Справа в тому, що не тільки виробництво органічної продукції, але й період конверсії, який передує йому, достатньо дорого обходяться товаровиробникам продукції органічного походження. Зокрема, протягом перехідного періоду необхідно розробити нові ринкові стратегії та привести традиційні господарські процеси у відповідність до вимог органічного агровиробництва, що в окремих випадках пов'язано з повною заміною наявних у господарствах тварин і рослин на їх стійкіші різновиди.

Розвиток органічного агровиробництва лімітується також існуванням жорстких стандартів у цій сфері діяльності, дотримання яких під силу далеко не всім виробникам. Це також посилює ризик втрати концепцією органічного виробництва своїх позицій у конкурентній боротьбі з альтернативними стратегіями сталого розвитку сільського господарства.

Не виключені ризики для розвитку вітчизняного органічного виробництва і розширення ринку органічних продуктів від тиску світової агрохімічної і біотехнологічної індустрії на виробників і осіб які формують політику в даній сфері, а також конкуренція з боку альтернативних систем виробництва агропродовольчої продукції.

За нинішньої продовольчої кризи у світі, яка за оцінками фахівців, посилюватиметься появою нових ринкових можливостей, слід очікувати й в Україні подальшої інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Це призведе до поглиблення еколого-деструктивних наслідків аграрної діяльності: відмови від сівозмін і відведенню землі під пар; звуження спеціалізації аграрного виробництва, надання переваги вирощуванню бізнес-культур і витісненню кормових культур; збільшення навантаження на пасовища; розширення застосування агрохімікатів; посилення концентрації земель, укрупнення господарств, поглиблення районування виробництва; та загалом, формування екологічно несприятливих агроландшафтів, зі скороченням у них природних елементів.

Отже, у контексті сталого розвитку сільського господарства, вкрай необхідним і нагальним стає формування дійового організаційно-економічного механізму регулювання екологічних аспектів функціонування аграрної сфери, шляхом розвитку органічного агровиробництва.

2.2. Забезпечення сертифікованої діяльності органічних сільськогосподарських підприємств

У сучасних умовах глобальних змін якості і екологічна безпечність продукції, виробленої аграрним сектором стає одним з основних факторів його внутрішньої і зовнішньої конкурентоспроможності. Тим часом, дослідження засвідчують, що велика частина сільськогосподарських підприємств України є збитковими, в яких значна частина сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, що виробляються, не відповідає світовим стандартам якості та безпеки, що призводить до великого рівня захворюваності та смертності населення, зменшення експортного потенціалу країни і, як результат, до занепаду сільських територій. В аграрних підприємствах, в яких ведення сільськогосподарського виробництва претендує на відповідність агроекологічним стандартам здійснюється на основі активізації природних

процесів підвищення родючості ґрунтів і стійкості тварин до хвороб, передбачає використання практики консервації природних ресурсів, а також збільшення біорізноманіття та збереження здатності екологічних систем до самовідновлення.

Органічне агровиробництво, яке є найактуальнішою альтернативою для стійкого розвитку сільського господарства передбачає, що хімічні та штучно створені речовини та організми або зовсім не вживаються, або їх кількість обмежується. Внаслідок цього, значно знижується рівень шкідливого впливу сільськогосподарського виробництва на якість продукції і навколишнє природне середовище.

Варто зауважити, що за висновками спеціалістів Міністерства сільського господарства США, органічна продукція не є повністю вільною від хімічних домішок внаслідок впливу факторів, які перебувають поза контролем фермерів (насамперед, через високий рівень забруднення навколишнього природного середовища) [257, с. 7].

Одним з найважливіших механізмів гарантії якості і безпечності продукції виробленої за органічними технологіями є сертифікація її виробників, тобто процедура підтвердження відповідності, внаслідок якої незалежно від виробника (переробника, трейдера) та споживача організація засвідчує в письмовому вигляді, що продукція відповідає встановленим правилам виробництва.

Система сертифікації органічного агровиробництва країн ЄС передбачає процес контролю за виробництвом сільськогосподарської продукції. В європейській практиці екологічний сертифікат вважається своєрідною перепусткою на ринок агропродовольчої продукції органічного походження та слугує підтвердженням офіційного визнання екологічної якості продукції сільськогосподарського підприємства з боку цільового ринку [91, с. 311]. Відносини між державами та виробниками складаються на принципах партнерства, спрямованого на постійну адаптацію до нововведень і вільного переміщення органічної продукції на спільному агропродовольчому ринку.

Обов'язковою умовою системи сертифікації, яка проводиться державними або приватними організаціями, є наявність екологічного маркування на кожному продукті, який було одержано шляхом органічного агровиробництва. Для досягнення цієї мети діють стандарти, що містять вимоги до якості та безпеки продукції, методів випробувань, правила маркування, пакування і транспортування, порядок розробки інформації для споживачів, необхідної для оцінки і вибору ними товару.

Система сертифікації органічної продукції відрізняється від систем сертифікації якості іншої продукції, оскільки в даному випадку спеціальний аналіз продуктів не застосовується при визначенні походження продуктів, однак, оцінюють спосіб та весь процес виробництва, починаючи від умов довкілля, підготовки ґрунту до постачання продукції споживачам. Тобто, система сертифікації охоплює весь ланцюг просування органічних продуктів від виробника до споживача (від поля до столу) включаючи контроль процесу виробництва продукції на полі, її первинну обробку, пакування, сортування, доочистку, миття тощо, а також процес переробки органічної сировини та виготовлення готових харчових продуктів, транспортування, зберігання та продаж продукції.

Для споживачів сертифікація є гарантією того, що продукція була вироблена згідно із затвердженими стандартами органічного виробництва. Однак, це не дає жодної гарантії того, що така продукція, наприклад, не містить залишків пестицидів чи інших шкідливих речовин, і що при виробництві були збережені всі харчові цінності та інші корисні властивості продукції. З огляду на це, слід дотримуватись загальних вимог щодо безпеки виробництва будь-якої сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, які діють і в умовах органічного виробництва.

Сертифікація передбачає щорічну інспекцію та проходження сертифікаційної процедури кожного року. Кожен річний цикл виробництва галузі рослинництва перебуває під постійним наглядом сертифікаційної компанії і сертифікат видається на певний обсяг продукції, що вирощений в

господарстві органічним методом. В сертифікаті чітко зазначається перелік сільськогосподарських культур, що вирощені, і продукція яких, може бути продана як органічна.

Для того, щоб засвідчити що підприємство дійсно займається виробництвом чи переробкою органічної продукції, воно повинна пройти інспекцію в основу якої покладено аналіз інформації та записів, а також відстеження основних етапів технологічного процесу органічного виробництва на практиці. Звичайно, це передбачає огляд полів та виробничих приміщень, техніки та інших засобів виробництва, сховищ де зберігається продукція.

Для того, щоб винести рішення відповідності вимогам, які висуваються до органічного виробництва, сертифікаційний орган має мати якомога більш детальну інформацію про господарство та технологічний процес виробництва (рис. 2.6).

Однак, формування і розвиток доволі перспективного органічного виробництва в Україні гальмується як відсутністю належної законодавчої бази, так і національної системи сертифікації. Внаслідок цього немає статусу екологічно чистої сільськогосподарської продукції і поки що не застосовується державою жодного економічного інструменту, який би сприяв виробництву і реалізації органічної екологічно чистої сільськогосподарської продукції, широкій популяризації серед населення здорового способу харчування.

Відсутність у вітчизняному законодавстві чітко окресленого трактування поняття “екологічно чиста продукція”, яке б відповідало його визначенню, прийнятному у країнах ЄС, негативно впливає на процес формування експортного потенціалу аграрного сектора України в умовах СОТ.

Україну в 2007 р. прийнято в члени Міжнародної федерації органічного сільського господарства (IFOAM), що дало можливість розширити вітчизняний ринок екологічно чистої продукції сільськогосподарського виробництва на основі міжнародних стандартів, насичувати його безпечними й корисними для здоров'я продуктами харчування, а також підвищити рівень експорту органічної сертифікованої продукції.

ОБОВ'ЯЗКОВА ІНФОРМАЦІЯ ПРИ СЕРТИФІКАЦІЇ ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА

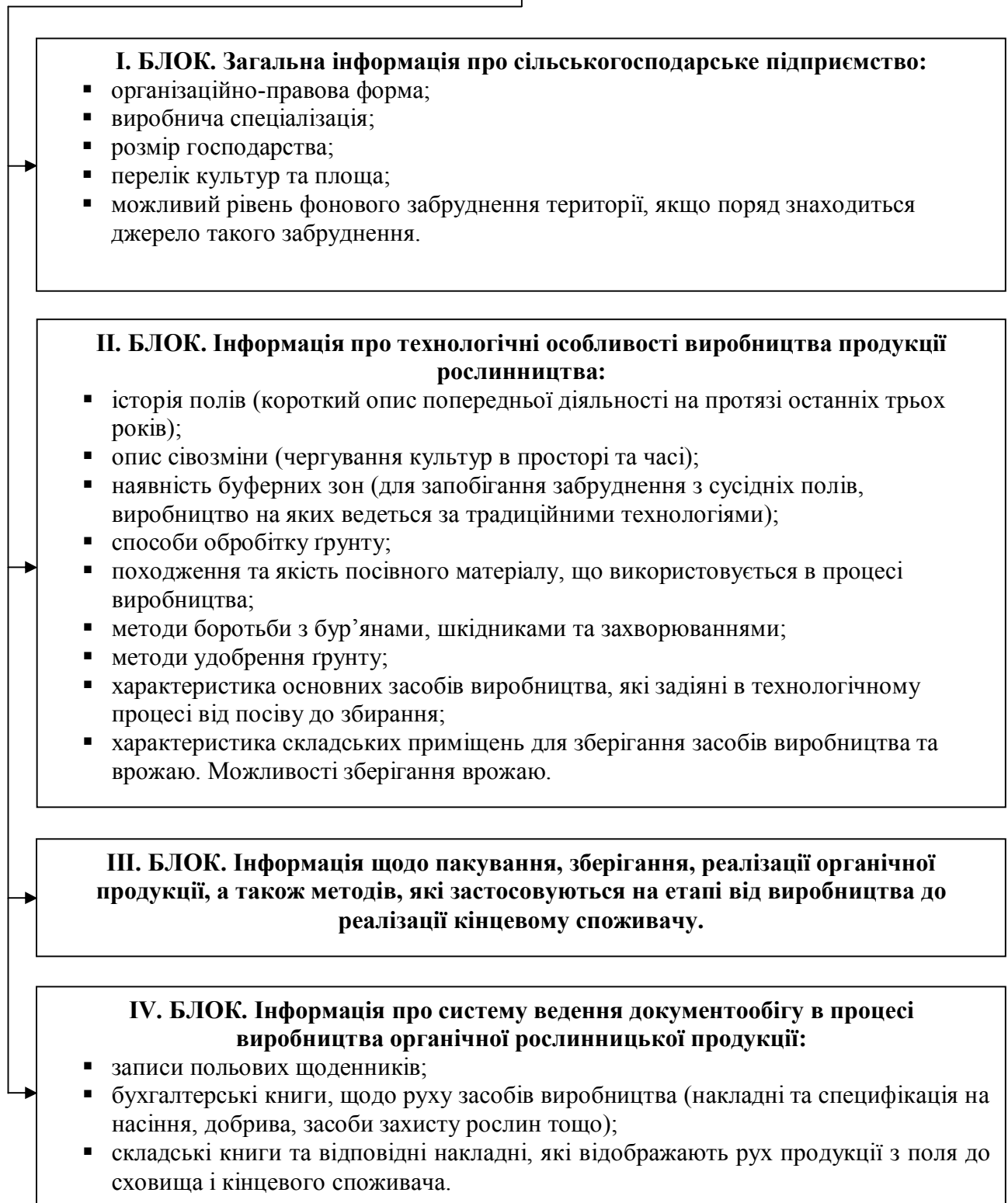

Рис. 2.6. Основні блоки інформації при сертифікації продукції рослинництва

Джерело: Складено автором.

Слід зазначити, що у світі поки що не існує єдиних міжнародних стандартів екологічного (органічного) сільськогосподарського виробництва. Вітчизняні сільськогосподарські підприємства, які займаються виробництвом органічної продукції, її експортом на зовнішні ринки інспектуються іноземними сертифікаційними органами, які працюють в Україні.

В основу сертифікації покладено базові стандарти Міжнародної федерації органічного сільського господарства (IFOAM), а процедура сертифікації здійснюється відповідно до стандартів органічного агровиробництва і маркування органічної сільськогосподарської продукції та продуктів харчування щодо ринку експорту. Індивідуальна сертифікація вітчизняних господарств, головним чином відбувається за стандартами ЄС (Постанови ЄС 834/2007, Постанови ЄС 889/2008), стандартами інших країн: NOP – національна органічна програма США, JAS – японські сільгоспстандарти, BIO SVISSE – приватні стандарти Асоціації Швейцарських організацій виробників органічної продукції.

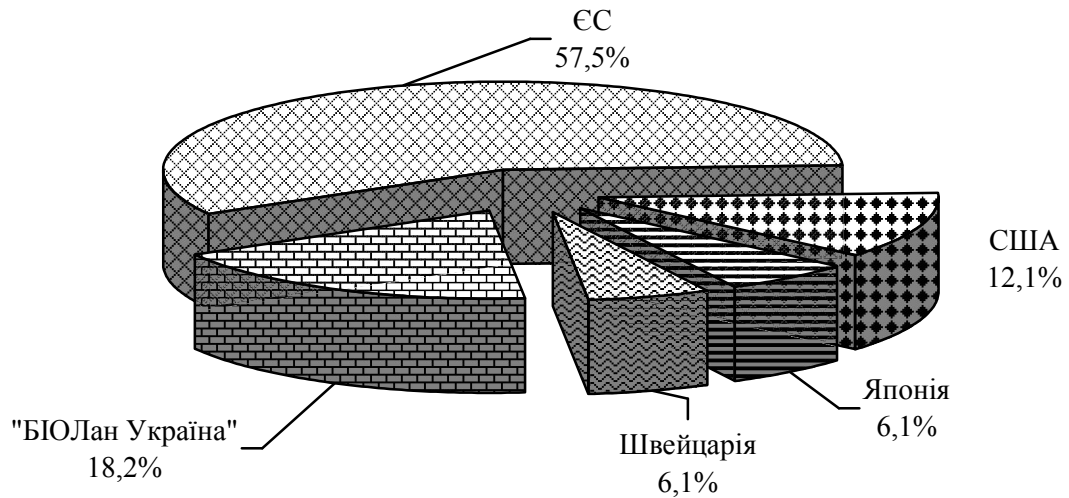
Утворене в рамках Швейцарсько-українського проекту з розвитку ринку органічної продукції, ТОВ “Органік Стандарт” здійснює сертифікацію за приватними стандартами Міжнародної Асоціації учасників органічного виробництва “БЮЛан Україна”, а також за чинними міжнародними стандартами – Швейцарії, ЄС, США, Японії у відповідності із потребою та намірами виробника щодо ринку збуту органічної продукції.

У сільськогосподарських підприємствах діяльність компанії “Органік Стандарт” зосереджена на таких основних напрямках:

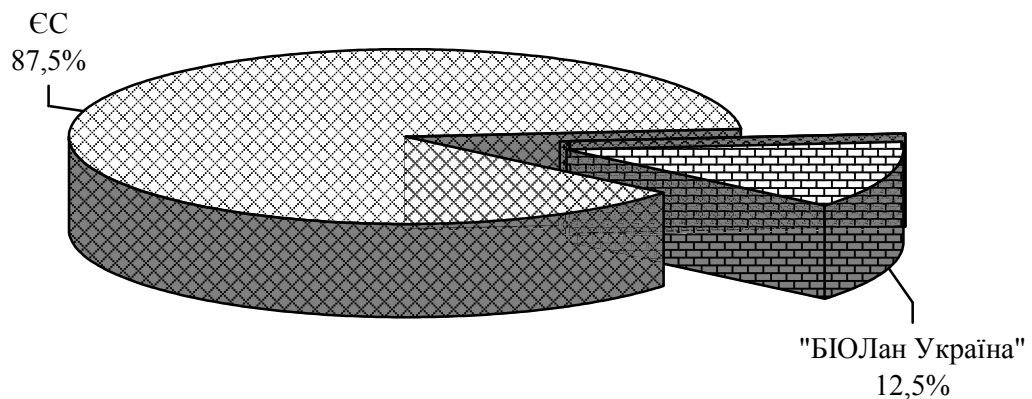
- сертифікація та інспектування рослинництва (зернові культури, олійні культури, овочево-баштанні культури, дикоростучі рослини, фруктові і ягідні культури, ефірно-олійні культури та ін.);
- сертифікація та інспектування тваринництва, що є дуже перспективним напрямом в органічному виробництві молока і м’яса;
- сертифікація земельних угідь.

Структуру індивідуальної сертифікації органічних підприємств та господарств конверсійного періоду можна представити таким чином (рис. 2.7).

I. Сертифікація органічних господарств

II. Сертифікація господарств перехідного періоду

- ☒ Стандарти ЄС (Постанова ЄС 834/2007, Постанова ЄС 889/2008)
- ☒ NOP - національна органічна програма (США)
- ☒ JAS - японські сільськогосподарські стандарти (Японія)
- ☒ Приватні стандарти екологічного виробництва BIO SUISSE (Швейцарія)
- ☒ Приватні стандарти Асоціації "БІОЛан Україна"

Рис. 2.7. Структура індивідуальної сертифікації органічних та конверсійних аграрних господарств України за базовими стандартами, станом на 01.01.2011 р.

Джерело: Побудовано автором за даними Української сертифікаційної компанії ТОВ "Органік стандарт" <http://www.organicstandard.com.ua>

Найбільша частка органічних аграрних формувань в Україні сертифікована згідно із стандартами ЄС – 57,5%, друге місце належить Асоціації “БІОЛан Україна” – 18,2%, третє – стандартам Національної органічної програми США – 12,1%, по 6,1% господарств сертифіковано на підставі японських сільськогосподарських стандартів (JAS) та приватних стандартів BIO SVISSE (Асоціації швейцарських організацій виробників органічної продукції).

В останні 2-3 роки аграрні підприємства, які проходять перехідний період до органічного виробництва пройшли індивідуальну сертифікацію за базовими стандартами ЄС – 87,5%, та за стандартами Асоціації “БІОЛан Україна” – 12,5%.

За даними компанії “Органік Стандарт” в Асоціації “БІОЛан Україна” у 2010 р. сертифіковану діяльність з виробництва і переробки органічної сільськогосподарської продукції практикували 47 підприємств, в тому числі 22 органічних аграрних підприємств, 16 агроформувань перехідного періоду, 7 підприємств з переробки сільськогосподарської продукції (табл. 2.6; додаток Г).

Таблиця 2.6

Оцінка сертифікованої діяльності органічних підприємств України і видів продукції, яку вони виробляють, 2010 р.

Назва підприємства	Сфера сертифікованої діяльності	Стандарти сертифікації	Види органічної продукції
1	3	4	5
ПП “Агроекологія” Шишацький район Полтавська область	Рослинництво	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008.	Озима пшениця, ярий ячмінь, еспарцет, гречка, люцерна, овес, вика
ПП “Галекс-Агро” Новоград-Волинський район Житомирська область	Рослинництво. Продаж/Експорт/ Імпорт	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008. Біо Свісс (Швейцарія)	Озима пшениця, пшениця спельта, озиме жито, овес, вика, гірчиця
ТОВ “Ефір” Білогірський район АР Крим	Рослинництво. Переробка. Продаж/Експорт/ Імпорт	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008. НОП (США)	Лаванда, ефірна олія лаванди

Продовження табл. 2.6

1	2	3	4
ТОВ "Жива Земля Потутори" Бережанський район Тернопільська область	Рослинництво. Тваринництво. Переробка. Продаж/Експорт/ Імпорт	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008. Стандарти "БІОЛан"	Озима пшениця, озимий ячмінь, яра пшениця, ярий ячмінь, жито, овес, гречка, пшениця спельта, редька, боби, буркун, вика, конюшина біла, трави, 17 корів, 1 бугай, 9 телят
ТОВ "Мікоген-Україна" Шумський район Тернопільська область	Рослинництво. Переробка. Продаж/Експорт/ Імпорт	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008. Біо Свісс (Швейцарія)	Просо, гірчиця, ярий ячмінь, гречка, вика, овес, яра пшениця, озима пшениця, яре тритікале, озиме жито, пшениця спельта; Насіння: тритікале, пшениця спельта, вика, гречка, жито
СПД-ФО "Пиндус З.А." Калинівський район Вінницька область	Рослинництво. Тваринництво.	Стандарти "БІОЛан"	Ячмінь, овес, люцерна, свиноматки, свині на відгодівлі, поросята
ФГ "Еко-Мир" Іллінецький район Вінницька область	Рослинництво	Стандарти "БІОЛан"	Озима пшениця, ячмінь, люцерна, конюшина
ТОВ "Пфаннер Агро" сmt. Бар Вінницька область	Рослинництво. Продаж/Експорт/ Імпорт	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008.	Яблука
СОК "Надія" Куликівський район Чернігівська область	Рослинництво	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008.	Столовий буряк, морква, картопля, гарбуз, капуста, яра пшениця, ячмінь, овес
ТОВ "Центр підтримки органічного виробництва" Іллінецький район Вінницька область	Рослинництво. Переробка. Продаж/Експорт/ Імпорт	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008. Стандарти "БІОЛан"	Крупа перлова №2, крупа ячмінна №3,4; крупа пшенична №2,3,4; крупа гречана ядриця, крупа гречана січка, картопля, морква, столовий буряк, цибуля
ФГ "Лисоня Біо" Бережанський район Тернопільська область	Рослинництво	Стандарти "БІОЛан"	Пшениця, ячмінь, овес, вика, гречка, кабачки, цибуля, часник, огірки, цукрова кукурудза, столовий буряк, морква, петрушка, горошок овочевий, квасоля, перець болгарський, ріпа чорна, капуста пекінська, капуста білокачанна, гарбузи овочеві
МПП "Фенікс" м. Сімферополь АР Крим	Рослинництво. Переробка. Продаж/Експорт/ Імпорт	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008. НОП (США)	Лаванда, ефірна олія лаванди

Продовження табл. 2.6

1	2	3	4
ТОВ СНВП “Ефірмасло” м. Сімферополь АР Крим	Рослинництво. Переробка. Продаж/Експорт/ Імпорт	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008. НОП (США)	Лаванда, ефірна олія лаванди
ТОВ “Арома-трейд” м. Сімферополь АР Крим	Рослинництво. Переробка. Продаж/Експорт/ Імпорт	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008. НОП (США)	Лаванда, ефірна олія лаванди
ТОВ “Киянівка” сmt. Бар Вінницька область	Рослинництво	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008.	Яблука, аронія, смородина
ТОВ “Галілея” Козівський район Тернопільська область	Рослинництво	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008. Стандарти “БІОЛан”	Люцерна, боби, гречка, ячмінь, пшениця, жито, овес, конюшина+трави
ФГ “Лелека 92” Шевченківський район Харківська область	Рослинництво	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008.	Картопля, гарбуз
ФОП “Гевал В.В.” м. Одеса Одеська область	Бджільництво	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008.	Мед, прополіс, пилок
Пиць Ігор Васильович с. Гориславичі Мостиський район Львівська область	Рослинництво	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008.	Овес, конюшина, пшениця, квасоля, морква, капуста, кар- топля, гарбуз, цибуля, огірок, помідор, перець, суниця, пет- рука, селера, гречка, яблуна, ехінацея, м’ята, рута, радіола, меліса, арніка, фацелія, ло- фант, волошка, мальва, алтей
СТОВ “Нива” Городянський район Чернігівська область	Рослинництво	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008.	Вика, озиме жито, люпин, гречка, озима пшениця, багаторічні трави
ТОВ “Вішва Ананда” Каланчацький район Херсонська область	Рослинництво. Продаж/Експорт/ Імпорт	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008. ЯСС (Японія)	Яра пшениця, ярий ячмінь, жито, овес, просо, соняшник, ріпак, льон, соя, нут, коріандр

Продовження табл. 2.6

1	2	3	4
СТОВ “Ведичне органічне сільське господарство Махаріші” Каланчацький район Херсонська область	Рослинництво. Переробка. Продаж/Експорт/ Імпорт	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008. ЯСС (Японія)	Ярий ячмінь, озима пшениця, жито, овес, просо, соняшник, ріпак, льон, нут, соя

Джерело: Сформовано автором за даними Української сертифікаційної компанії ТОВ “Органік стандарт” <http://www.organicstandard.com.ua>

Сферою сертифікованої діяльності органічних підприємств і видів продукції, яку вони виробляють в основному є рослинництво, і лише в двох господарствах – тваринництво, в одному – бджільництво.

Зважаючи на значну палітру регіональних особливостей аграрного сектора України, слід відзначити, що сертифіковані органічні господарства, які виробляють сільськогосподарську продукцію органічного походження в переважній більшості спеціалізуються на вирощуванні озимої пшениці, ярого ячменю, жита, вівса, гречки, соняшнику, сої, доповнюючи вирощуванням інших сільськогосподарських культур. Глибокоспеціалізовані господарства АР Крим (МПП “Фенікс”, ТОВ “Арома-трейд”, ТОВ СНВП “Ефірмасло”) практикують вирощування та переробку ефіроолійної культури – лаванди. Окремі сільськогосподарські підприємства (ФГ “Лисоня Біо” Бережанського району Тернопільської області, СОК “Надія” Куликівського району Чернігівської області) вдало поєднують вирощування за органічними технологіями зернових і овочевих сільськогосподарських культур.

Аналіз динаміки зростання чисельності органічних господарств в Україні засвідчує, що у 2010 р. порівняно з 2008 р. частка сертифікованих органічних підприємств, які займалися вирощуванням озимої пшениці становила 54,5%, ярого ячменю та вівса 40,9%, озимого жита 31,8% (табл. 2.7).

Аналогічні темпи зростання спостерігаються і в сертифікованих органічних господарствах конверсійного періоду, в яких динамічно зростає частка виробництва овочів, фруктів, плодів ягід та елітного насіння різних сільськогосподарських культур.

Таблиця 2.7

Динаміка зростання питомої ваги сертифікованих органічних господарств України, які займаються виробництвом сільськогосподарської продукції, 2008-2010 рр.

Види органічної продукції	Сертифікаційний статус підприємств								Кількість органічних підприємств 2010 р. в % до 2008 р.
	2008 р.				2010 р.				
	Органічний		Органічні перехідного періоду		Органічний		Органічні перехідного періоду		
	Кількість, од.	Питома вага, %	Кількість, од.	Питома вага, %	Кількість, од.	Питома вага, %	Кількість, од.	Питома вага, %	
Озима пшениця	5	45,5	1	6,7	12	54,5	6	37,5	240,0
Яра пшениця	2	18,2	-	-	4	18,2	2	12,5	200,0
Пшениця спельта	2	18,2	-	-	4	18,2	1	6,2	200,0
Озиме жито	5	45,5	-	-	7	31,8	3	18,7	140,0
Ярий ячмінь	3	27,3	1	6,7	9	40,9	2	12,5	300,0
Овес	4	36,4	2	13,3	9	40,9	4	25,0	225,0
Гречка	2	18,2	2	13,3	5	22,7	4	25,0	250,0
Просо	2	18,2	-	-	3	13,6	1	6,2	150,0
Соняшник	2	18,2	1	6,7	2	9,1	3	18,7	100,0
Соя	2	18,2	-	-	2	9,1	2	12,5	100,0
Картопля	-	-	1	6,7	3	13,6	1	6,2	-
Овочі	1	9,1	1	6,7	5	22,7	3	18,7	500,0
Фрукти	1	9,1	1	6,7	2	9,1	3	18,7	200,0
Ягоди	1	9,1	1	6,7	2	9,1	2	12,5	200
Елітне насіння:				-					
Озима пшениця	4	36,4	-	-	7	31,8	4	25,0	1,75
Пшениця спельта	2	18,2	-	-	4	18,2	1	6,2	200,0
Озиме жито	5	15,5	-	-	7	31,8	3	18,7	140,0
Озимий ячмінь	-	-	-	-	1	-	1	6,2	-
Овес	4	36,4	2	13,3	9	40,9	4	25,0	225,0
Горох польовий (пелюшка)	1	9,1	-	-	1	4,5	1	6,2	100,0
Гречка	2	18,2	2	13,3	5	22,7	1	25,0	250,0
Вика	3	27,3	1	6,7	5	22,7	3	18,7	166,7
Конюшина	1	9,1	2	13,3	5	22,7	1	6,2	500,0
Молоко	-	-	-	-	1	4,5	1	6,2	-
Свинина	-	-	-	-	1	4,5	-	-	-
Телятина	-	-	-	-	1	4,5	-	-	-
Баштанні	1	9,1	1	6,7	3	13,6	4	25,0	300,0
Мед	-	-	1	6,7	2	9,1	-	-	-
Прополіс	-	-	-	-	1	4,5	-	-	-
Бджолиний пилок	-	-	-	-	1	4,5	-	-	-
Лаванда	3	27,3	-	-	4	18,2	-	-	133,0
Ефірна олія лаванди	3	27,3	-	-	4	18,2	-	-	133,0
Лікарські рослини	3	27,3	-	-	1	4,5	1	6,2	33,3

Джерело: Розрахована за даними Української сертифікаційної компанії ТОВ “Органік стандарт” (утворена у 2007 р.).

У відомому органічному господарстві ПП “Агроєкологія” Шишацького району Полтавської області починаючи з 2000 р. повністю переведена рослинницька галузь на органічне агровиробництво, яка була сертифікована

компаніями ЄС і Швейцарії з подальшою орієнтацією на експорт продукції в ці країни. господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур та на виробництві молока й м'яса.

Для одержання екологічно чистої органічної продукції в ПП “Агроєкологія” дотримуються науково обґрунтованих сівозмін, системи обробітку ґрунту, удобрення культур, захисту посівів від бур'янів, шкідників та хвороб, відбирають високоврожайні сорти сільськогосподарських культур.

У системі обробітку ґрунту підприємство перейшло на мінімальний ґрунтозахисний обробіток земель, що дало змогу втричі зменшити витрати пального й коштів на обробіток ґрунту і вкладатися у нормативні строки проведення технологічних операцій по вирощуванню культур.

Впровадження органічної системи землеробства дало можливість не лише утримувати урожайність сільськогосподарських культур на високому рівні, але й динамічно підвищувати, відчутно впливати на розвиток тваринництва (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Вплив запровадження органічної системи землеробства на підвищення урожайності сільськогосподарських культур у ПП “Агроєкологія” Шишацького району Полтавської області, ц/га

Урожайність з 1 га в середньому за роки	Пшениця озима	Ячмінь ярий	Овес	Соняшник	Цукровий буряк
1996-2000 (до запровадження)	43,3	38,2	36,5	24,4	399,6
2001-2005	48,3	33,8	36,6	16,8	295,0
2006-2009	56,8	42,5	47,0	23,0	487,7
2006-2009 рр. в % до 1996-2000 рр.	124,2	111,3	128,8	94,3	122,0

Джерело: За даними [9, с. 78].

Наведені дані в табл. 2.8 показують, що урожайність озимої пшениці за період 2000-2009 рр. підвищилася на 24,2% порівняно із середньорічною

урожайністю за 1996-2000 рр., а ранніх зернових на 111,3-128,8%, на 22% зросла урожайність цукрових буряків.

Незважаючи на те, що ПП “Агроекологія” досягло вагомих фінансово-економічних показників, зокрема, у 2009 р. виробництво валової сільськогосподарської продукції на 1 га сільськогосподарських угідь становило – 3545 грн., а в розрахунку на одного працюючого – 58753 грн., в цьому господарстві є ряд проблем щодо розширення органічного виробництва.

Це пов'язано з тим, що обіцяний державними і приватними іноземними структурами експорт органічної продукції не набув достатніх масштабів і досліджуване підприємство не відчуває реального економічного ефекту від запровадження органічних методів господарювання, перш за все, через відсутність державної підтримки органічного агровиробництва та нерозвиненість внутрішніх ринків збуту сільськогосподарської продукції органічного походження.

Загалом, основою системи управління органічним рослинництвом є належне управління родючістю ґрунту, підбір видів та сортів, багаторічна сівозміна, вторинне використання матеріалів та відповідні технології обробітку ґрунту. Використання додаткових добрив, засобів покращення ґрунту та засобів захисту рослин можливе лише за умови, якщо вони сумісні з цілями та принципами органічного виробництва. Окремі органічні сільськогосподарські підприємства спеціалізуються на вирощуванні елітного насіння сільськогосподарських культур: озимої пшениці, жита, вівса, пшениці (полба), гречки, гірчиці білої, редьки олійної, вики та ін.

В елітному господарстві ПП “Галекс-Агро” Новоград-Волинського району Житомирської області, яке займається вирощуванням елітного насіння, органічне виробництво ведеться за системою землеробства “Древлянська”, де в основному захист рослин від бур'янів, відновлення родючості ґрунтів, поряд з внесенням органічних добрив забезпечується двома зернобобовими культурами: горохом польовим (пелюшка) та викою ярою.

Вирощене в господарстві елітне насіння гороху польового та вики ярої користується попитом у сільськогосподарських підприємствах Поліської та Лісостепової зон України для ведення як органічного, так і традиційного землеробства.

У системі органічного землеробства горох польовий (пелюшка) є не тільки цінною кормовою культурою, але й найефективнішим засобом у боротьбі з бур'янами, особливо з багаторічними. Так, на пир'євих перелогах при посіві пелюшки знищується біля 90% пирію повзучого. Вміст протеїну у насінні гороху польового 23-25%. Посіви цієї сільськогосподарської культури не потребують удобрення навіть при посіві на найбільш бідних ґрунтах, оскільки спроможні використовувати малодоступні форми фосфору, калію та інших елементів живлення. Окрім того, горох польовий симбіотично фіксує біля 100 кг азоту на гектарі. Цікавою властивістю цієї культури є нерозтріскуваність бобів протягом 2-4 тижнів після досягання, що є запорукою відсутності втрат від несприятливих погодних умов в період збирання врожаю.

Друга зернобобова культура – вика яра, яка за біологічними особливостями дуже подібна до гороху польового, так само має здатність ефективно боротися з бур'янами, практично не пошкоджується шкідниками та хворобами, ефективно використовує малодоступні форми елементів живлення та симбіотично фіксує азот. Вика яра завдяки високому вмісту протеїну – 30-32% користується стійким попитом на європейському та світовому ринках.

З огляду на це, варто зазначити, що при органічній системі ведення землеробства, головними складовими одержання екологічно чистої продукції є накопичення у верхньому шарі ґрунту максимальної кількості органічної речовини, яка досягається за рахунок поверхневого обробітку ґрунту, внесення достатньої кількості гною і використання сидеральних добрив.

Для органічних сільськогосподарських підприємств, які займаються вирощуванням елітного насіння і посадкового матеріалу, комерційно привабливою зерновою культурою є різновид пшениці – пшениця спельта

(полба). Цей вид пшениці вирощується тільки в органічному землеробстві. В стародавні часи від Вавилону – це був основний злак стародавнього світу. Сучасний інтерес до полби зумовлений зростаючим попитом на екологічно чисті продукти харчування та розвитком органічного виробництва. Ця культура росте на різних ґрунтах без внесення добрив. Має надзвичайну економічну пластичність. Характеризується холодостійкістю та надзвичайно високою стійкістю до пошкодження шкідниками та хворобами.

Нинішній ажіотажний попит на полбу в Західній Європі обумовлений надзвичайно корисними і, навіть, лікувальними особливостями цієї культури. Так, вміст білка в цій пшениці складає 27-37% та містить 18 незамінних кислот. Окрім того, в полбі значно більш високий вміст вітамінів групи В та заліза, ніж у звичайній пшениці. Урожайність нинішніх сортів цієї культури знаходиться в межах 1,5-4 тонни зерна з гектара.

До органічних сільськогосподарських підприємств долучаються підприємства, які розташовані в різних регіонах України і проходять конверсію, а також господарства із сертифікованими земельними угіддями (додатки Д; Е).

Конверсія – це перехід від неорганічного до органічного господарювання за певний проміжок часу, в ході якого застосовуються норми органічного виробництва.

Як показують дослідження, період конверсії, який передує органічному виробництву досить дорого обходиться сільськогосподарським товаровиробникам. Зокрема, протягом перехідного періоду, який триває в середньому 3 роки, необхідно розробити нові ринкові стратегії та привести традиційні господарські процеси у відповідність до вимог органічного виробництва. В окремих випадках це пов'язано з повною заміною наявних у господарствах тварин і рослин на їх більш стійкі різновиди. Це посилює ризик втрати концепцією органічного агровиробництва своїх позицій у конкурентній боротьбі з альтернативними стратегіями сталого розвитку сільського господарства.

Слід зауважити, що фахівці сертифікаційної компанії Skal International, які проводили тривалі дослідження в Україні, дійшли до висновку, що в наших умовах немає потреби витримувати встановлений строк переходу від традиційної агротехніки до екологічно чистого виробництва, тому що вимушене зниження інтенсивності сільськогосподарського виробництва, істотне зменшення застосування мінеральних добрив та агрохімікатів за роки незалежності практично забезпечило вимоги такого переходу [179, с. 144].

Підтвердженням цього є експертні оцінки екологічного стану сільськогосподарських земель в Україні, які свідчать, що тут є достатньо великі площі відносно екологічно чистих полів із родючими чорноземними ґрунтами, на яких і можна вирощувати екологічно чисту рослинницьку продукцію. Загальна площа таких земель в основних землеробських регіонах Лісостепової та Поліської зон становить щонайменше 8 млн. га [179, с. 143]. Крім того, значні площі земель, придатних для ведення екологічно чистого аграрного виробництва розташовані окремими ділянками в інших регіонах.

Дослідження показують, що органічним агровиробництвом в Україні займаються господарства різні за розмірами земельних угідь і обсягом виробництвом валової продукції, тобто від малих до великих.

Малі і середні органічні господарства краще “вписуються” в сформовані екосистеми, використовують невеликі земельні ділянки, зберігаючи природну специфіку ландшафтів; вони переважно екстенсивні та загалом менш екологодеструктивні й екологонебезпечні порівняно з великими підприємствами.

Проте, великі і малі господарства не є конкурентними, оскільки спеціалізація їх різна: перші спеціалізуються на інтенсивних комерційних культурах, а саме зернових, соняшнику, сої; другі – переважно на трудомістких: овочах, картоплі, плодах, ягодах та лікарських рослинах.

В господарствах, які займаються вирощуванням екологічно чистої продукції, сільськогосподарські угіддя обробляються у відповідності до вимог, прийнятих до органічного виробництва. Зокрема, при вирощуванні

сільськогосподарських культур використовують методи обробітку землі, які зберігають або покращують стабільність і біологічне різноманіття ґрунту, попереджують ущільнення та ерозію ґрунтів. Родючість і біологічну активність ґрунту підтримують і покращують шляхом багаторічної сівозміни із застосуванням бобових та інших зелених добрив, а також шляхом застосування добрив тваринного походження і органічних решток від органічного виробництва.

Дослідження показують, що органічне виробництво у вітчизняних сільськогосподарських підприємствах переважно орієнтоване на експорт і спирається в основному на крупнотоварне виробництво зерна органічного походження призначеного на експорт у країни ЄС, що концентрується у рамках кількох агроінвестуючих компаній. Збутом органічної продукції в зарубіжні країни займаються такі компанії-трейдери, як Украгрофін, Топфер Інтернешнл, ТОВ Махаріші та інші [34, с. 40]. Дрібні товаровиробники органічної продукції намагаються збути вироблену сільськогосподарську продукцію споживачам, головним чином, через ринок традиційного виробництва.

Таким чином, процес широкого запровадження національної системи сертифікації та контролю за виробництвом органічної продукції у вітчизняних сільськогосподарських підприємствах потрапляє під дію доволі специфічних факторів: формального ставлення до проблеми, високого ступеня бюрократизації, намаганням отримання сертифікатів будь-якою ціною, тощо. Тому в умовах низької правової дисципліни в нашій державі повністю перекласти функції сертифікації на приватні організації недоцільно.

2.3. Порівняльний маржинальний аналіз ефективності виробництва сільськогосподарської продукції за органічною та традиційною технологіями

Важливим інноваційним напрямом розвитку аграрного сектора економіки є виробництво високоякісної натуральної сільськогосподарської продукції за

органічними технологіями, якій властиві високі параметри якості, що відсутні у продукції виробленій за інтенсивними технологіями.

Організаційно-економічний механізм переходу сільськогосподарських підприємств на органічне виробництво вимагає не тільки популяризації органічного продовольства серед населення і формування тим самим стабільно зростаючого внутрішнього попиту, але й значних фінансових витрат, пов'язаних із освоєнням вітчизняних і міжнародних стандартів тощо. Для ведення органічного господарства потрібно не менші (а можливо і більші) капіталовкладення, ніж для традиційного господарювання. Адже, тільки на сертифікацію земель, що проводиться протягом трьох років, необхідно витратити 3-4 тис. євро [153].

Водночас, важливо проаналізувати, який ж вплив справляє обсяг витрат, їх структура на ефективність виробництва сільськогосподарської продукції за органічними технологіями у порівнянні із традиційними (інтенсивними).

Об'єктивні реалії розвитку сільського господарства переконливо засвідчують, що в центрі уваги уповноважених органах держави, й переш за все суб'єктів господарювання, переважно були, та й залишаються зараз показники оцінки витрат – ефективності функціонування аграрної виробничої системи. Саме у такому ракурсі визначають економічний стан, рівень організації виробництва, конкурентоспроможність підприємства і виробленої продукції, соціально-економічний ефект та окреслюються перспективи розвитку.

Розвиток господарських систем в сільському господарстві, і зокрема, в органічному аграрному виробництві зумовлений і здійснюється за рахунок затрат ресурсів, що формують економічний ефект. Але сам по собі ефект (результат), якої б величини і форми вияву він не був, не в змозі повною мірою характеризувати результативність певної дії, процесу, оскільки він не дає відповіді на запитання: а якою “ціною” здобуто цей ефект? У цьому контексті В. Г. Андрійчук, цілком слушно зауважує, що “... категорію ефективності можна трактувати як результативність певного процесу, дії, що вимірюється співвідношенням між отриманим результатом і витратами (ресурсами), що його

спричинили” [6, с. 9]. Такої ж точки зору дотримується С. С. Носова, яка зазначає, що “... економічна ефективність охоплює проблему “витрати-випуск” і що вона характеризує зв’язок між кількістю одиниць обмежених ресурсів, які застосовуються у процесі виробництва, і кількістю та якістю виробленого продукту. Більша кількість продукту, отриманого від даного обсягу витрат, означає підвищення ефективності виробництва” [159, с. 35]. Аналогічну думку висловлює також Н. Я. Коваленко. Вчений доводить, що “... економічна ефективність в сільському господарстві – це одержання максимальної кількості продукції з одиниці площі за найменших витрат живої і уречевленої праці” [110, с. 348].

Теорія проблеми витрат й ефективності у загальноприйнятому контексті свідчить, що витрати – це сукупність факторів, застосовуваних у процесі виробництва продукції (надання послуг), виражена у вартісному вимірі. Із сутності категорії ефективності випливає, що для її виміру необхідно мати кількісно виражені ефект (результат) і ресурси (витрати). Чим більша величина ефекту припадає на одиницю ресурсів (витрат), що спричинили його виникнення, тим вища ефективність відповідного процесу, дії і навпаки. Проте, ця теза, незважаючи на її очевидну обґрунтованість, вимагає подальшого аналізу.

Існує також поняття “затрати”, під яким слід розуміти кількісне вираження ресурсів, спожитих у виробництві товарів-послуг. Сукупні затрати, оцінені вартісно, становлять собівартість продукції, виробничу і повну. Собівартість або сукупність вартісних параметрів затрат ресурсів визначає рівень ефекту, формується економічний інтерес товаровиробника, тому економіка виробництва органічної продукції у підприємницьких формуваннях оцінюється в системі витрати-ефективність.

Особливо важливим питанням формування витрат постає для органічних агроформувань, які започатковують цей перспективний напрям, або ж функціонують в ринково-конкурентній економіці. Розуміння сутності витрат формується в історичному ракурсі, тобто витрати – це фактори, які

використовуються для продукування благ і від того, наскільки дорогими для виробника є фактори, залежить ефект, конкурентоспроможність органічного продукту.

Інакше кажучи, чим нижчі витрати, вищий ефект. Витрати – поняття багатогранне і множинне за своєю сутністю і структурою. Блага, які затрачаються у виробництві, називаються благами, що вводяться – ресурсами, факторами виробництва або коротко – затратами. Блага, які являють собою результат виробничих процесів комбінування і перетворення, називаються благами, що випускаються, або продукцією. Коротко їх можна назвати випуском.

Практика ведення органічного агровиробництва в країнах ЄС засвідчує, що витрати є чи не найважливішим об'єктом управління, який визначає стан і перспективи функціонування господарських структур. В їх діяльності окремі витрати слугують за каталізатор, гальмуючий чинник прибутковості, тому їм слід приділяти найбільше уваги в системі оцінки результатів господарювання органічних господарств.

Витрати формують собівартість продукції, виробничу і повну, зіставивши яку з доходом (ціною реалізації), визначають рівень ефекту діяльності. Собівартість визначається як сукупність вартості матеріальних і трудових затрат, послуг, які за методологією обліку відносяться на продукцію. Сукупні витрати на виробництво-реалізацію дають можливість оцінювати наскільки “дорогим” є виробничий процес, вигідність його здійснення, конкурентоспроможність продукції, а отже, економічний інтерес. Динаміка витрат і затрат ресурсів у вартісному вимірі показує, наскільки ефективні організаційно-господарські рішення підприємства у площині застосованої органічної технології, організації і продуктивності праці, виробництва, маркетингу продукції. Зміна витрат відповідним чином впливає на обсяги прибутку, рівень рентабельності підприємства.

Ефективність роботи органічного підприємства значною мірою залежить від рівня собівартості одиниці продукції екологічно чистих

сільськогосподарських культур. Базою для встановлення ціни продажу органічної продукції є витрати на її виробництво, а об'єктивна інформація про собівартість виступає належним підґрунтям для прогнозування і управління органічним агровиробництвом. При оперативному управлінні виробництвом для сільськогосподарського товаровиробника дуже важливо систематично порівнювати собівартість конкретного виду виробленої ним органічної продукції з нормативами витрат, ринковою ціною, що складається на певному кон'юнктурному ринку в конкретний період.

Порівняльна оцінка повної собівартості 1 ц озимої пшениці виробленої за традиційною та органічною технологією сільськогосподарськими підприємствами у 2008 році показує, що виробничі витрати у ТзОВ “Жива земля Потутори” Бережанського району Тернопільської області на 55% є вищими, ніж за традиційною технологією в середньому у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області, при урожайності на 49% нижчій (табл. 2.9).

З даних таблиці 2.9 видно, що в структурі виробничих витрат собівартості одиниці продукції відсутні витрати на мінеральні добрива і засоби захисту рослин, які не застосовують при вирощуванні органічної продукції. Конкретний перелік і склад статей елементів витрат органічне підприємство встановлює самостійно залежно від специфіки галузі, характеру виробленої продукції, організації виробництва, різноманітності технологічних процесів тощо. Найвищі витрати при вирощуванні органічної продукції припадають на пально-мастильні матеріали, органічні добрива та на оплату праці працівників.

Собівартість одиниці виробленої органічної продукції не є сталою величиною і залежить від зовнішніх та внутрішніх чинників. До внутрівиробничих резервів зниження собівартості слід віднести: поліпшення використання основних засобів, механізацію та автоматизацію виробничих процесів, здешевлення сировини та матеріалів, поліпшення використання робочого часу, впровадження передового досвіду, надання належної уваги нормування та оплати праці тощо.

Таблиця 2.9

Порівняльна оцінка повної собівартості 1 ц озимої пшениці виробленої за традиційною та органічною технологіями сільськогосподарськими підприємствами Тернопільської області, 2008 р.

Статті витрат	Традиційна продукція		Органічна продукція		Структура нормативних витрат на 1 ц органічної озимої пшениці*, % (планова урожайність – 35,0 ц/га)
	В середньому у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області (урожайність – 37,4 ц/га)		ТЗОВ “Жива земля Потутори” Бережанського району Тернопільської області (урожайність – 25,1 ц/га)		
	Витрати на 1ц продукції, грн.	Структура витрат, %	Витрати на 1 ц продукції, грн.	Структура витрат, %	
Оплата праці (пряма і непряма)	5,38	7,51	21,55	18,41	11,26
Відрахування на соціальні заходи	0,72	0,98	1,05	0,90	0,77
Насіння	7,24	10,68	19,29	16,48	14,96
Органічні добрива	-	-	-	-	14,96
Мінеральні добрива	13,06	17,83	-	-	-
Засоби захисту рослин	5,31	7,25	-	-	-
Пально-мастильні матеріали	13,36	18,24	27,57	23,55	29,93
Електроенергія	0,72	0,01	0,01	0,01	0,50
Амортизація	5,08	6,94	9,50	8,12	7,89
Поточний ремонт основних засобів	3,24	4,42	6,26	5,35	3,15
Інші матеріальні витрати	15,61	21,31	22,83	19,50	7,58
Виробничі витрати – всього (виробнича собівартість)	69,72	95,17	108,06	92,32	91,00
Витрати на збут	3,54	4,83	9,00	7,68	9,00
Повна собівартість товарної продукції	73,26	100,0	117,06	100,0	100,0

* Структура нормативних витрат на 1 ц органічної озимої пшениці обґрунтована к.е.н. В. Артишом [11, с. 71].

Джерело: Розраховано за даними Головного управління агропромислового розвитку Тернопільської облдержадміністрації, 2008 р.

Для здійснення нормування виробництва екологічно чистої продукції значною перешкодою є відсутність відповідного екологічного законодавства, спеціальних правових актів і нормативів, які б забезпечували належне підґрунтя для виробництва та реалізації органічної продукції в Україні.

В процесі дослідження організаційно-економічних засад органічного агровиробництва постає не тільки питання доцільності його здійснення, а також обґрунтування напрямів щодо його оптимізації за рахунок економічних чинників. При цьому, основна увага зосереджується на визначенні ефективності виробництва та реалізації органічної продукції, показників прибутковості та факторів його формування.

Важливим інструментом, здатним відобразити не тільки існуючий рівень прибутковості і процес його формування, але й вказати на проблемні аспекти і можливі напрями їх усунення є CVP-аналіз, або аналіз взаємозв'язку “витрати-обсяг-прибуток”, маржинальний аналіз, граничний аналіз чи аналіз точки беззбитковості, як його ще називають. CVP-аналіз (від англ. “Cost-Volume-Profit”) є досить простим, базується на легко обчислюваних показниках і дає змогу оперативно оцінити вплив величини та структури витрат, обсягу продажу продукції на прибуток, проаналізувати його залежність від рівня цін і структури виробництва, обґрунтувати маркетингову стратегію підприємства [6, с. 78]. Його широкі можливості випливають із самої сутності беззбитковості, яка виникає, коли витрати і прибутки є рівними:

$$S = V, \quad (2.1)$$

де S – сукупний прибуток; V – сукупні витрати за будь-який період.

Виражаючи котрусь із сторін за допомогою логічного виразу ми отримуємо додаткові аналітичні можливості, які і формують методичний апарат маржинального аналізу:

$$S = V = p \times Q = V_{\text{пост}} + V_{\text{змін}}, \quad (2.2)$$

де $V_{\text{пост}}$ – постійні витрати, $V_{\text{змін}}$ – змінні витрати, S – виручка від реалізації продукції, p – ціна реалізації продукції, Q – обсяг реалізації продукції.

Маржинальний аналіз здійснюється шляхом застосування графічного та розрахункового методів. Графічний метод передбачає побудову в системі координат графіка витрат і доходів. Точка, в якій вони перетнуться – це точка беззбитковості (рис. 2.8).

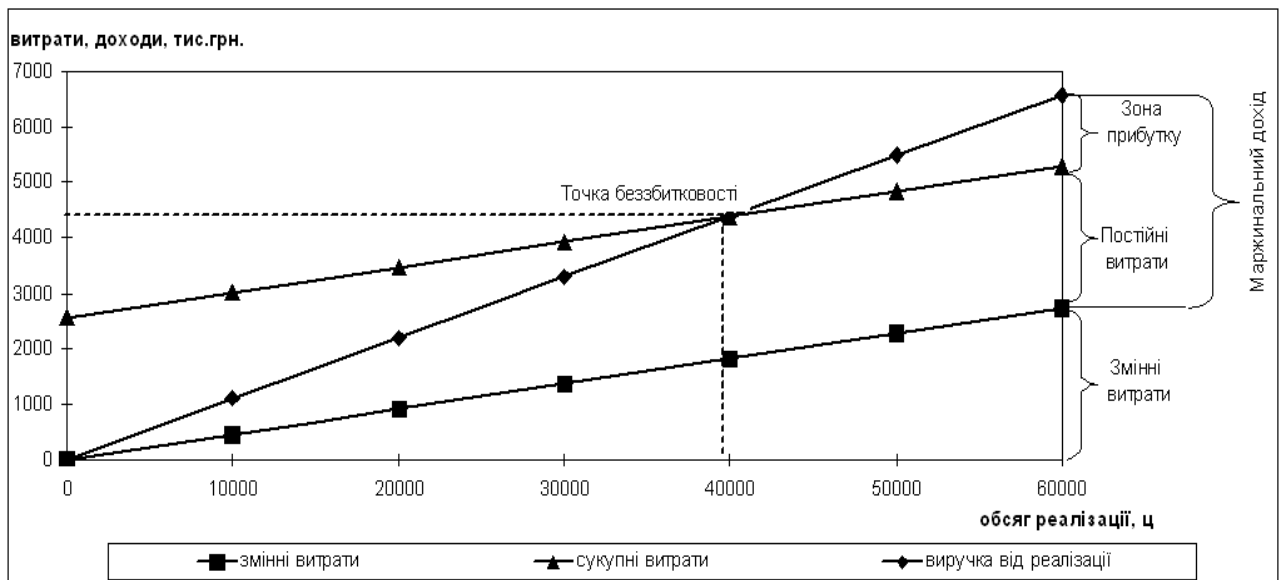

Рис. 2.8. Графік співвідношення обсягу, витрат і прибутку

Координати точки на осі абсцис відповідають натуральним показникам (обсяг виробництва, реалізації, площа, об'єм тощо), а на осі ординат – вартісні (витрати, прибуток).

Встановлено, що аналіз беззбитковості базується на розподілі витрат на постійні і змінні, що в сумі складають собівартість продукції. До постійних витрат відносять ті, які напряму не залежать від зміни обсягів виробництва продукції. Змінні витрати – коливаються пропорційно до змін обсягів виробництва.

Для сільськогосподарського товаровиробника дуже важливо систематично порівнювати собівартість конкретного виду виробленої ним продукції з ціною, яка встановлюється в певний момент на агропродовольчому ринку. Використовуючи методичний підхід, який запроваджений у статистичній звітності, форма 50-сг, яка відображає структуру витрат на виробництво сільськогосподарської продукції. При оперативному визначенні нормативної собівартості органічної продукції рослинництва рекомендується застосовувати такі статті витрат у натуральних показниках і грошовому виразі (табл. 2.10) [11. с. 70].

**Статті витрат при визначенні собівартості органічної продукції
рослинництва**

№ п/п	Перелік статей витрат
1.	Витрати на оплату праці (пряма і непряма)
2.	Відрахування на соціальні заходи
3.	Насіння і садівний матеріал
4.	Органічні добрива
5.	Паливо і мастильні матеріали
6.	Електроенергія
7.	Амортизація
8.	Поточний ремонт основних засобів
9.	Плата за оренду майна або майнового паю
10.	Плата за оренду земельних ділянок або часток (паїв)
11.	Загальновиробничі витрати
12.	Загальногосподарські витрати
13.	Витрати на побічну продукцію (вираховуються)
14.	Витрати на збут продукції

З даних табл. 2.10 видно, що серед статей витрат відсутні витрати на мінеральні добрива і засоби захисту рослин, які не застосовують при вирощенні органічної сільськогосподарської продукції. Перелік і склад статей витрат, при використанні такої класифікації витрат органічне агропідприємство повинно встановлювати самостійно, залежно від специфіки галузей, характеру виробництва продукції, організації виробництва, різноманітності технологічних процесів, можливості прямого або обґрунтованого непрямого віднесення витрат на собівартість сільськогосподарської продукції. Це дасть можливість здійснювати контроль цільового витрачання коштів і виявляти резерви зниження собівартості продукції.

Такий розподіл витрат дозволяє розраховувати такі показники:

1. Кількість реалізованої продукції в точці беззбитковості:

$$Q_0 = \frac{V_{\text{пост}}}{p - v}, \quad (2.3)$$

де Q_0 – обсяг реалізації в точці беззбитковості; $V_{\text{пост}}$ – валові постійні витрати на виробництво певного виду продукції; v – змінні витрати на одиницю продукції; p – ціна одиниці продукції.

Знаменник виразу (2.3) отримав назву маржинального доходу на одиницю продукції. Загальний же його обсяг можна виразити як:

$$M = S - V_{\text{змін}}, \quad (2.4)$$

де M – маржинальний дохід; S – виручка від реалізації продукції; $V_{\text{змін}}$ – валові змінні витрати на виробництво певного виду продукції.

2. Точку беззбитковості у вартісному виразі:

$$S_0 = Q_0 \times p = \frac{V_{\text{пост}}}{p - v} \times p = \frac{V_{\text{пост}}}{(1 - v/p)}, \quad (2.5)$$

де S_0 – виручка від реалізації у точці беззбитковості.

3. Рівень урожайності, в точці беззбитковості:

$$U_0 = \frac{(V_{\text{пост}}' + v')}{p}, \quad (2.6)$$

де U_0 – урожайність в точці беззбитковості; $V_{\text{пост}}'$ – постійні витрати на 1 га площі; v' – змінні витрати на 1 га площі.

4. Площу посіву, що при існуючих показниках прибутковості, витрат і урожайності забезпечить рівень беззбитковості:

$$L_0 = \frac{V_{\text{пост}}}{s - v'}, \quad (2.7)$$

де L_0 – площа посіву, що забезпечує рівень беззбитковості; s – дохід з 1 га земельної площі.

Останні дві формули ґрунтуються на специфічних рисах сільського господарства, яке використовує сільськогосподарські угіддя як основний засіб виробництва, що зумовлює актуальність розрахунку площі посіву та рівня урожайності при яких досягається беззбитковість.

Формула (2.6) може служити основою для розрахунку впливу зміни витрат на урожайність та на дохід. Формула (2.7) може стати основою для оптимізації структури виробництва в аграрних підприємствах.

Базою для проведення порівняльного маржинального аналізу ефективності традиційної і органічної технології виробництва цінної круп'яної культури – гречки, послужили два різнотипові підприємства Бережанського району Тернопільської області, розміщені в зоні Лісостепу, одне із яких веде органічне сільськогосподарське виробництво – ТОВ “Жива земля Потутори”³, інше – ПОП “Урманське” – традиційне. На основі вихідних даних цих підприємств, розраховано значення точки беззбитковості для обох агроформувань (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Визначення виручки від реалізації гречки в точці беззбитковості ТОВ “Жива земля Потутори” і ПОП “Урманське” Бережанського району Тернопільської області, 2009 р.

Назва підприємства	Умовно-постійні витрати, всього, тис. грн.	Умовно-змінні витрати, на 1 ц продукції, грн.	Ціна 1 ц продукції, грн.	Виручка від реалізації в точці беззбитковості, грн.	Фактична виручка, грн.	Відхилення фактичної виручки від виручки в точці беззбитковості, грн.
ТОВ “Жива земля Потутори”	11047,9	98,4	153,6	30766,8	46014,3	15247,5
ПОП “Урманське”	9017,6	31,9	139,2	11694,2	53314,0	41619,8

Джерело: Розраховано автором за даними ТОВ “Жива земля Потутори” і ПОП “Урманське” Бережанського району Тернопільської області.

З наведеної таблиці видно, що показники ТОВ “Жива земля Потутори” є нижчими у порівнянні із показниками ПОП “Урманське”. Результатом цього є значно менше перевищення порогу беззбитковості першим господарством (15,2 тис. грн.) у порівнянні із другим (41,6 тис. грн.). Основною причиною такої

³ ТОВ “Жива земля Потутори” сертифікується за стандартами органічного виробництва ЄС та стандартами асоціації “БіоЛан Україна”.

ситуації є вищі витрати на виробництво гречки у ТОВ “Жива земля Потутори”, особливо умовно-змінних витрат, які в розрахунку на 1 ц переважають у 3 рази. Незважаючи на вищу ціну реалізації гречки в даному підприємстві (на 10%), витратний чинник зумовив значно вищий показник виручки від реалізації у точці беззбитковості (30,0 тис. грн. проти 11,7 тис. грн.), що, в сукупності показує значно нижчий рівень прибутковості виробництва та реалізації гречки за органічною технологією.

Аналогічні тенденції впливають з аналізу показників обсягу реалізованої продукції в точці беззбитковості по обох досліджуваних підприємствах (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

**Визначення обсягу реалізованої продукції в точці беззбитковості
ТОВ “Жива земля Потутори” і ПОП “Урманське” Бережанського району
Тернопільської області, 2009 р.**

Назва підприємства	Умовно-постійні витрати, всього, тис. грн.	Умовно-змінні витрати, на 1 ц продукції, грн.	Ціна 1 ц продукції, грн.	Обсяг реалізованої продукції в точці беззбитковості, ц	Фактичний обсяг реалізованої продукції, ц	Відхилення фактичного обсягу реалізованої продукції від обсягу в точці беззбитковості, ц
ТОВ “Жива земля Потутори”	11048,0	98,4	153,6	200,3	299,6	99,3
ПОП “Урманське”	9017,7	31,9	139,2	84,0	383,0	299,0

Джерело: Розраховано автором за даними ТОВ “Жива земля Потутори” і ПОП “Урманське” Бережанського району Тернопільської області.

Аналіз даних табл. 2.12 показує, що ТОВ “Жива земля Потутори”, для досягнення беззбитковості повинно реалізовувати на 116,3 ц гречки більше за умови збереження того ж рівня витрат і реалізаційних цін.

Важливим чинником, що зумовив цю ситуацію є нижчий (на 3,8 ц/га) рівень урожайності досліджуваної продукції у ТОВ “Жива земля Потутори” у порівнянні із ПОП “Урманське”. Розрахунки рівня урожайності у точці

беззбитковості показують, що для отримання нульового прибутку ТОВ “Жива земля Потутори” доцільно було отримувати урожайність на рівні 7,3 ц/га, що лише на 0,9 ц/га менше від фактично отриманої урожайності (рис. 2.9).

З проведеного дослідження випливає, що урожайність сільськогосподарських культур за органічною технологією вирощування формується лише на рівні природної родючості ґрунту, а отже вона буде дещо нижчою від урожайності сформованої за інтенсивної технології. Закономірно, змінюються також витрати на одиницю посівної площі і виробленої продукції. Зокрема, зменшуються витрати на добрива і отрутохімікати та на їх підготовку і саме внесення, натомість зростають витрати на обробіток ґрунту, на оплату праці у зв'язку із застосуванням у більших масштабах ручної праці тощо.

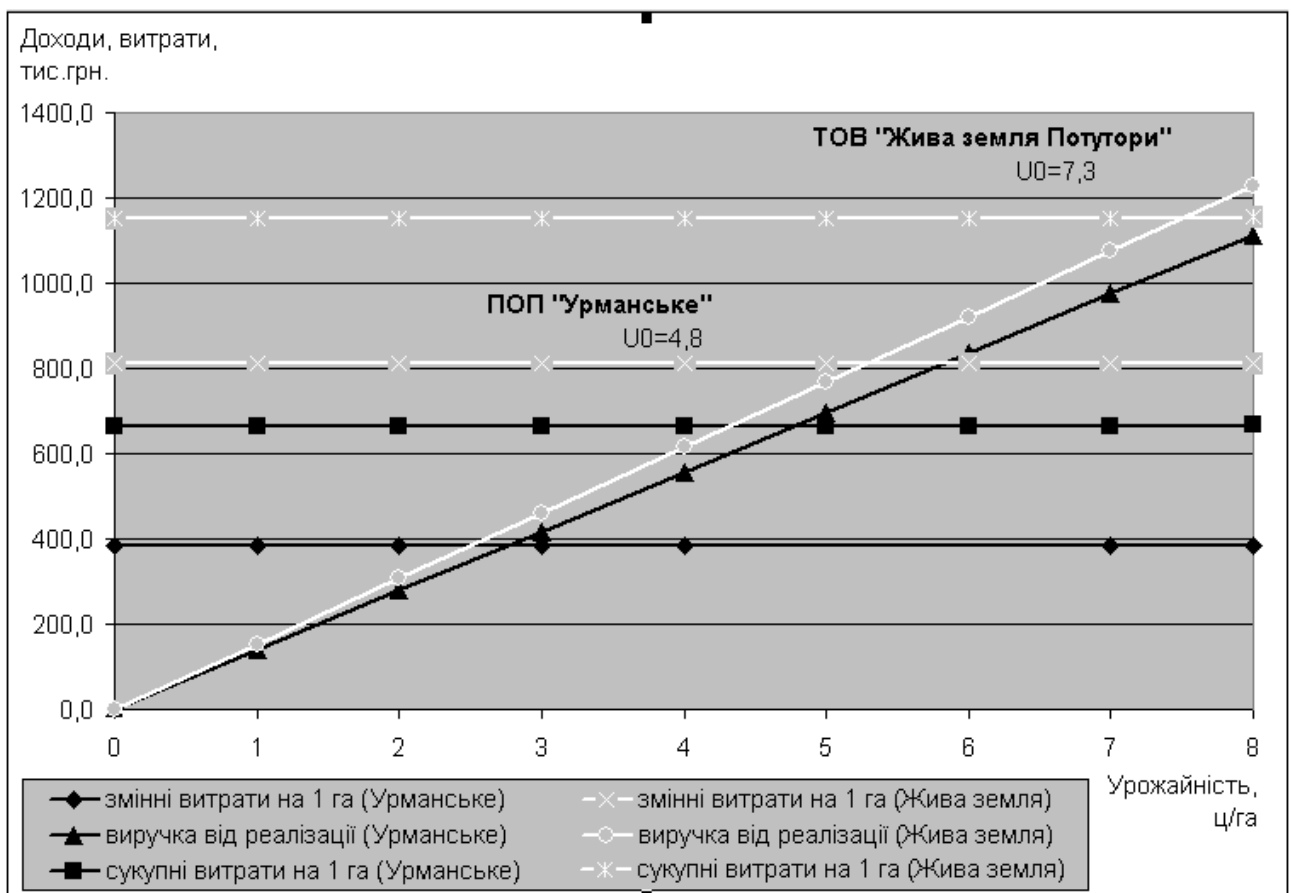

Рис. 2.9. Рівень урожайності гречки в точці беззбитковості для ТОВ “Жива земля Потутори” і ПОП “Урманське” Бережанського району, 2009 р.

Джерело: Розраховано автором за даними ТОВ “Жива земля Потутори” і ПОП “Урманське” Бережанського району Тернопільської області.

Точку беззбитковості для обох досліджуваних господарств можна встановити на підставі графічного зображення співвідношення обсягів реалізації гречки, витрат на її виробництво і очікуваного доходу (рис. 2.10).

Слід зауважити, що найповніше аналітичні можливості маржинального аналізу розкриваються у формі індексів та інших економічних показників, що дозволяють різнобічно охарактеризувати стан витратного процесу та встановлювати резерви його врівноваження для прийняття ефективних управлінських рішень (табл. 2.13).

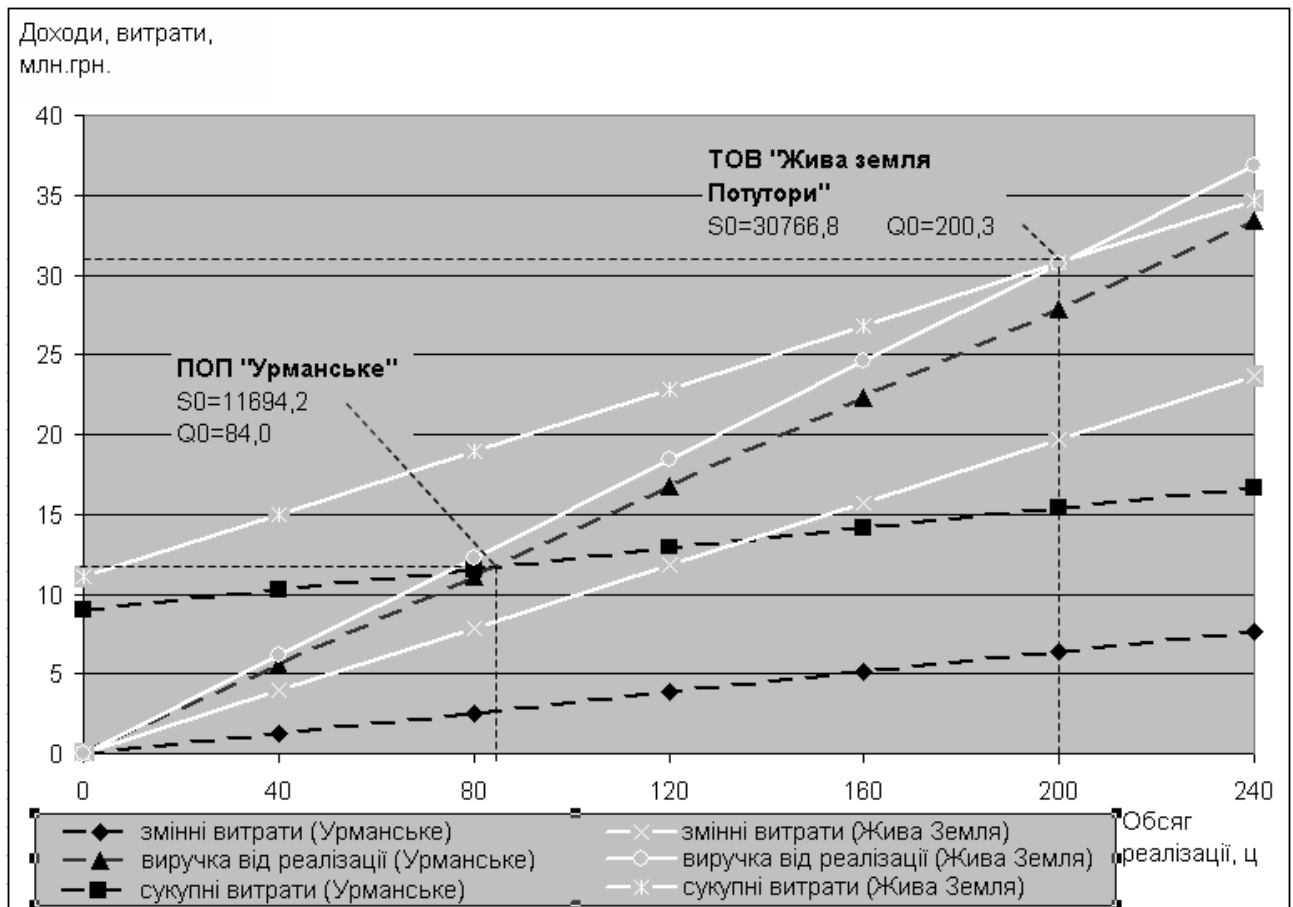

Рис. 2.10. Визначення рівня обсягу реалізації гречки, витрат на її виробництво в точці беззбитковості для ТОВ "Жива земля Потутори" і ПОП "Урманське" Березанського району, 2009 р.

Джерело: Розраховано автором за даними ТОВ "Жива земля Потутори" і ПОП "Урманське" Березанського району Тернопільської області.

Операційний леверидж – це показник який визначає рівень виробничого ризику. Для ТОВ “Жива земля Потутори” коефіцієнт цього показника є нижчим на 0,364, ніж для ПОП “Урманське”.

Таблиця 2.13

Оціночні показники маржинального аналізу виробництва гречки за органічною технологією у порівнянні з інтенсивною технологією у господарствах Бережанського району Тернопільської області, 2009 р.

Назва показника	Алгоритм розрахунку	Органічна технологія	Інтенсивна технологія	Показники ТОВ “Жива земля Потутори” +/- до показників ПОП “Урманське”
		ТОВ “Жива земля Потутори”	ПОП “Урманське”	
Операційний леверидж (Ол)	$Ол = V_{ном} / V_{змін}$	0,375	0,739	-0,364
Маржинальний дохід (сума покриття, вклад на покриття) (М)	$М = S - V_{змін}$	16523,1	41111,7	-12411,9
Питомий маржинальний дохід (дохід на 1 ц продукції) (М ₀)	$М_0 = (S - V_{змін}) / Q$, $М_0 = M / Q$	55,1	107,3	-52,2
Критичний обсяг (КО)	$Q' = V_{ном} / (p - v)$	200,3	84,0	116,3
Критична виручка (S')	$S' = Q' \times p$	30766,8	11694,2	19072,6
Точка закриття (ТЗ) (Q'')	$Q'' = V_{ном} / p$	71,9	64,8	7,1
Межа безпеки (Мб)	$Мб = Q - Q''$	227,6	318,2	-90,6
Коефіцієнт маржинального доходу (Км)	$Км = Мб / Q \times 100\%$	76,0	83,1	
Запас фінансової міцності (Z)	$Z = (S - S') / S \times 100\%$	33,1	78,1	-45,0
Операційний важіль (Ов)	$Ов = M / P$	3,018	1,281	1,737

Джерело: Розраховано автором за даними ТОВ “Жива земля Потутори” і ПОП “Урманське” Бережанського району Тернопільської області.

Це свідчить про те, що для органічного господарства існує менший виробничий ризик при зниженні обсягів виробництва гречки оскільки за таких умов менше зросте собівартість одиниці продукції внаслідок підвищення в ній питомої ваги постійних витрат, ніж це має місце за значно вищого коефіцієнта

операційного левериджу у другому досліджуваному господарстві, яке застосовує традиційну технологію виробництва.

Показник маржинального доходу для органічного господарства на 12411,9 грн. менший, ніж у ПОП “Урманське”.

Питомий маржинальний дохід дозволяє прогнозувати на скільки зросте (знизиться) дохід при виробництві кожної наступної одиниці продукції. Показник критичного обсягу – це обсяг виробництва гречки в точці беззбитковості, який показує, що при існуючому рівні реалізаційних цін для покриття усіх витрат товариству “Жива земля Потутори” необхідно продати 200,3 ц продукції, а іншому господарству – ПОП “Урманське” – 84,0 ц. Виручка від реалізації в точці беззбитковості в 2,6 рази є більшою для органічного господарства у порівнянні з господарством, яке вирощує гречку за інтенсивною технологією.

Показник запасу фінансової міцності дозволяє оцінити можливості додаткового виробництва продукції понад рівень беззбитковості і вказує, яку питому вагу продукції від загального обсягу реалізації можна продати понад рівень беззбитковості.

Операційний важіль – це важливий показник який вказує на скільки процентів збільшиться прибуток, якщо рівень реалізації продукції збільшиться понад рівень беззбитковості на 1%. Чим вищий рівень цього показника – тим більший ризик і більша частка постійних витрат, але менша частка змінних витрат. Рівень цього показника для ТОВ “Жива земля Потутори” становить 0,374, а для ПОП “Урманське” – 1,281.

Пріоритетним напрямом врівноваження витратного процесу при виробництві сільськогосподарської продукції у господарствах за органічними технологіями є ефективна система матеріального та морального стимулювання керівників, спеціалістів і безпосередніх виконавців, якими реалізуються методи щодо визначення розмірів затрат матеріальних і грошових засобів для забезпечення процесу екологізації виробництва, формування цінового механізму, екологізації маркетингової діяльності.

В основі стимулювання вітчизняних органічних підприємств до пошуку оптимального співвідношення між рівнем власного прибутку та витратами на проведення природоохоронної діяльності, а також екологізації маркетингової діяльності, органи державної влади можуть використовувати як адміністративні, так і економічні методи впливу. Перші методи здійснюють вплив на підприємство за допомогою регламентування, нормування, інструктування та інформування. Регламентування здійснюється через використання різноманітних законів, постанов, наказів, що створюють правову базу для формування органічного агровиробництва та реалізації стратегії екологічного маркетингу. Нормування реалізується через державні стандарти, сертифікати якості, норми та нормативи про вміст шкідливих речовин у виробленій сільськогосподарській продукції. Організаційне інструктування проводиться за допомогою різноманітних інструкцій, правил, вимог, які спрямовані на регламентування дій виробників з метою забезпечення певного рівня екологічності продукції, яку виробляє підприємство, та просування її на ринок. Адміністративний вплив здійснюється на основі різноманітних обмежень, які встановлюють у законодавчому чи адміністративному порядку.

Економічні методи управління екологізацією маркетингової діяльності підприємств полягають у створенні економічно сприятливих умов як для підприємств-виробників екологічно чистої продукції, так і для населення, яке її споживає. Економічні методи доцільно поділити на дві групи. До першої належать ті методи, які використовують елементи зовнішнього середовища, що створені на рівні держави: система оподаткування, платне природокористування, амортизаційна політика. Друга група охоплює методи, які реалізують за допомогою економічних стимулів і важелів, зокрема економічні санкції, пільги, субсидії, компенсації тощо. Використовуючи ці економічні інструменти, підприємство регулює відносини в екологізації маркетингової взаємодії з підприємствами-представниками маркетингового мікросередовища.

Вважаємо за доцільне стимулювання вітчизняних органічних підприємств до активного використання екологічно орієнтованого маркетингу через впровадження організаційно-економічного механізму, який би ефективно поєднував економічні важелі та стимули, що підвищують зацікавленість підприємств у виробництві агропродовольчої продукції та продуктів харчування, що відповідають екологічним нормам зменшення викидів у навколишнє середовище, а також різноманітні санкції щодо забруднювачів довкілля та організаційно-правові заходи, які б підвищували ефективність використання окремих елементів економічного механізму.

Державні органи управління можуть використати такі методи стимулювання підприємств до виробництва органічної продукції: розміщення державних замовлень на постачання екологічно чистої продукції; гарантування отримання прибутку підприємствам, встановлення пільг в оподаткуванні прибутку, який отримано від реалізації органічної продукції; впровадження підвищених податкових ставок на прибуток від реалізації продукції, що не відповідає екологічним вимогам; надання пільгових кредитів цільового призначення для фінансування проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт щодо розробки та впровадження органічного агровиробництва; введення в ціну особливого непрямого податку, який сприяв би обмеженню виробництва екологічно шкідливої сільськогосподарської продукції та ін.

Безперечно, не менш важливим залишається належна державна підтримка інноваційного напрямку сільськогосподарського виробництва і запровадження пільгового кредитування на особливих умовах за рахунок збільшення строків повернення запозичених коштів, видачі кредитів на придбання спеціального природоохоронного устаткування та забезпечення технологій органічного агровиробництва.

Отже, проведений маржинальний аналіз дає змогу оперативно оцінювати вплив величини та структури витрат, обсягу продукції на прибуток, шляхом порівняння виробництва сільськогосподарської продукції за традиційною та

органічною технологіями. З одержаних показників випливає, що виробництво сільськогосподарської органічної продукції в умовах ринку вимагає не тільки формування належної системи управління витратами, але й запровадження державою спеціальних заходів підтримки та мотивації процесів органічного агровиробництва сільського господарства для господарств з різними організаційно-правовими формами господарювання.

Висновки до розділу 2

1. В Україні відсутня виважена стратегія сталого розвитку аграрної сфери, в основу якої були б покладені національні інтереси і збереження здоров'я нації, гармонізація засад розвитку зі світовими тенденціями вдалого поєднання економічного зростання і соціального прогресу при одночасному розв'язанні екологічних проблем.

2. Головними факторами, що визначають здоров'я нації є повноцінне, за кількістю, якістю і безпечністю харчування, стан навколишнього природного середовища, передусім якість води і повітря, житлові умови, рівень медичного обслуговування. Проте, вирішальним фактором є якість харчування.

Встановлено, що у 1990-2009 рр. енергетична цінність середньодобового раціону харчування середньостатистичного українця зменшилася на 18,1% (з 3597 ккал до 2946 ккал), протеїну – на 25,2%, жирів – на 19,6 %, мікроелементів та вітамінів – на 20-40%, тобто у порівнянні з науково-обґрунтованими нормами значно зросло енергетичне, білкове й вітамінне недоїдання. Нестача їх у продуктах харчування мікро- та макроелементів веде до виникнення різних захворювань. За даними Держкомстату України, впродовж 1990-2009 рр. хвороби органів травлення у жителів нашої держави підвищилися на 28,3%, а загальна захворюваність – на 13%.

3. Стрімкий розвиток органічного сільського господарства в світі, здебільшого, зумовлений підвищенням попиту на його продукцію на світовому агропродовольчому ринку, органічний сегмент якого щороку зростає на 20-25%, тобто у 5 разів швидше, ніж глобальний ринок в цілому. За прогнозами у

2020 р. обсяги світової торгівлі органічним продовольством можуть становити 200-250 млрд. дол. США. Проте, абсолютні обсяги продажу органічної продукції поки що не перевищують 1-2% світової агропродовольчої торгівлі, а земельні площі сертифіковані як органічні, становлять близько 1% світових сільськогосподарських угідь.

4. За даними Дослідницького Інституту Органічного Землеробства FiBL у 2008 р. аграрний сектор України займав 16 місце серед країн світу по площах земель сертифікованих Міжнародною федерацією органічного сільськогосподарського руху (IFOAM) під органічне землеробство, що становило 0,80% у загальній світовій площі органічних земель. Тоді як в окремих європейських країнах цей показник відповідно становив: Італії – 9,05%, Німеччині – 5,11%, Іспанії – 3,93%.

5. Розроблена нами матриця SWOT – аналізу, щодо формування органічного агровиробництва у контексті сталого розвитку сільського господарства України дає підстави стверджувати, що сильними сторонами цього інноваційного напрямку є перш-за все зростання ролі екологічно чистого агровиробництва у світі і динамічне розширення попиту на його продукцію та великий потенціал вітчизняного сільського господарства для розвитку органічного сектора і виробництва виробів продукції органічного походження.

У глобальному масштабі позитивні перспективи розвитку виробництва й ринку органічної продукції в Україні, так звані, сильні сторони, пов'язані з актуалізацією світової проблеми забезпечення безпеки харчування, яку не здатне вирішити традиційне сільське господарство і одночасно – з недостатнім задоволенням попиту на екологічно чисту продукцію з боку, насамперед, європейських споживачів.

6. Слабкою стороною, щодо розвитку органічного сектора в Україні, є відсутність базового закону про органічне виробництво. У такій ситуації, законодавчий вакуум у сферах виробництва, сертифікації та маркування органічної продукції спричиняє проникнення на внутрішній ринок України

фальсифікатів, втрату довіри споживачів до органічних вимог і маркувань, дискредитації самої ідеї органічного виробництва продукції.

7. Індивідуальна сертифікація вітчизняних господарств, головним чином відбувається за стандартами ЄС (Постанови ЄС 834/2007, Постанови ЄС 889/2008), стандартами інших країн: NOP – національна органічна програма США, JAS – японські сільськогосподарські стандарти, BIO SVISSE – приватні стандарти Асоціації Швейцарських організацій виробників органічної продукції, а також за приватними стандартами Міжнародної Асоціації учасників органічного виробництва “БІОЛан Україна”.

Найбільша частка органічних аграрних формувань в Україні сертифікована згідно з стандартами ЄС – 57,5%, друге місце належить Асоціації “БІОЛан Україна” – 18,2%, третє – стандартам Національної органічної програми США – 12,1%, по 6,1% господарств сертифіковано на підставі японських сільськогосподарських стандартів (JAS) та приватних стандартів BIO SVISSE (Асоціації швейцарських організацій виробників органічної продукції).

8. Зважаючи на значну палітру регіональних особливостей аграрного сектора України, встановлено, що сертифіковані органічні господарства, які виробляють сільськогосподарську продукцію органічного походження в переважній більшості спеціалізуються на вирощуванні озимої пшениці, ярого ячменю, жита, вівса, гречки, соняшнику, сої, доповнюючи вирощуванням інших сільськогосподарських культур. Глибокоспеціалізовані господарства АР Крим (МПП “Фенікс”, ТОВ “Арома-трейд”, ТОВ СНВП “Ефірмасло”) практикують вирощування та переробку ефіроолійної культури – лаванди. Окремі сільськогосподарські підприємства (ФГ “Лисоня Біо” Бережанського району Тернопільської області, СОК “Надія” Куликівського району Чернігівської області) вдало поєднують вирощування за органічними технологіями зернових і овочевих сільськогосподарських культур.

9. Аналіз динаміки зростання чисельності органічних господарств в Україні засвідчує, що у 2010 р. порівняно з 2008 р. частка сертифікованих

органічних підприємств, які займалися вирощуванням озимої пшениці становила 54,5%, ярого ячменю та вівса 40,9%, озимого жита 31,8%. Аналогічні темпи зростання спостерігаються і в сертифікованих органічних господарствах конверсійного періоду, в яких динамічно зростає частка виробництва овочів, фруктів, плодів, ягід та елітного насіння різних сільськогосподарських культур.

10. Дослідження показують, що органічне виробництво у вітчизняних сільськогосподарських підприємствах переважно орієнтоване на експорт і спирається в основному на крупнотоварне виробництво зерна органічного походження призначеного на експорт у країни ЄС, що концентрується у рамках кількох агроінвестуючих компаній. Збутом органічної продукції в зарубіжні країни займаються такі компанії-трейдери, як Украгрофін, Топфер Інтернешил, ТОВ Махаріші та інші. Дрібні товаровиробники органічної продукції намагаються збути вироблену сільськогосподарську продукцію споживачам, головним чином, через ринок традиційного виробництва.

11. З проведеного маржинального аналізу ефективності виробництва сільськогосподарської продукції за органічною та інтенсивною технологіями і одержаних показників (операційний леверидж, маржинальний дохід, питомий маржинальний дохід, критичний обсяг, критична виручка, точка закриття, межа беззбитковості, коефіцієнт маржинального доходу, запас фінансової міцності, операційний важіль) впливає, що виробництво органічної сільськогосподарської продукції в умовах ринку вимагає не тільки формування належної системи управління витратами, але й запровадження державою спеціальних заходів підтримки та мотивації процесів органічного агровиробництва сільського господарства для господарств з різними організаційно-правовими формами господарювання.

Основні пункти новизни цього розділу автором опубліковано у наукових працях [55, 62, 63, 64, 65, 69].

РОЗДІЛ 3

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ І ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОГО АГРОВИРОБНИЦТВА У КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ АГРОСФЕРИ

3.1. Маркетингова орієнтація товаровиробників на купівельну поведінку і попит споживачів сільськогосподарської продукції та продуктів харчування органічного походження

Основою маркетингової орієнтації підприємств, які постачають сільськогосподарську продукцію і продукти харчування органічного походження на ринок є постановка в центрі уваги господарської діяльності інтересів потреб споживачів. Клієнтами органічних підприємств, мережі організацій гуртової торгівлі і супермаркетів можуть бути як індивідуальні покупці, так і інші господарські суб'єкти органічного агропродовольчого ринку, яким властива індивідуальна поведінка і ставлення до екологічно чистої продукції.

На поведінку покупців агропродовольчої продукції впливає багато різноманітних чинників, які можна поділити на внутрішні і зовнішні. До внутрішніх чинників відносяться: потреби, мотиви, сімейний стан та етапи їх життєвого циклу, освіта тощо. В свою чергу зовнішні чинники – це переважно чинники економічного характеру (рівень доходів, ціни тощо) і суспільно-культурні (спосіб життя, суспільний клас, мода).

Серед сукупності внутрішніх обумовленостей, стосовно здорового способу життя, важливу роль відіграють потреби людини, пов'язані, перш за все, із здоровим способом харчування, тобто екологічно чисте продовольство сприймається як здоровіше і безпечніше порівняно із традиційними продуктами харчування.

Для споживачів мотиви купівлі і споживання екологічно чистих продуктів харчування можуть бути різні: для певної частини клієнтів

найістотнішими є оздоровчі аспекти, як для себе так і для інших членів сім'ї, а для інших – з погляду на охорону навколишнього природного середовища.

Це означає, що органічна агропродовольча продукція може використовуватися для різних потреб. Використавши науковий підхід відомого американського соціального психолога А. Маслоу (рис. 3.1), якому належить авторство створення піраміди ієрархії потреб людини, ми можемо стверджувати, що органічна продукція як товар слугує вихідним пунктом в ній, перш за все, для задоволення основної фізіологічної потреби – харчування людини.

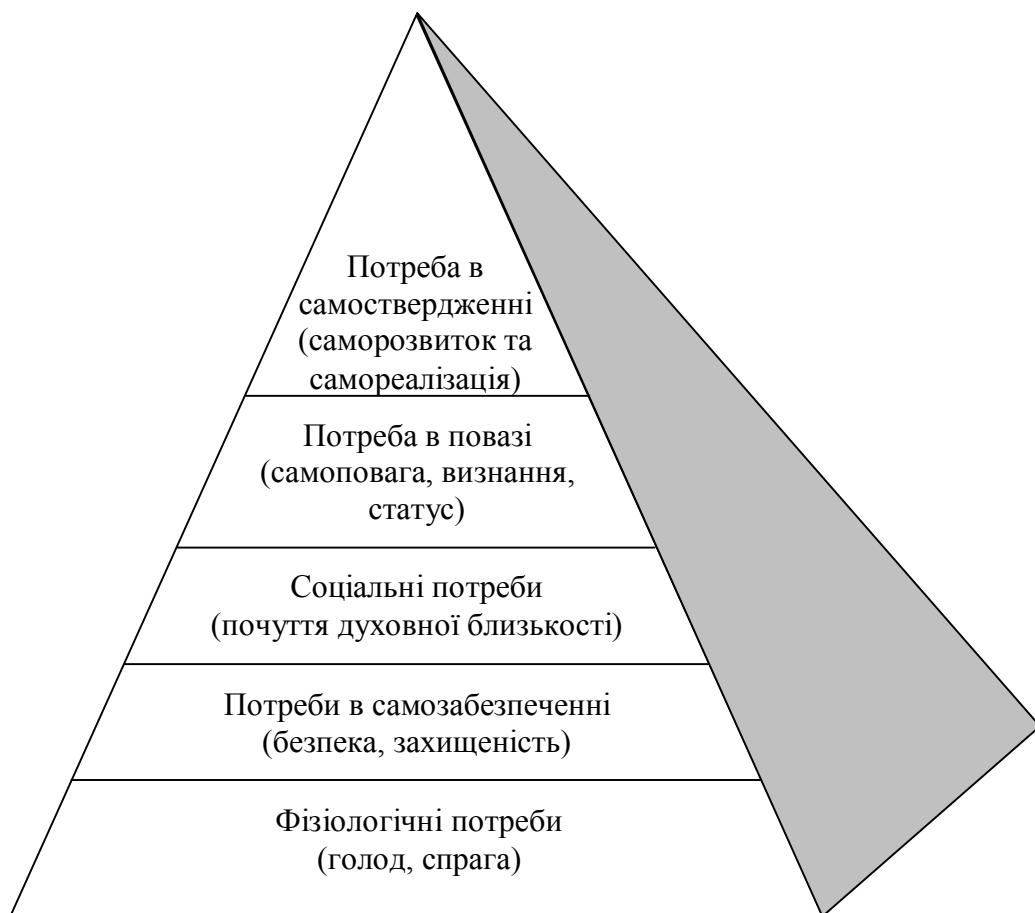

Рис. 3.1. Ієрархія потреб людини (за А. Маслоу)

Однак, з погляду на вищу ціну органічної продукції, у порівнянні з традиційною, можливість купувати для споживання дешевші продукти (традиційного агровиробництва), необхідно визнати, що екологічно чисті продукти харчування купуються також для задоволення потреб вищого ряду,

таких як потреба безпеки здоров'я людини. Органічна (екологічно чиста) продукція часто сприймається споживачами як безпечніша, тому що не містить консервантів, вироблена без застосування хімічних засобів і генетично модифікованих організмів. В окремих верствах споживачів екологічні споживчі властивості органічної продукції можна пов'язувати також з потребами, що перебувають на черговому, ще вищому щаблі ієрархії потреб, – з суспільними потребами і визнанням.

Вагомими чинниками, які значною мірою формують попит на органічне продовольство, крім змін у системі вартостей (зростання суспільних чи екологічних цінностей) є зростання купівельної спроможності споживачів.

Передбачається, що попит на органічну сільськогосподарську продукцію в Україні залежатиме від рівня зростання заможності українського суспільства та зростаючої екологічної свідомості українців.

Як свідчить світовий досвід, швидке зростання споживання органічних продуктів починається за умови одержання середньодушового рівня доходів понад 16 тис. дол. США на рік. У нашій країні найвищий середньодушовий дохід поки що у 9, а в м. Києві у 5 разів менший. Нішу органічної продукції заповнює фактично продукція особистих селянських господарств, колективного садівництва і городництва, яку зазвичай вважають екологічно чистою [354, с. 185].

Для формування повноцінного ринку органічної сільськогосподарської продукції та продуктів харчування виникає необхідність не тільки визначати їх відповідність стандартам щодо рівня якісних споживчих параметрів та інших економічних характеристик, але й враховувати вплив комплексу маркетингу підприємств на їх конкурентоспроможність серед найближчих конкурентів – виробників органічної продукції та споживачів. Тобто, обов'язковою функцією екологічного маркетингу підприємства виступає підтримка системи зворотного зв'язку із споживачем.

Для реалізації цієї мети, науково обґрунтовану маркетингову орієнтацію органічних товаровиробників на нинішніх і потенційних споживачів необхідно

здійснювати по чітко продуманій технології з використанням блок-схеми алгоритмів, логічно-смыслових моделей і формалізації процесу екологічного маркетингу. Першочерговою стадією технології екологічного маркетингу є дослідження ринку, яке можна здійснювати з використанням пропонованої блок-схеми-алгоритму (рис. 3.2).

Метою дослідження попиту споживачів сільськогосподарської продукції та продуктів харчування органічного походження є вивчення цільових органічних ринків, їх сегментації і місткості, можливостей щодо позиціонування товарів на органічному ринку, з'ясування можливостей зовнішнього і внутрішнього маркетингу середовища тощо. Поетапна оцінка попиту, споживачів, товарної кон'юнктури, конкурентів і їх діяльності створює можливості для визначення стратегії і тактики екологічного маркетингу, виходу на внутрішній і зовнішній органічні ринки, створення нових конкурентоспроможних органічних товарів і сегментів на них, а також прогнозування ефективної маркетингової діяльності в органічних сільськогосподарських підприємствах.

У цьому контексті, органічні підприємства, щоб зменшити ризик своїх маркетингових дій, а одночасно максималізувати свої прибутки, повинні регулярно досліджувати поведінку своїх теперішніх, а також потенційних клієнтів. Це буде важливою умовою для визначення стратегії і тактики маркетингової діяльності підприємств органічного сектора, проектування і організації системи маркетингу на внутрішньому і зовнішньому органічних агропродовольчих ринках, а також управління нею.

Щоб отримати потрібну інформацію про клієнта, його смаки і уподобання необхідно одержати реальні відповіді про його купівельну поведінку на такі запитання:

- хто купує органічну продукцію?
- які види органічної продукції купує?
- коли купує?
- де купує?

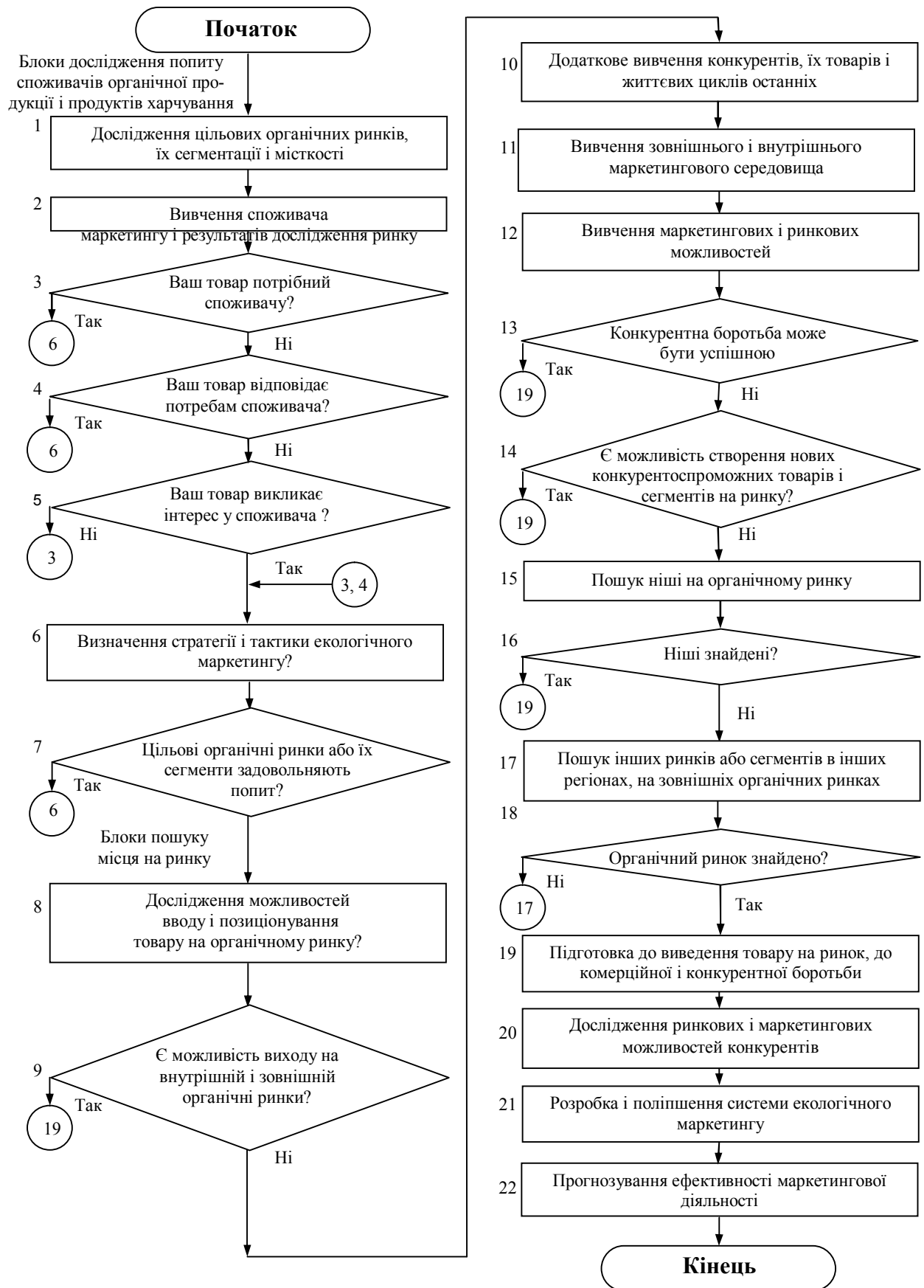

Рис. 3.2. Блок-схема алгоритму дослідження ринку органічної сільськогосподарської продукції та продуктів харчування

Джерело: Розроблено автором.

- як часто закупає органічні продукти?
- для яких цілей купує (дітям, сім'ї, для хворих тощо).

Щоб одержати відповіді на запитання пов'язані з інтересами вітчизняних нинішніх і потенційних споживачів органічної сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, потенційними можливостями щодо формування ринку органічної продукції, нами проведено соціологічне дослідження на міських продовольчих ринках і мережі супермаркетів “Сільпо”, “Метро” у містах Львові та Тернополі, в результаті якого опитано 136 респондентів, з яких 82,1% виявили інтерес до купівлі продукції органічного походження.

Серед клієнтів супермаркетів і міських продовольчих ринків, які купують екологічно чисті продукти харчування органічного походження, найбільшу питому вагу становлять особи, які потребують особливого способу оздоровлення – 26,9%, вегетаріанці – 24,4% та особи, які хворіють на якусь хворобу – 22,4% (рис. 3.3).

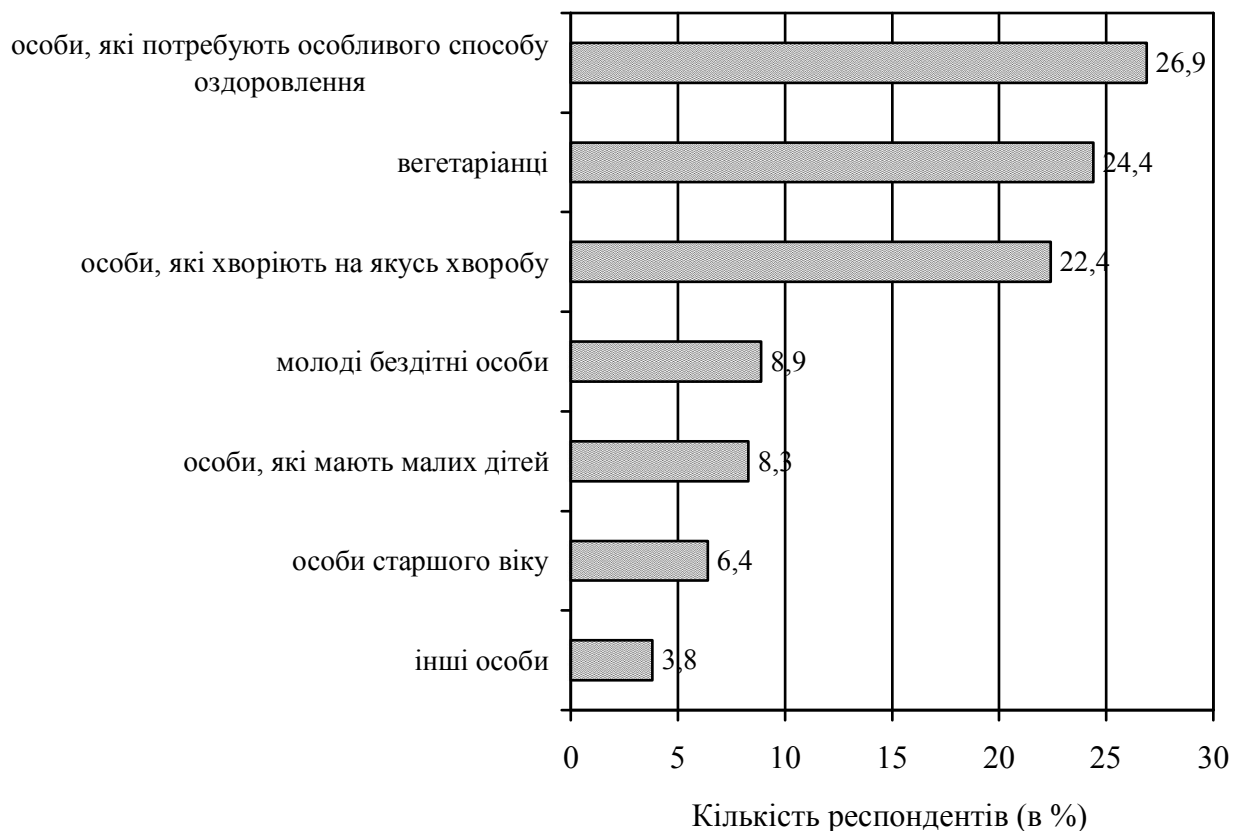

Рис. 3.3. Клієнти міських продовольчих ринків і супермаркетів, які купують органічну (екологічно чисту) продукцію, 2010 р.

Джерело: За даними соціологічних досліджень автора.

Якщо брати до уваги демографічний критерій то серед клієнтів супермаркетів значно меншу частку становлять молоді особи (бездітні особи, особи, які мають малих дітей) та особи старшого віку.

На думку львівських дистриб'юторів, покупці найчастіше купують екологічно чисті продукти переробки зерна (крупа ячмінна, крупа перлова, крупа пшенична, пластівці вівсяні, пластівці ячмінні, пластівці пшеничні, суміш пластівців (овес, пшениця, ячмінь), суміш пластівців (овес, жито, ячмінь), пшоно). Зрілі і постійні клієнти стараються купувати сертифіковані екологічно чисті фрукти і овочі, надаючи перевагу товарам, які вироблені зарубіжними компаніями.

Варто зауважити, що у клієнтів – прихильників органічних продуктів є істотні відмінності у періодичності закупівель впродовж тижня, місяця, а також поява сезонних покупок, зокрема картоплі, овочів, фруктів безпосередньо у сільгосптоваровиробників.

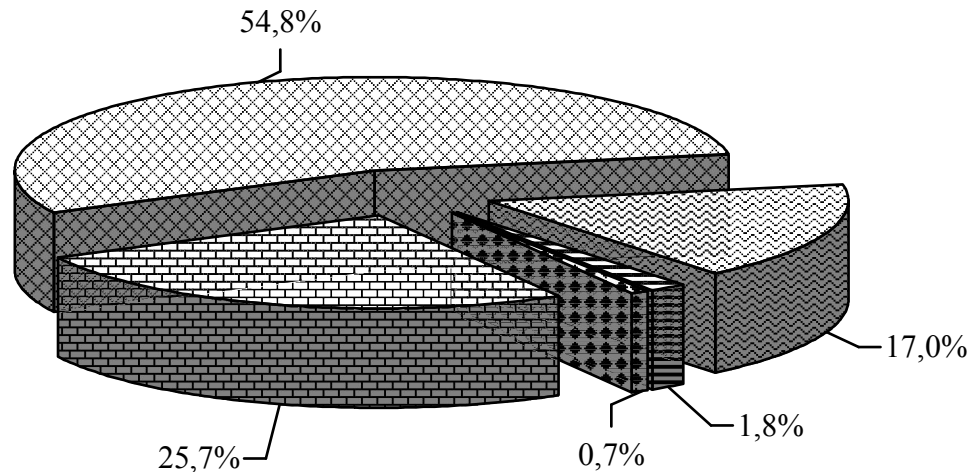
Результати соціологічних досліджень показують, що серед клієнтів досліджуваних міських продовольчих ринків і супермаркетів понад половина респондентів здійснює покупки екологічно чистої продукції 1 раз на тиждень, а кожен четвертий, зацікавлений у придбанні органічної продукції визнав, що відвідує цього типу магазини і продовольчі ринки кілька разів на тиждень (рис. 3.4).

Серед постійних клієнтів – прихильників органічних продуктів з'являються і такі, які здійснюють сезонні закупівлі картоплі, овочів, фруктів на міських продовольчих ринках.

Для порівняння, у США майже 40% американців споживають органічну продукцію, при цьому 37% із них вживають ці продукти більше 1 разу на день, 39% – принаймні раз на тиждень і лише 24% вживають органічні продукти нерегулярно [41, с. 84].

У ході дослідження встановлено, що споживачі, які здійснюють закупівлі органічних продуктів керуються різними мотивами (рис. 3.5). Найістотнішим мотивом виконання ними купівлі цих товарів є турбота про власне здоров'я,

здоров'я їх дітей і членів сім'ї. Понад половина респондентів (54,6%) виражає переконання, що органічне продовольство має вищу якість, ніж традиційне.

Умовні позначення:

- декілька разів на тиждень
 1 раз на тиждень
 1 раз в місяць
 рідше ніж 1 раз в місяць
 не визначився

Рис. 3.4. Періодичність здійснення споживачами закупівель органічної (екологічно чистої) продукції, 2010 р.

Джерело: За даними соціологічних досліджень автора.

Кожен третій досліджуваний клієнт запасається в магазинах і на продовольчих ринках органічними продуктами, що пов'язане із стилем їх життя. Для 13,1% опитаних респондентів головним мотивом купівлі екологічно чистих органічних продуктів є хвороба або постійне виникнення алергії від споживання традиційних продуктів, які виготовленні із сільськогосподарської сировини вирощеної за інтенсивними технологіями. Незначна чисельність респондентів (6,5%) взагалі не виявляють бажання купувати продукти у великих супермаркетах, віддаючи перевагу продукції, яка продається селянами на міських продовольчих ринках.

Рис. 3.5. Мотиви купівлі органічної (екологічної чистої) продукції на продовольчих міських ринках і в супермаркетах, 2010 р.

Джерело: За даними соціологічних досліджень автора.

За результатами аналізу проведених нами соціологічних досліджень встановлено, що 27,9% респондентів в загальній сукупності опитаних, взагалі не бажають купувати органічну продукцію та продукти харчування органічного походження (рис. 3.6).

З маркетингової точки зору для сільськогосподарських виробників органічної продукції варто з'ясувати не тільки мотиви її придбання споживачами, але й причини небажання купувати і споживати таку продукцію. Аналіз цих причин допоможе підібрати маркетингові інструменти, які б сприяли збільшенню чисельності споживачів органічного продовольства. Хоча чинники, які впливають на те, що споживачі надають перевагу традиційному продовольству замість екологічно чистого є надто диференційовані, проте найвпливовішою причиною є надмірно високі ціни на більш якісні продукти харчування. Судячи з анкетування клієнтів міських продовольчих ринків і

супермаркетів, цей чинник складає – 32,8% у загальній кількості опитаних респондентів.

Рис. 3.6. Причини, які не сприяють купівлі органічної (екологічно чистої) продукції клієнтами міських продовольчих ринків і супермаркетів, 2010 р.

Джерело: Результати соціологічних досліджень автора.

Фактично на органічному сегменті агропродовольчого ринку, не тільки висока ціна є стримуючим бар'єром при вирішенні питань закупівлі органічних продуктів, але й часто виникають проблеми з незадовільною організацією дистрибуції і слабкою доступністю продовольчих продуктів органічного (екологічного) походження в спеціалізованих магазинах, а також нестачею інформації про її переваги над традиційною продукцією.

В окремих опитаних респондентів (10,3%) немає інтересу купувати таку продукцію, мотивуючи, що продукція традиційного агровиробництва також є здоровою для людини. Значна частина респондентів (12,6%) переважно покладаються на сільськогосподарську продукцію вирощену на власних земельних ділянках (дачах, городах тощо), яку вони вважають здоровою для

харчування. Важливим мотивом небажання купувати органічні продукти харчування у більш як у 9% респондентів є нерозуміння того, чим вони відрізняються за споживчими властивостями від звичайних, а також недовіра до них. Деякі споживачі зовсім недовіряють українській рекламі, оскільки вона погано організована і малоефективна, є факти надання недостовірної інформації, внаслідок чого втрачається довіра потенційних споживачів до екологічно чистих продуктів.

Загалом, у процесі проведеного нами соціологічного опитування клієнтів торговельної мережі м. Львова та м. Тернополя виявлено, що найбільш вагомим стримуючим чинником щодо придбання екологічно чистих продуктів є надто високий рівень цінових надбавок на неї у порівнянні з цінами на традиційні продукти харчування. Це також повністю співпадає з оцінкою окремих українських експертів, які вважають, що торгова націнка за органічну продукцію в Україні не повинна перевищувати 30-50%, щодо традиційної продукції. Вони стверджують, що за умов такої націнки органічна продукція користуватиметься підвищеним попитом серед українських споживачів, які із збільшенням доходів поступово переходитимуть із хаотичних вуличних ринків і невеликих роздрібних магазинів на купівлі у великих супермаркетах із широким асортиментом та високою якістю продукції [20, с. 54].

Цілком закономірно, що в сучасних умовах, які, перш за все, пов'язані з низькою купівельною спроможністю населення, чим нижчою буде цінова надбавка за органічну продукцію, тим відчутніше зростатиме попит серед вітчизняних споживачів. Але, разом з тим, постає запитання: чи будуть економічно зацікавлені аграрні товаровиробники виробляти і поставляти на ринок продукцію органічного агровиробництва?

Зарубіжна практика свідчить, що такий інтерес досягається завдяки її реалізації за значно вищими цінами, встановлення спеціальних стимулюючих виплат. Зокрема, важливим засобом впливу на мотивацію фермерів щодо виробництва органічної продукції стало делегування права країнам-членам ЄС самим визначати розміри прямих субсидій національним товаровиробникам,

залежно від дотримання ними певних екологічних вимог і стандартів, а також спрямування до 20% загальних обсягів фінансування на сталий розвиток сільських територій. Хоча такі виплати є спірними з позицій вимог Угоди про сільське господарство ГАТТ/СОТ і викликають неоднозначну реакцію глобальних конкурентів і навіть окремих держав Євросоюзу, оскільки вони, на їх думку, суперечать принципам ринково орієнтованих реформ. Тобто вважається, що споживачі якіснішої продукції мають самі сплачувати її ринкову вартість (від 20 до 50% вище від звичайної ціни) без будь-яких централізованих преференцій, а держава має підтримувати проекти захисту довкілля, а не виробництво [2, с. 82].

Тому, логічно виникає і друге запитання: яким же має бути рівень закупівельної ціни пропозиції на екологічно чисту продукцію органічного походження? Щоб привести ціни пропозиції на вітчизняну сільськогосподарську продукцію органічного походження до економічно обґрунтованого рівня, академік В. Андрійчук пропонує два етапи для її обґрунтування [6, с. 158-159]. На першому з них необхідно врахувати загальні вимоги до ціноутворення, зокрема, досконало дослідити агропродовольчий ринок, врахувати купівельну спроможність та інтереси споживачів, фактичні витрати товаровиробника на виробництво такої продукції з тим, щоб, з одного боку, ціна не була низькою для виробника, тобто такою, що не приносить йому належного рівня доходності, а з іншого – щоб вона не була надто високою і через це не сповільнювала збут органічної продукції.

На другому етапі здійснюється безпосередньо розрахунок ціни пропозиції продукції. Основним в такому розрахунку є дотримання умови, згідно з якою сільгосптоваровиробник повинен отримати з кожного гектара посіву сільськогосподарської культури, вирощеної за органічною технологією, не менше прибутку, ніж за інтенсивною технологією. Дотримання цієї важливої умови об'єктивно необхідне, оскільки врожайність культури за органічною технологією вирощування формується лише на рівні природної родючості ґрунту, а отже, вона буде значно нижчою від урожайності, сформованої за

інтенсивної технології. Змінюються також витрати на одиницю посівної площі. Зокрема, зменшуються (інколи виключаються) витрати на добрива і отрутохімікати, та на їх підготовку і саме внесення, натомість зростають витрати на обробіток ґрунту, на оплату праці у зв'язку із застосуванням в більших масштабах ручної праці тощо.

В ситуації, якщо ціна пропозиції буде лише на такому рівні, що гарантуватиме сільськогосподарським товаровиробникам такий самий прибуток з одиниці площі, як і за інтенсивної технології, то виробництво продукції органічного походження не буде економічно вигідним, оскільки воно пов'язане зі значним ризиком втрати врожаю через імовірний інтенсивний розвиток шкідників і хвороб та через послаблення стійкості рослин до стресових змін зовнішнього природного середовища (посух, суховіїв, надмірної кількості опадів).

Виходячи з викладеного методичного підходу, ціну пропозиції одиниці органічної (екологічно чистої) продукції C_{EP} можна визначити з виразу:

$$C_{EP} = \left(C_{EP} + \frac{OP_3}{Y_{EP}} \right) Pr, \quad (3.1)$$

де, C_{EP} – собівартість одиниці органічної продукції; OP_3 – операційний прибуток на одиницю земельної площі за інтенсивної технології; Y_{EP} – урожайність сільськогосподарської культури, отриманої за органічної технології; Pr – премія за ризик, коефіцієнт – в межах 1,2-1,3.

Вважаємо, що остаточний, економічно обґрунтований рівень цін на продукцію органічного походження встановлюватиме органічний агропродовольчий ринок, відповідно до загальних тенденцій свого становлення і подальшого розвитку.

Дотримання концепції сучасного екологічного маркетингу в діяльності органічних сільськогосподарських підприємств створює їм можливість не тільки визначати потреби споживачів в конкретних органічних продуктах, але й повніше задовольняти спільні інтереси: споживачів – у задоволенні потреби;

підприємства – в одержанні прибутку; суспільства в цілому – у забезпеченні екологічної безпеки. При цьому, важлива роль належить ключовим елементам щодо формування маркетингових каналів збуту органічної продукції товаровиробниками, окремі з яких знаходяться на стадії становлення, а інші лише формуються (рис. 3.7). Впровадження і ефективна взаємодія цих елементів перебуває в прямій залежності від законодавчої бази в державі.

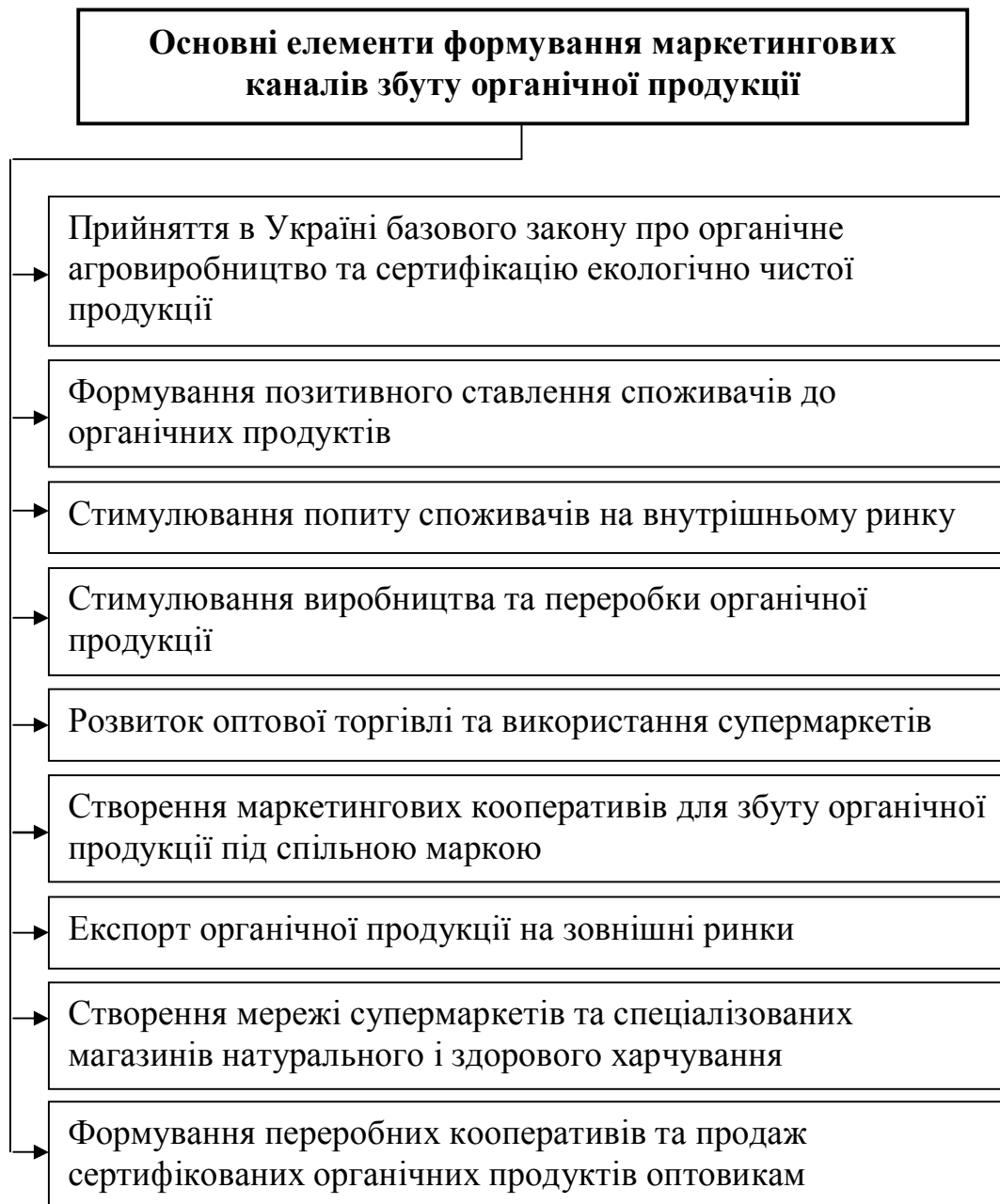

Рис. 3.7. Основні елементи формування маркетингових каналів збуту продукції органічного походження

Джерело: Побудовано автором.

Передбачається, що основний Закон “Про органічне виробництво”, який був прийнятий Верховною Радою України (2011 р.), але зразу ж відхилений Президентом України, пройде доопрацювання, і в перспективі регулюватиме органічне агровиробництво та торгівлю, забезпечуючи:

- мінімальний набір принципів виробництва і переробки яких потрібно дотримуватися, щоб продукцію можна було позначити ярликом “органічна”;
- обов’язковий режим інспектування для поставок органічних продуктів на ринок збуту, незалежно від того, чи є вони з України, чи імпортовані;
- законодавчий захист ярлика “органічний” та національного лого для ідентифікації органічних продуктів.

Закон надасть органічному сектору легальної визначеності, а його технології виробництва отримають офіційне визнання.

Отже, це дозволить органічним товаровиробникам чітко визначити себе перед споживачами і гарантувати, що органічні продукти, які вони поставлятимуть на агропродовольчий ринок, заслуговують на довіру і є дійсно органічними продуктами з відповідними перевагами для споживання.

3.2. Формування стратегії розвитку органічних сільськогосподарських підприємств

Аграрна політика, спрямована на досягнення економічного розвитку в довгостроковому періоді втілюється у найбільш важливих і принципових планах, програмах, установах чи намірах, які приймають рішення щодо перспективного економічного розвитку на всіх рівнях управління: центральному, галузевому, регіональному, підприємств, фірм та інших господарських суб’єктів.

Стратегічні цілі національної аграрної політики знайшли відображення у важливих галузевих документах – Законі України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” та “Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року” та інших

нормативних документах. Зокрема, Законом України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” в черговий раз задекларовано пріоритетність розвитку села в національній економіці, зазначено, основні засади державної аграрної політики спрямовані на забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки України на період до 2015 р. Відтак, стратегічними цілями державної аграрної політики задекларовані такі:

- гарантування продовольчої безпеки;
- перетворення аграрного сектора на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому і зовнішньому ринках сектор економіки держави;
- збереження селянства як носія української ідентичності культури і духовності нації;
- комплексний розвиток сільських територій та розв’язання соціальних питань на селі.

В цьому Законі реалізовано системний підхід, який відповідає міжнародним і європейським тенденціям, а цільові орієнтири щодо здійснення екологічної складової в основному зосереджені лише на двох екологічних заходах – щодо використання землі і впровадження інноваційних технологій. Зокрема, передбачено запровадження ефективної системи охорони родючості ґрунтів та системи їх моніторингу, проведення суцільної агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення; впровадження та фінансове забезпечення загальнодержавних програм використання та охорони земель; сприяння впровадженню ресурсощадних, безпечних і екологічно чистих технологій виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства. Такі перспективні орієнтири не дають належних підстав стверджувати про наявність комплексного державного підходу щодо екологізації аграрного виробництва і сільських територій в процесі розвитку ринкових відносин.

У контексті практичного впровадження задекларованих заходів, органічні агроформування для виконання економічних, екологічних та соціальних функцій, забезпечення ефективної діяльності в умовах раптових і непередбачуваних змін у зовнішньому середовищі, а також завоювання міцних позицій на ринку екологічно чистої агропродовольчої продукції, змушені вибирати відповідну стратегію свого розвитку.

За своєю суттю, стратегія органічного підприємства – це узагальнена модель дій, спрямована на досягнення мети через розподіл, координацію та ефективне використання наявних ресурсів, система правил і способів реалізації стратегічної концепції його розвитку. Невід’ємною властивістю стратегії є те, що вона визначає не рішення з окремих проблем, а охоплює весь комплекс рішень, що вимагає певна ринкова ситуація. Тобто, вона має враховувати ресурси й умови діяльності, але не тільки і не стільки реальні, скільки потенційні, які можуть бути включені в діяльність органічних агроформувань у разі необхідності.

В “Економічній енциклопедії” зазначено, що у практиці господарювання використовують різні варіанти стратегії розвитку підприємств, зокрема:

- сегментація діяльності;
- диференціація;
- створення конкурентної переваги;
- використання концепції “досконалого” підприємства;
- збільшення власної частки підприємства в ланцюжку доданої вартості порівняно з конкурентами, постачальниками і споживачами продукції підприємства;
- орієнтація на біржову діяльність, виділення ресурсів на підтримку постійних внутрішніх і зовнішніх інновацій, ініціювання змін правил гри на ринку на власну користь та ін [75, с. 483].

Перспективи розвитку малих, середніх та великих товарних органічних підприємств безпосередньо залежать від правильно обраних мети і стратегії. В період формування органічного агровиробництва стратегія є головним

елементом системи управління підприємством, який визначає: вибір стратегічних зон господарювання і вид діяльності; міру завантаженості виробничих потужностей; географію агробізнесу; міру ризику; реакцію підприємства на можливість і загрози зовнішнього середовища.

Пропонована стратегія розвитку органічного агровиробництва повинна відповідати чотирьом основним критеріям:

- екологічному, тобто бути корисною для навколишнього природного середовища, сприяти здоров'ю людей, ґрунтів і екосистем, підтриманню екологічної рівноваги у біосфері;
- економічному, тобто забезпеченню реалізації стратегії розвитку органічних агроформувань в напрямках оптимізації прибутку, зменшення втрат, підвищення ефективності господарювання;
- ринковому, тобто розширення частки органічних сільськогосподарських підприємств на ринку екологічно чистої продовольчої продукції, сприяти їх концентрації та диференціації господарської діяльності;
- суспільному, тобто сприяти підвищенню професійної активності сільськогосподарських товаровиробників, створення нових робочих місць та покращенню умов праці і якості життя на селі.

Процес прогнозування стратегії розвитку органічних сільськогосподарських підприємств є класичним для будь-якого виду підприємницьких структур і охоплює такі етапи:

- аналіз і оцінка ринкових можливостей та загроз;
- ідентифікацію, аналіз та вибір цільових ринків;
- формування композиції засобів, інструментів та виробничої програми відповідно до функціонуючих сегментів органічної продукції та продуктів харчування на агропродовольчому ринку.

Узагальнений підхід до стратегії розвитку органічного аграрного підприємства полягає у виборі сфер господарської діяльності, в яких воно хоче брати участь у встановленні тих, якими воно не зацікавлене, а також у

плануванні ресурсів (їх нагромадженні і розподілі між окремими сферами господарської діяльності).

У загальноприйнятому методичному підході до формування стратегії розвитку підприємства розрізняють дві форми аналізу (внутрішнього і зовнішнього), які є основою для прийняття відповідного рішення. Цей процес переважно охоплює такі стадії: аналіз існуючої ситуації; аналіз зовнішнього середовища; формування стратегії розвитку; вибір оптимальної стратегії розвитку; впровадження пропонованої стратегії; моніторинг реалізації стратегії.

Етапи формування стратегії розвитку органічних сільськогосподарських підприємств наведені на рис. 3.8.

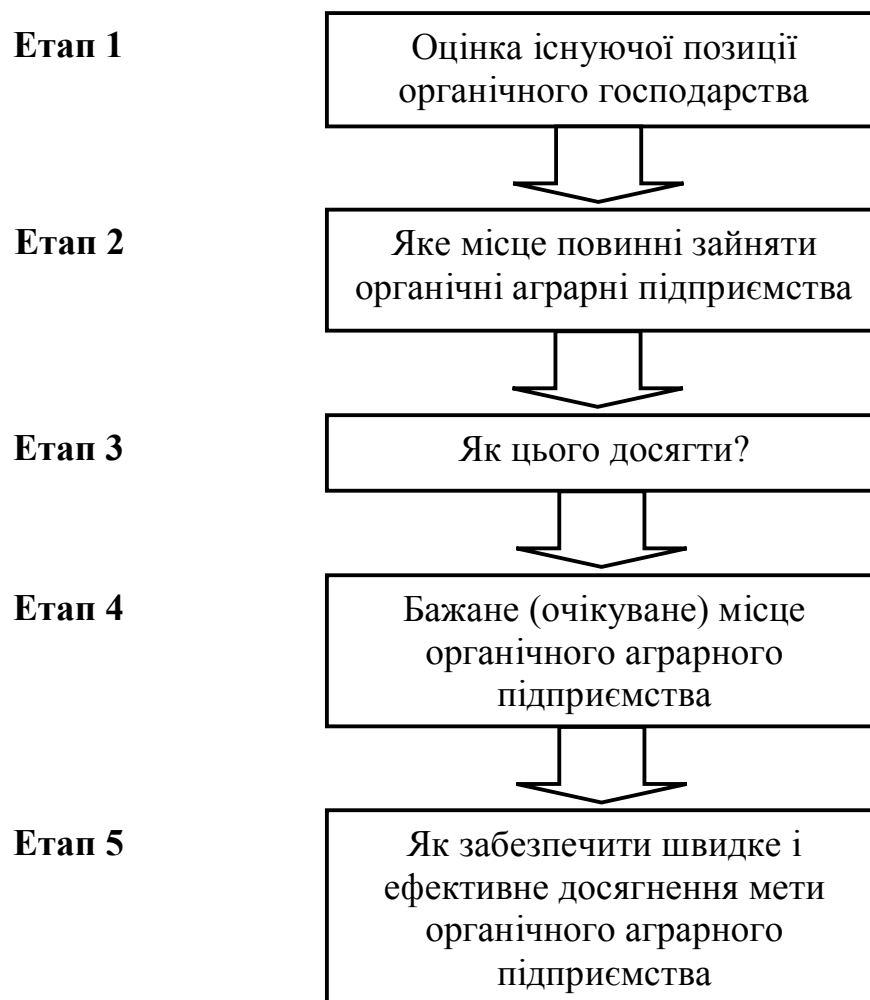

Рис. 3.8. Основні етапи формування стратегії і розвитку органічних аграрних підприємств

Джерело: Складено автором.

З наведеного рисунка видно, що початковим етапом у формуванні стратегії розвитку органічного господарства слугує оцінка існуючої позиції підприємства та ціль, яку воно прагне досягти в органічному агровиробництві, задоволенні потреб споживачів.

При побудові ринково-орієнтованої і ефективної стратегії, необхідно вдало поєднати такі основні елементи, як: місія; цілі; впровадження; моніторинг і контроль (рис. 3.9).

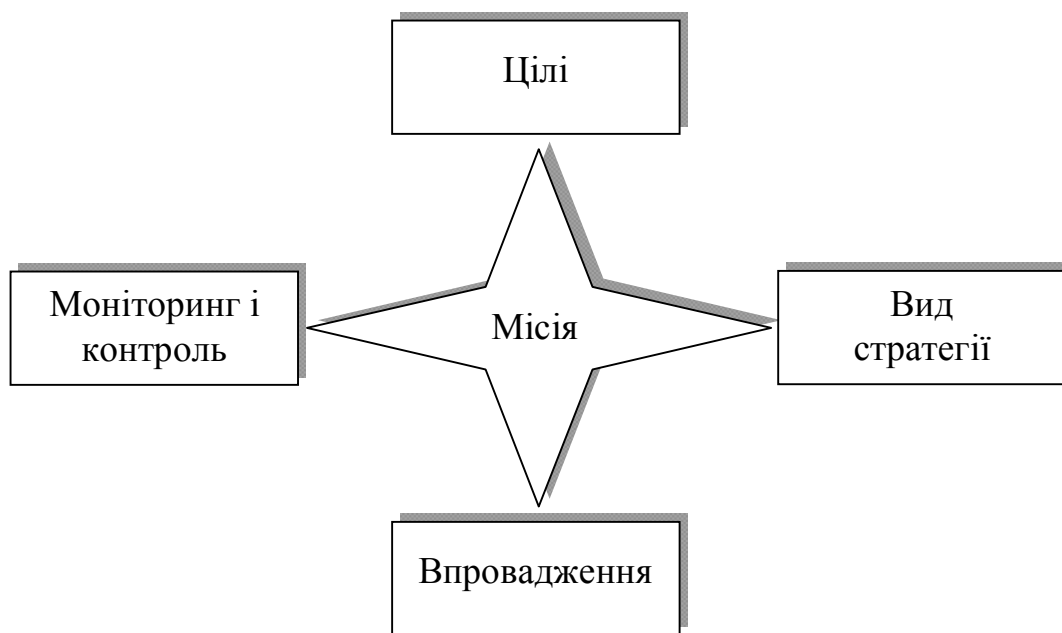

Рис. 3.9. Елементи формування стратегії становлення і розвитку органічних агроформувань

Місію органічних агроформувань, виходячи з їх функцій у суспільстві, можна окреслити як виробництво екологічно чистої органічної продукції, відповідно до потреб національного агропродовольчого ринку для забезпечення населення високоякісними продуктами харчування, формування експортного потенціалу, збереження довкілля.

Основними стратегічними цілями сертифікованих органічних підприємств слід вважати:

- утвердження органічного агровиробництва як взірцевої моделі сталого розвитку сільського господарства, за допомогою якої найповніше реалізується його соціально-екологічна спрямованість;

- зростання чисельності органічних агроформувань, у яких би вдало поєднувались екологічна турбота, економічна раціональність і соціальна логіка;
- реалізації кращої рівноваги між попитом і пропозицією на сільськогосподарську продукцію, захистом довкілля і підтримкою сільського господарства;
- зміцнення позицій органічних агроформувань на ринку екологічно чистої агропродовольчої продукції через збільшення обсягів постачання сільськогосподарської продукції шляхом збільшення обсягів постачання сільськогосподарської продукції і продовольства органічного походження;
- забезпечення розширеного відтворення органічних агроформувань за рахунок максимізації фінансових результатів;
- суспільна корисна діяльність щодо розвитку регіону, місцевої громади та суспільства в цілому.

Основою для опрацювання відповідної стратегії діяльності органічних сільськогосподарських підприємств є оцінка їх позиції на агропродовольчому ринку. Для цього можна скористатися методикою розробленою польським вченим І. Богданенко [250]. Для досягнення мети нами використано сукупність економічних методів, які дозволяють вдало застосовувати SWOT-аналіз. При оцінці сильних і слабких сторін органічних сільськогосподарських підприємств проаналізовано п'ять ключових сфер діяльності господарства: виробництво, ринок органічної продукції, система управління, фінанси та маркетинг. Конкретна позиція органічних агроформувань у вищезазначених сферах діяльності здійснювалася на основі зваженої оцінки (загальна вага складала 10%) та альтернативної оцінки (від -2 до +2, тобто від слабкої до сильної). Значення ваг і оцінок за кожним параметром здійснено на основі думки експертів, якими були наукові працівники, керівники і спеціалісти аграрних підприємств (табл. 3.1).

Зважаючи на те, що різні за розмірами органічні господарства за видами виробництва сільськогосподарської продукції мають відмінні позиції на органічному агропродовольчому ринку та перспективність щодо власного

розвитку, тому за основний оціночний критерій величини органічного сільськогосподарського підприємства пропонуємо використати показник рівня товарності сертифікованої органічної продукції, який можна розрахувати за формулою:

$$PT_{\text{сп}} = \frac{BP_{\text{сп}}}{P_{\text{су}}}, \quad (3.2)$$

де, $BP_{\text{сп}}$ – вартість реалізованої сертифікованої органічної продукції сільськогосподарським підприємством, грн.

$P_{\text{су}}$ – площа сертифікованих сільськогосподарських угідь в господарстві, га.

Таблиця 3.1

Профіль сильних і слабких сторін органічних сільськогосподарських формувань залежно від рівня товарності продукції

Характеристика показників	Питома вага, %	Оцінка					Кількість балів		
		-2	-1	0	1	2	Низько-товарні	Середньо-товарні	Велико-товарні
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. Виробництво	0,32								
1.1. Рівень товарності виробленої органічної продукції	0,08	●		■	▲		-0,20	0	0,10
1.2. Забезпеченість трудовими ресурсами	0,03				●■ ▲		0,10	0,05	0,05
1.3. Матеріально-технічна оснащеність виробництва	0,05		●	■	▲		-0,05	0	0,05
1.4. Виробнича програма	0,02		●	■	▲		-0,02	0	0,02
1.5. Рівень технології виробництва	0,04		● ■		▲		-0,04	-0,04	0,04
1.6. Обсяг сертифікованої товарної продукції	0,05		●	■	▲		-0,05	0	0,05
1.7. Інноваційність	0,02		●■ ▲				-0,02	-0,02	-0,02
1.8. Кваліфікація працівників	0,03		▲	●■			0	0	0,01
2. Ринок органічної продукції	0,18								
2.1. Частка на ринку	0,05		●■		▲		-0,08	-0,03	0,05
2.2. Співпраця із суб'єктами органічного агровиробництва	0,06		●	■	▲		-0,06	0	0,06
2.3. Тенденції розвитку ринку	0,04				▲	●■	0,04	0,03	0
2.4. Обізнаність ринку	0,03		●	■	▲		-0,01	0	0,02

Продовження табл. 3.1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
3. Управління	0,15								
3.1. Організаційна структура господарства	0,03			■▲	●		0,03	0	0
3.2. Мотиваційна політика	0,05			▲	●■		0,10	0,02	0
3.3. Управління персоналом	0,04			▲	●■		0,04	0,02	0
3.4. Структура управління господарством	0,03			▲	●■		0,05	0,03	0
4. Фінанси	0,20								
4.1. Фінансовий стан	0,08		●■	▲			-0,08	-0,03	0
4.2. Можливості залучення капіталу	0,04		●■	▲			-0,10	-0,05	0
4.3. Управління фінансами	0,08			▲	●■		0,08	0,02	0
5. Маркетинг	0,15								
5.1. Наявність маркетингової політики	0,03		●■	▲			-0,03	-0,03	0
5.2. Товарний асортимент	0,05		●	■	▲		-0,05	0	0,05
5.3. Застосування промоційних заходів	0,02		●■ ▲				-0,05	-0,04	-0,02
5.4. Торгова діяльність	0,04		●	■▲			-0,04	0	0
5.5. Імідж господарства	0,01		●	■▲			-0,01	0	0
Всього	1,0	x	x	x	x	x	-0,45	-0,07	0,48

Умовні позначення:

- – низькотоварні господарства
- – середньотоварні господарства
- ▲ – високотоварні господарства

Джерело: Розроблено автором на основі [250].

За критерій величини господарства було взято обсяг сертифікованої товарної продукції в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь. Згідно з цим методичним підходом нами зроблено умовний поділ органічних сільськогосподарських підприємств на три основні групи: низькотоварні, середньотоварні та високотоварні. Для наочного зображення позицій органічних агроформувань використано графічний метод профілю.

Аналіз показників проведеної оцінки дає підстави стверджувати, що основними сильними сторонами органічних сільськогосподарських підприємств є:

- для низькотоварних господарств – забезпеченість трудовими ресурсами, мотиваційна політика, управління фінансами, структура управління господарством, тенденція розвитку ринку, управління персоналом;

- для середньотоварних господарств – забезпеченість трудовими ресурсами, тенденції розвитку ринку, структура управління господарством, мотиваційна політика, управління персоналом;

- для високотоварних господарств – рівень товарності виробленої органічної продукції в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, співпраця з суб'єктами органічного агровиробництва, обсяг сертифікованої товарної продукції, частка на ринку, товарний асортимент, рівень технології виробництва; матеріально-технічна оснащеність виробництва, обізнаність ринку.

Крім цього, в результаті проведеного аналізу, встановлено, що основними слабкими сторонами органічних агроформувань слід вважати:

- для низькотоварних господарств – рівень товарності виробленої органічної продукції, можливості залучення капіталу, частка на ринку, фінансовий стан, співпраця із органічними суб'єктами агровиробництва, матеріально-технічна оснащеність виробництва, обсяг сертифікованої товарної продукції, товарний асортимент, застосування промоційних заходів, торгова діяльність, рівень технології виробництва, наявність маркетингової політики, виробнича програма, обізнаність кон'юнктури ринку;

- для середньотоварних господарств – можливості залучення капіталу, рівень технології виробництва, застосування промоційних заходів, частка на ринку, фінансовий стан, наявність маркетингової політики, інноваційність;

- для високотоварних господарств – інноваційність, застосування промоційних заходів.

Для проведення поглибленого аналізу впливу основних чинників зовнішнього середовища, які формують перспективний шлях розвитку органічних агроформувань, використано метод PRESTCOM [140, с. 82-85]. Відповідно із специфікою ведення органічного виробництва сформовано основні чинники стосовно стандартних їх груп (табл. 3.2).

Зауважимо, що наведений поділ окремих чинників зовнішнього середовища є чисто умовним. У цьому контексті, це стосується охорони навколишнього природного середовища, яке може бути включене в групу

регулятивних, соціальних чи екологічних чинників, а навіть політичних, оскільки є важливою глобальною проблемою.

Таблиця 3.2

Профіль оцінки зовнішнього середовища органічних агроформувань на основі аналізу PRESTCOM

Характеристика чинників зовнішнього середовища	Питома вага, %	Оцінка					Кількість балів		
		-2	-1	0	1	2	Низько-товарні	Середньо-товарні	Велико-товарні
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. Політичні (P)	0,10								
1.1. Державна політика	0,07		●■	▲			-0,07	-0,05	0
1.2. Політична стабільність	0,03		●■	▲			-0,03	-0,03	0
2. Регуляційні чинники (R)	0,20								
2.1. Умови створення нових організаційних формувань	0,06		■	●	▲		0	-0,06	0,06
2.2. Розвиток законодавства про органічне агровиробництво	0,05	▲	● ■				-0,08	-0,08	-0,10
2.3. Норми охорони довкілля	0,03		■	●	▲		0	-0,03	0,03
2.4. Внутрішні стандарти регулювання органічного агровиробництва	0,04		●■		▲		-0,06	-0,04	0,03
2.5. Міжнародні правила регулювання органічного агровиробництва	0,02		●■	▲			-0,04	-0,02	0
3. Економічні (E)	0,17								
3.1. Платоспроможність населення	0,03		▲■	●			0	0,01	0,03
3.2. Стан економіки	0,04		●■	▲			-0,04	-0,02	0
3.3. Рівень інфляції	0,03		●■		▲		-0,05	-0,03	0,03
3.4. Податки	0,07		●■	▲			-0,07	-0,04	0
4. Соціальні (S)	0,08								
4.1. Культура харчування	0,04			▲	●■		0,04	0,04	0
4.2. Стиль життя	0,04			●	■▲		0	0,04	0,04
5. Технологічні (T)	0,10								
5.1. Вартість сучасних технологій органічного агровиробництва	0,06		●■	▲			-0,10	-0,03	0
5.2. Розвиток інновацій	0,061			●	■▲		0	0,04	0,04
6. Конкуренція (C)	0,12								
6.1. Відмінності в структурі затрат	0,06		●	■▲			-0,06	0	0
6.2. Імпорт органічного агропродовольства	0,05		■	●	▲		0	-0,05	0,05
6.3. Поява нових конкурентів	0,01			●■	▲		0	0	0,01

Продовження табл. 3.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
7. Організаційні (О)	0,13								
7.1. Інфраструктура ринку органічної продукції	0,08			●	■▲		0	0,04	0,08
7.2. Стратегії і програми розвитку органічного агровиробництва	0,02		●	■	▲		-0,02	0	0,02
7.3. Структурні зміни	0,03		●	■	▲		-0,03	0	0,03
8. Ринкові (М)	0,10								
8.1. Споживчий попит на органічну продукцію	0,07				●■ ▲		0,07	0,07	0,07
8.2. Частка на ринку	0,03			●	■▲		0	0,03	0,06
Всього	1,00	x	x	x	x	x	-0,50	-0,21	0,42

Умовні позначення:

- – низькотоварні господарства
- – середньотоварні господарства
- ▲ – високотоварні господарства

Джерело: Розроблено автором на основі [250].

На підставі проведеної оцінки чинників зовнішнього середовища, які впливають на діяльність органічних формувань можна навести зведену зважену оцінку їх сильних і слабких сторін, шансів і загроз (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Зведена зважена оцінка органічних аграрних підприємств за результатами аналізу SWOT, балів

Характеристика	Групи органічних господарств за обсягом реалізованої органічної продукції, в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь		
	I група - низькотоварні, до 1500 грн.	II група - середньотоварні, 1500-3000 грн.	III група - високотоварні, Понад 3000 грн.
Сильні сторони	0,12	0,25	0,58
Слабкі сторони	0,76	0,32	0,14
Шанси	0,08	0,14	0,21
Загрози	0,58	0,52	0,24

Отже, проведений аналіз за методикою SWOT, дає можливість при обґрунтуванні стратегії розвитку органічних сільськогосподарських підприємств, сформулювати як вихідні такі позиції:

- для низькотоварних господарств – позиція WT, тобто, так звана, позиція міні-міні, при якій переважають слабкі сторони та очікуються значні загрози в їхньому подальшому розвитку;
- для середньотоварних господарств – позиція ST, тобто ситуація, коли підприємства мають в основному добрі кондиції, але їх очікують значні труднощі в подальшому розвитку;
- для високотоварних господарств – позиція SO, тобто володіючи достатньо потужним власний потенціалом, ці господарства мають надійні можливості щодо подальшого розвитку.

Слід зауважити, що сталий розвиток функціонуючих вітчизняних органічних агроформувань буде забезпечений лише у контексті формування сприятливої державної політики, прийняття відповідних законів щодо органічного агровиробництва та сертифікації екологічно чистих продуктів харчування і розвитку всього сільського господарства. Відповідно на органічному сегменті агропродовольчого ринку залишаться лише ті господарства, які зуміють витримати конкуренцію.

Незважаючи на ту обставину, що в Україні середній розмір сертифікованого органічного господарства перевищує 1900 га сільськогосподарських угідь, при формуванні організаційного-економічного механізму розвитку вітчизняного органічного сектора слід покладатися на малі і середні господарства з високим рівнем товарності виробленої продукції. Судячи з досвіду країн із розвинутим органічним сектором, цей тип господарювання виявляється досить ефективним саме для невеликих господарств за масштабами, які обмежені у фінансових ресурсах, що є важливою запорукою їх виживання за серйозних труднощів пов'язаних з модернізацією та вкладенням інвестицій у розвиток сільськогосподарського виробництва.

Дослідження показують, що на шляху розвитку органічного агровиробництва існують певні ризики. В першу чергу це пов'язано із виникненням додаткових перешкод для формування і подальшого розвитку ринку органічної продукції, внаслідок посилення контролю за світовим

агропродовольчим ринком з боку нечисленних великих компаній, що є однією з найхарактерніших рис епохи глобалізації. О. Шубравська вважає, що транснаціональні компанії істотно впливають як на сферу виробництва (зокрема, і на вибір фермерами напряму господарювання), так і на преференції споживачів. Виробники перебувають під тиском агрохімічних корпорацій, не заінтересованих у скороченні використанні агросферою мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин і тварин. У свою чергу, уподобання споживачів мега-продавці прагнуть підігнати під власні ринкові вимоги, що вже відбулося на ринку традиційної агропродовольчої продукції [245, с. 59].

Оцінка і аналіз реальних умов в яких функціонують нечисленні вітчизняні органічні господарства вимагають формування різних стратегій для різних типів органічних аграрних підприємств (рис. 3.10).

Рис. 3.10. Матриця стратегії діяльності органічних сільськогосподарських підприємств залежно від їх типу і рівня товарності

Джерело: Складено автором.

З наведеного рис. 3.10 випливає, що:

- динамічна стратегія розвитку підприємства полягає у розширенні органічного агровиробництва переважно вузькоспеціалізованого характеру за рахунок розширення ресурсних можливостей (вирощування зернових культур, овочів або фруктів);
- для стабільних господарств, з високим рівнем товарності виробленої продукції найбільш вдалою буде стратегія утримання на органічному сегменті агропродовольчого ринку. Це буде змушувати до пошуку найбільш вдалого взаємодоповнюючого поєднання певних видів органічної продукції, що дозволить підприємствам без особливих зусиль витримувати конкуренцію;
- для стагнаційних органічних господарств найбільш реальною виглядає стратегія виходу з органічного ринку або вертикальної диверсифікації діяльності за рахунок поєднання органічного агровиробництва з іншими видами діяльності (переробними підприємствами), для яких може використовуватися вироблена екологічно чиста продукція. Варто зауважити, що вертикальна диверсифікація зменшуватиме залежність від покупців органічної продукції господарства, але в свою чергу сприятиме зниженню еластичності діяльності та утруднюватиме пристосування підприємства до кон'юнктури ринку. Поряд з цим, диверсифікація передбачає виявлення саме такого підбору у виробництві органічної продукції, при якому можна найбільш ефективно реалізувати конкурентні переваги підприємства.

Існуюча затяжна економічна криза в аграрному секторі не виключає застосування й інших стратегій, зокрема виживання. За своєю суттю, стратегія виживання є пасивною стратегією і полягає у постійному пристосуванні підприємства до існуючих умов без розгляду перспектив його розвитку. Стратегія виживання є фактично стратегією обмежених можливостей щодо ефективного функціонування підприємства.

Однією з основних проблем розвитку виробництва в сільськогосподарських підприємствах й ринку органічних продуктів є також налагодження їх безперебійного збуту. Якщо для розвинутих країн це більше пов'язано з

популяризацією органічного продовольства серед населення і формуванням тим самим стабільно зростаючого внутрішнього попиту, то для порівняно бідніших держав проблеми розвитку такого ринку лежать, насамперед, у площині забезпечення міжнародної сертифікації та налагодження експорту органічної продукції. Для виробників з країн, які розвиваються, сертифікація на відповідність національних стандартів органічного землеробства міжнародним вимогам є дорогою процедурою, проте вона істотно полегшує торгівлю органічними продуктами, оскільки засвідчує певний рівень їх якості.

Активізація виробництва і постачання органічної продукції та органічних харчових продуктів товаровиробниками на вітчизняний агропродовольчий ринок вимагає розробки відповідної маркетингової стратегії її збуту. Використавши європейські моделі розвитку органічного сектора у країнах ЄС та набутий власний досвід у становленні вітчизняного органічного виробництва, пропонуємо органічним товаровиробникам дотримуватися таких моделей розвитку маркетингових стратегій при просуванні органічної продукції на шляху до потенційного споживача (рис. 3.11).

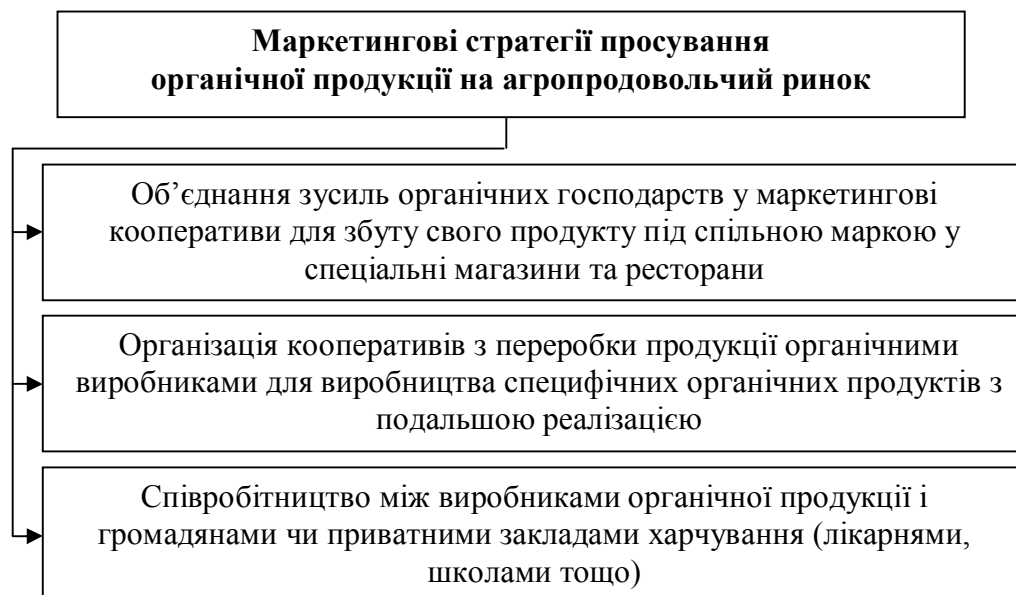

Рис. 3.11. Моделі маркетингових стратегій виходу вітчизняних товаровиробників на ринок органічної продукції

Джерело: Складено автором.

Зокрема, органічні господарства в Україні можуть об'єднати свої зусилля, шляхом формування кооперативів для маркетингу своєї продукції під спільною маркою (назвою, емблемою) у спеціалізовані магазини та ресторани, котрі можуть бути і їхньою власністю.

У кооперативах з переробки продукції органічні виробники можуть виготовляти специфічні органічні продукти харчування і продавати їх різним оптовикам. Співробітництво між органічними товаровиробниками і громадськими чи приватними закладами харчування, наприклад лікарнями, школами тощо, може бути ще одним каналом просування органічних продуктів. В організації збуту та переробки органічної продукції дуже важливою є кооперація фермерських господарств.

Слід зазначити, що впровадження відповідних перспективних стратегій розвитку органічних сільськогосподарських підприємств в певній мірі буде проходити повільно через несформованість інфраструктури органічного агропродовольчого ринку, яка є основою забезпечення ефективної роботи всіх складових елементів органічного сектора.

Інфраструктура ринку органічної агропродовольчої продукції – це система організацій та інституцій, яка забезпечує взаємозв'язок між структурними елементами органічного ринку і сприяє вільному рухові органічної сільськогосподарської продукції і продуктів харчування, безперервному процесу відтворення та ефективного функціонування сфер кінцевого споживання. Створення умов і дієвих механізмів для розвитку й ефективного функціонування інфраструктури ринку органічної агропродовольчої продукції – основне завдання держави для забезпечення певних верств населення високоякісною продовольчою продукцією органічного походження і реалізації експортних можливостей на зовнішніх органічних ринках. Тому, формування інфраструктури ринку агропродовольчої продукції повинно відбуватися за умови вдалої взаємодії всіх її структурних елементів і розвитку їх як цілісної системи. Інфраструктуру ринку органічної агропродовольчої продукції України можна представити таким чином (рис. 3.12).

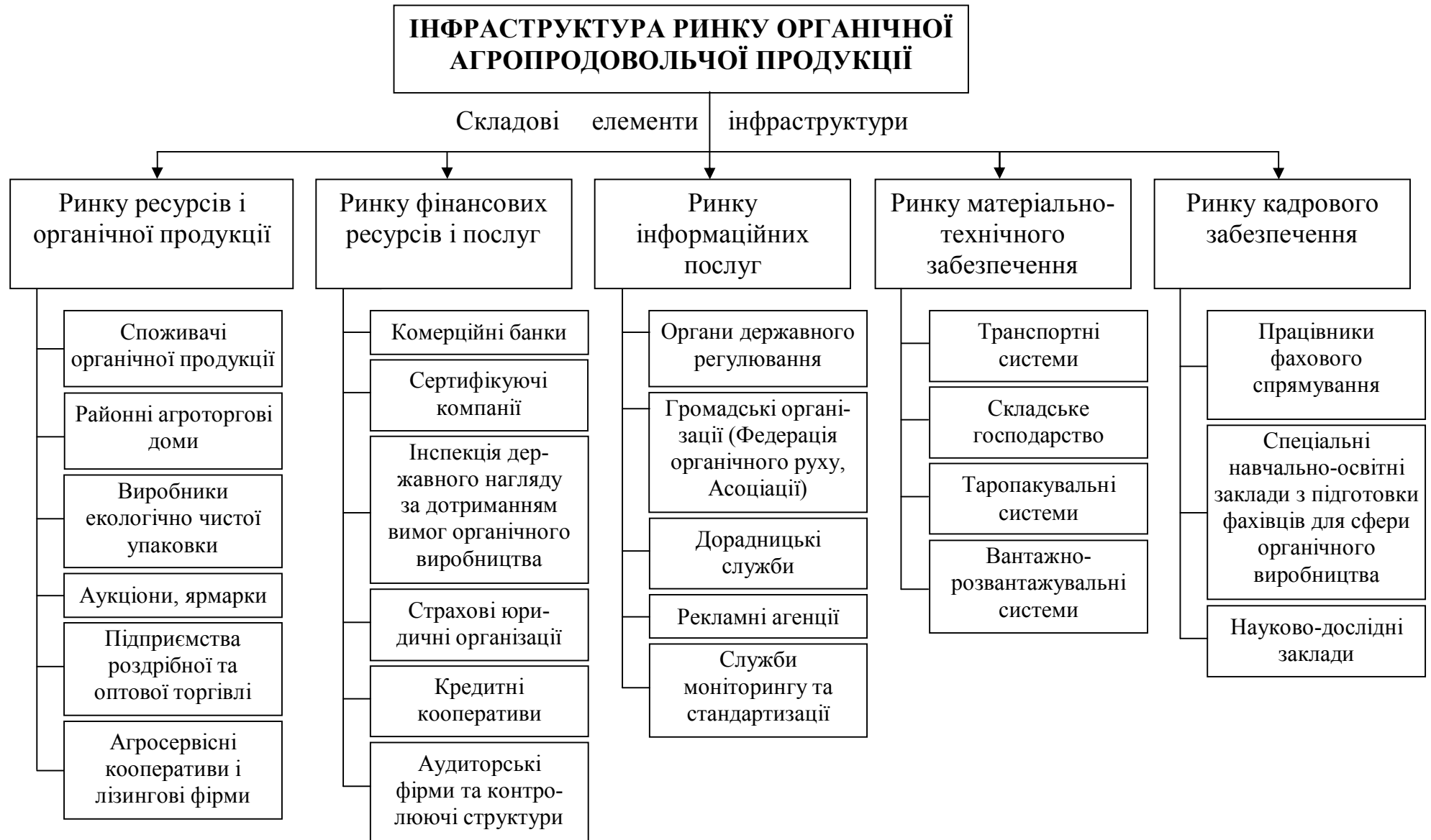

Рис. 3.12. Організаційна інфраструктура ринку органічної агропродовольчої продукції

Джерело: Складено автором

З наведеного рис. 3.12 видно, що інфраструктура ринку агропродовольчої продукції включає комплекс елементів, які обслуговують ринкові відносини всіх його партнерів. Для поглибленого аналізу слід розподілити їх на групи за ознакою спорідненості завдань і виконуваних функцій щодо забезпечення функціонування органічного сектора. До таких груп можна віднести такі складові: організаційну, кредитно-розрахункову, матеріально-технічного забезпечення, інформаційну, кадрового забезпечення.

В ідеальному варіанті функціонування, зазначена інфраструктура має обслуговувати процес ринкового товарообміну в органічному секторі, забезпечувати його надійність, прозорість і стабільність. Вона охоплює ряд органічних сільськогосподарських підприємств, організацій, які сертифікують органічне виробництво, інспекцій державного нагляду за дотриманням вимог органічного виробництва та інші органи його державного регулювання, фінансово-кредитні і громадські організації (Федерація органічного сільськогосподарського руху в Україні, Асоціації органічного агровиробництва), які задіяні у створенні умов та виробництві органічної продукції, підготовці її до реалізації, просуванні у загальному логістичному ланцюгу на шляху до споживача.

Зважаючи на те, що виробництво органічної продукції не є високодохідним і для його розвитку та підтримки необхідно використовувати високовитратні маркетингові заходи, тому у короткостроковій перспективі лідируючі позиції на ринку посідатимуть традиційні імпортери органічної продукції.

Освоєння Україною зарубіжних ринків продукції органічного агровиробництва є не тільки привабливою, реальною, але й довгостроковою перспективою. Для досягнення цієї мети, система державного управління у цій сфері має сприяти розвитку екологічного напрямку у сільському господарстві шляхом розробки технологічних і організаційних регламентів, узгодження стандартів, державних програм екологізації з наданням фінансової підтримки.

Широке впровадження органічного агровиробництва в Україні, забезпечення надійного збуту екологічно чистої продукції вимагає створення

повноцінного національного ринку органічної продукції та продуктів харчування, який би був інтегрований у європейський та світовий ринки, гарантував споживачам високу якість продукції. Враховуючи особливості розвитку вітчизняного сільського господарства, сільських територій, а також використовуючи європейські моделі розвитку сільського господарства у країнах ЄС, можна сформулювати концептуальну модель формування стратегії розвитку органічного агровиробництва в Україні (рис. 3.13).

В основу цієї стратегії покладено принцип забезпечення соціальних та економічних ефектів у результаті екологізації аграрного виробництва, що проявляється у збереженні стану навколишнього природного середовища, підвищенні потреби у трудових ресурсах на сільських територіях тощо. Вибір концептуальної моделі розвитку органічного сільськогосподарського виробництва на основі розробленої стратегії повинен визначатися балансом між економічними та екологічними аргументами. Водночас екологічні обмеження мають бути більш жорсткими.

Отже, результати дослідження засвідчують, що для зміцнення позицій органічних аграрних підприємств, наближення їх до вирішення проблем поліпшення екологічних характеристик господарської діяльності та якісних показників виробленої продукції необхідно здійснити таке: організувати широку кампанію з підвищення суспільної обізнаності щодо переваг органічного виробництва, органічної сертифікованої продукції та органічних продуктів харчування (економічних, соціальних, екологічних та оздоровчих); сприяти розвитку сільськогосподарської кооперації для налагодження спільного збуту органічної продукції, постачання засобів біологічного захисту рослин та лікування тварин; сформувати національну систему сертифікації та контролю якості сільськогосподарської продукції та органи органічної сертифікації усіх форм власності; організувати спеціальні місця на гуртових сільськогосподарських ринках і організувати мережу збуту органічної продукції від виробника до споживача, шляхом створення спеціальних

Рис. 3.13. Концептуальна модель формування стратегії розвитку органічного агровиробництва в Україні

Джерело: Побудовано автором з використанням [91, с. 315].

магазинів для її продажу; створити спеціалізовані місця на гуртових ринках, аукціонах живої худоби з метою формування гуртових партій органічної продукції та її реалізації через роздрібну мережу; організувати спеціальні ярмарки, виставки, фестивалі, інші промоційні та рекламні заходи; стимулювати діяльність товарних та ф'ючерсних бірж з метою формування прозорих ринкових механізмів ціноутворення та просування гуртових партій органічної продукції на регіональний, національний та міжнародний рівень; налагодити взаємовигідні партнерські відносини між органічними товаровиробниками та іншими операторами агропродовольчого ринку; сприяти розвитку експорту органічної продукції через створення національної гарантійної системи, що відповідає вимогам законодавства ЄС та інших країн і є адекватною ринкам збуту органічної продукції, а також еквівалентною міжнародним системам гарантій органічних продуктів.

3.3. Обґрунтування прогнозу розвитку органічного агровиробництва та інтеграційної системи його ведення

Подальший розвиток органічного сільського господарства в Україні, формування повноцінного сегмента внутрішнього агропродовольчого ринку та розширення експорту органічних продуктів залежить від впливу чинників різних рівнів і напрямів дії.

У більш ширшому масштабі перспективи розвитку вітчизняного органічного агровиробництва й формування ринку органічної продукції пов'язані з актуалізацією світової проблеми щодо гарантування безпеки харчування, яку нездатне вирішити традиційне сільське господарство, і одночасно – недостатнім задоволенням попиту на органічну продукцію з боку, насамперед, європейських споживачів.

Стимулюючий вплив на формування органічного сегмента агропродовольчого ринку України можуть також справляти: по-перше, необхідність дотримання нашою державою глобальних угод щодо

навколишнього природного середовища; по-друге, гармонізація і взаємне визнання національних органічних стандартів на міжнародному рівні; по-третє, розвиток знань у галузі органіки та інноваційні винаходи у сфері ресурсного забезпечення органічного агровиробництва.

Відомі українські вчені-аграрники П.Т. Саблук і В.Я. Месель-Веселяк вважають, що "... основою підвищення ефективності виробництва в АПК та доходів сільського господарства є зростання технологічного рівня аграрного виробництва ресурсозберігаючих та екологічно чистих технологій" [206, с. 4].

Для обґрунтування прогнозу подальшого розвитку органічного агровиробництва в Україні з'ясуємо, які існують інтереси та стримуючі чинники в його веденні у вітчизняних товаровиробників.

Встановлено, що вагомою перешкодою на шляху утвердження органічного агровиробництва є недостатня поінформованість серед керівників фермерських господарств, приватних аграрних підприємств і сільськогосподарських кооперативів, які ведуть сільськогосподарське виробництво за традиційними технологіями про господарства органічного сектора в Україні і за її межами. За результатами проведеного нами соціологічного опитування, яким було охоплено 118 керівників сільськогосподарських підприємств Західного регіону України, лише 75% керівників цих формувань визнали, що їм відомі підприємства, які займаються виробництвом сільськогосподарської продукції за органічними технологіями, решта 25% про такі господарства зовсім не володіють інформацією (табл. 3.4).

Для опитаних, які володіють інформацією про органічне агровиробництво, найбільш характерною ознакою для цих господарств вважають придатність земельних угідь для ведення органічного виробництва – 72%, понад половина респондентів також визнали високу якість і безпечність виробництва сільськогосподарської продукції та позитивний вплив такого типу підприємств на охорону і збереження довкілля, відповідно 58% і 61%. В межах 35% опитаних респондентів послались у відповідях на низьку економічну ефективність при виробництві сільськогосподарської продукції в органічних господарствах.

Таблиця 3.4

**Зацікавленість керівників сільськогосподарських підприємств
традиційного виробництва організацією ведення органічного
агровиробництва, %**

Зміст запитання і варіанти відповідей	Вік респондента, років			Разом
	До 35	35-50	Більше 50	
Чи відомі Вам сільськогосподарські підприємства, які займаються виробництвом продукції за органічними технологіями?				
Так	75	62	64	75
Ні	25	38	36	25
Як Ви вважаєте, що є найбільш характерним для органічного агropідприємства?				
▪ придатність земельних угідь господарств для ведення органічного виробництва	80	65	70	72
▪ висока якість і безпечність виробленої сільськогосподарської продукції	62	54	59	58
▪ позитивний вплив на охорону і збереження довкілля	52	38	68	61
▪ низька економічна ефективність виробництва	45	32	31	35
Чи хотіли б Ви перевести очолюване Вами підприємство на органічне агровиробництво?				
Так	44	32	20	35
Ні	56	68	29	65
Якщо так, то якого виду допомоги Ви потребуєте?				
▪ законодавчого та нормативно-правового забезпечення для ведення органічного агровиробництва	92	96	83	90
▪ індивідуального дорадництва в питаннях інспекції та сертифікації господарства	58	62	36	55
▪ фінансової допомоги з сторони держави	79	74	59	72
▪ доступних кредитів	36	26	12	24
▪ гарантій щодо стабільного збуту органічної продукції по вигідних цінах	68	67	50	64

Джерело: За даними соціологічних досліджень автора.

Вивчення думки керівників сільськогосподарських підприємств дало змогу встановити, що лише третина респондентів, переважно віком до 50 років, дали ствердну відповідь у намірах щодо переведення очолюваних ними підприємств на органічні методи виробництва сільськогосподарської продукції. Загалом, керівники підприємств з великою пересторогою думають про започаткування органічного виробництва. Багатьом не зрозуміло, наскільки це може бути ефективно, наскільки органічна продукція може бути затребувана ринком.

У процесі соціологічного опитування групі керівників, зацікавлених в органічному виробництві було поставлено запитання, якого виду допомоги вони потребують для його становлення. З отриманих відповідей випливає, що найбільше керівників підприємств для переходу з традиційного виробництва на органічне, очікують законодавчого та нормативного правового забезпечення щодо органічного агровиробництва, яке в Україні так і не врегульоване.

Майже 79% молодих фермерів у віці до 35 років мають потребу скористатися індивідуальним дорадництвом обізнаних фахівців з питань інспекції та сертифікації підприємства. Майже кожен четвертий опитаний респондент (24%) відчуває потребу в зручних умовах кредитування і більш як половина (64%) зацікавлені у надійних гарантіях щодо стабільного збуту органічної продукції по вигідних цінах.

Велика частина опитаних респондентів (72%) переважно у віці до 50 років для ведення органічного виробництва потребують належної державної підтримки за рахунок різних видів дотацій і впровадження державних програм щодо його здійснення.

Необхідність науково виваженої державної програми регулювання органічного агровиробництва пояснюється тим, що сільськогосподарська продукція характеризується нееластичним попитом: аграрному виробництву властиві сезонність та ризики і нестабільність, пов'язані з природними чинниками, наслідки диспаритету цін між сільськогосподарською продукцією та продукцією інших галузей економіки, а також те, що за умов глобалізації

економіки на параметри вітчизняного агропродовольчого ринку суттєво впливають наслідки державної підтримки розвинених країн, передусім країн ЄС та США – основних конкурентів України на світовому аграрному ринку. Ці країни безпосередньо дотують сільське господарство або застосовують непрямі схеми субсидування й підтримки [223].

Зокрема, в Польщі фінансова підтримка екологічного сільського господарства надається із національного бюджету на проведення необхідних досліджень у тому числі на виконання аналізів на вміст речовин, заборонених для використання; витрати на контроль екологічних господарств; заходи по просуванню екологічної сільськогосподарської продукції, у тому числі участь у національних та міжнародних ярмарках.

Сільським товаровиробникам у перший рік започаткування виробництва екологічно чистої продукції за екологічними методами, а також виробникам, які володіють сертифікатом на ведення екологічного виробництва, належить дотація в розрахунку на 1 га земельних угідь, як доплата в межах Програми розвитку сільських територій Польщі на 2007-2013 рр. [262, с. 13] (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Квоти фінансової підтримки виробників екологічної продукції згідно з Програмою розвитку сільських територій Польщі на 2007-2013 рр.,

злотих на 1 га

Види земель	Для господарств, які проходять конверсійний період до органічного агровиробництва	Для контрольованих сертифікованих екологічних господарств
Землі під овочами	1550	1300
Заліснені землі	1150	1050
Сільськогосподарські землі	840	790
Землі під садами і ягідниками	1800	1540
Землі під багаторічними травами	330	260
Інші землі	800	650

Джерело: За матеріалами [262, с. 13].

Згідно з Програмою розвитку сільських територій “Участь сільськогосподарських товаровиробників у системах якості продовольства” екологічні товаровиробники отримують фінансову допомогу, якщо їх участь перевищує 1 рік у діяльності цієї системи, максимальний розмір допомоги становить 996 злотих щорічно впродовж 5 років. Товаровиробники екологічної продукції отримують винагороду на підставі фактично витрачених коштів, пов’язаних із своєю діяльністю в межах системи екологічного продовольства. Крім того, з бюджету ЄС також надаються погектарні дотації на площу сільськогосподарських культур, які вирощуються за екологічними технологіями. В ряді інших країн ЄС надається часткова державна компенсація вартості проведення сертифікації органічного господарства.

Варто зауважити, що серед опитаних керівників сільськогосподарських підприємств, які мають наміри започатковувати виробництво продукції за органічними технологіями, респонденти очікують допомоги від сільськогосподарських служб дорадництва, перш за все, у питаннях досягнень науки щодо розвитку органічного сектора – 31%, ринку збуту продукції – 26%, виходу підприємства на зовнішні ринки органічної продукції – 17%, охорони рослин - 14%, компонування різних видів правильних сівозмін, агротехніки та дотримання системи органічного удобрення, в межах 7-8% (табл. 3.6).

Дослідження показують, що перехід на органічне сільськогосподарське виробництво потребує глибоких знань агроекології та наявності робочої сили, оскільки органічний менеджмент – новий інноваційний напрям, що потребує глибокого розуміння агроекологічних процесів. Разом з тим, за нестачі робочої сили його можливості будуть обмежені. З іншого боку, потреба в робочій силі та добра оплата праці створюють багато нових робочих місць на селі, а це сприятиме розвитку сільських територій.

Важливою умовою забезпечення комерційного успіху підприємства на ринку органічної продукції є орієнтація кінцевих результатів діяльності на потреби та запити споживачів, забезпечення ефективного їх задоволення.

Таблиця 3.6

Результати соціологічного опитування керівників сільськогосподарських підприємств, щодо очікувань від служби дорадництва, %

Зміст запитання і варіанти відповідей	Вік респондентів, років			Разом
	до 35	35-50	більше 50	
Чи маєте Ви потребу у консультуванні від фахівців галузі для започаткування органічного агровиробництва?				
Так	41	63	10	46
Ні	59	37	90	54
Якого виду інформації (з яких питань), необхідної для здійснення органічного агровиробництва, Ви очікуєте від фахівців цієї галузі?				
Проведення інспекції та сертифікації підприємства	68	72	46	65
▪ правильна агротехніка	10	14	2	8
▪ органічне удобрення	10	12	-	7
▪ охорона рослин	22	12	4	14
▪ ротація сівозмін	-	16	-	9
▪ досягнення науки	21	18	43	31
▪ ринок збуту продукції	25	23	28	26
▪ вихід підприємства на зовнішні ринки органічної продукції	10	26	18	17

Джерело: За даними соціологічних досліджень автора.

Покращення збуту органічної сільськогосподарської продукції товаровиробники вбачають у вдосконаленні реклами – 56% опитаних респондентів, в розширенні ринку збуту органічної продукції – 85%, та в потребі організації збутових кооперативів органічних товаровиробників – 41% (табл. 3.7).

Першопричиною відсутності належного поживлення на органічну продукцію, як з боку попиту, так і пропозиції є надто низький рівень закупівельних цін на неї, порівняно із традиційною продукцією. Адже лише 12% опитаних керівників реалізують вироблену органічну продукцію за цінами, які на 10% перевищують ціни, що представлені на традиційному ринку. Через відсутність належної інфраструктури органічного сектору,

несформованість органічного ринку, а також малі партії продукції для продажу, органічні товаровиробники часто змушені збувати її як традиційну продукцію. Це є свідченням того, що український споживач не готовий належно оплачувати високу якість органічної продукції.

Таблиця 3.7

Оцінка товаровиробниками шансів щодо покращення збуту органічної сільськогосподарської продукції, %

Зміст запитання і варіанти відповідей	Вік респондента, років			Разом
	до 35	35-50	більше 50	
За рахунок яких чинників Ви змогли б покращити збут органічної продукції?				
▪ реклама	63	40	42	56
▪ збільшення чисельності підприємств органічного агровиробництва	-	19	10	15
▪ організації збутових кооперативів органічних товаровиробників	43	40	38	41
На скільки процентів ціни виробленої Вами органічної продукції перевищують ціни, які представлені на традиційному ринку?				
▪ до 10%	15	8	6	12
▪ понад 10%	9	11	4	7
Якого виду труднощі Ви маєте зі збутом виробленої органічної продукції?				
▪ ринок збуту органічної продукції (відсутній або малий)	64	86	89	85
▪ малі обсяги продукції для продажу	12	-	-	5

Джерело: За даними соціологічних досліджень автора.

Розробляючи стратегію просування органічної продукції на ринок, насамперед, потрібно інформувати споживачів про її особливості та переваги над традиційною продукцією. У високорозвинутих країнах для цього часто використовують “зворотній зв’язок” із споживачами – це скриньки для

зауважень і пропозицій, журнали для записів, телефони гарячої лінії й безпосередніх виробників тощо.

Ефективне функціонування стабільних каналів збуту продукції і утвердження позицій органічних сільськогосподарських підприємств на органічному агропродовольчому ринку значною мірою залежить від налагодження первинної переробки сільськогосподарської продукції безпосередньо в цих господарствах. Проте, проведені дослідження засвідчують, що 74% опитаних респондентів зовсім не займаються переробкою виробленої органічної продукції (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Відношення керівників органічних сільськогосподарських підприємств до переробки органічної продукції, %

Зміст запитання і варіанти відповідей	Вік респондента, років			Разом
	До 35	35-50	більше 50	
Чи займається Ваше підприємство переробкою сільськогосподарської продукції?				
Ні				74
Так, зокрема:				26
▪ зернових (пшениця, жито, ячмінь, овес)	8	12	16	26
▪ гречки	5	8	8	14
▪ фруктів	-	4	6	12
▪ овочів	-	-	5	12
▪ молока	-	-	-	-
▪ м'яса	-	4	6	9
Якщо Ви не займаєтесь переробкою продукції, то чи плануєте здійснювати у перспективі?				
Так, зокрема:				36
▪ для розширення асортименту органічної продукції	41	19	13	39
▪ для покращення збуту продукції	22	-	14	31
Ні, зокрема:				71
▪ через нестачу фінансових ресурсів	86	80	52	71

Джерело: За даними соціологічних досліджень автора.

Решта 26% опитаних керівників, займаються організацією первинної переробки пшениці, жита, ячменю, вівса – 26%, гречки 14%, фруктів і овочів – 12%, м'яса – 9%. Варто зауважити, що переробку сільськогосподарської продукції практикують керівники підприємств віком понад 50 років, які мають значний практичний досвід щодо ведення сільськогосподарського виробництва. Порівняно, незначна частка респондентів має бажання займатися переробкою органічної сировини з метою розширення асортименту і покращення збуту органічної продукції (31-39%). Проте, майже 71% досліджуваних респондентів, не виявляють бажання займатися переробкою сільськогосподарської продукції, перш за все через нестачу фінансових ресурсів для організації таких додаткових виробничих потужностей у господарстві.

Прогнозування перспектив розвитку органічного агровиробництва – це складний багатогранний процес, при здійсненні якого повинні бути враховані чинники зовнішнього середовища, які безпосередньо або опосередковано впливатимуть на його функціонування, зачіпатимуть його інтереси. Враховуючи обмеженість інформаційно-статистичних даних щодо використання широкого кола чинників, які формують загальні тенденції формування вітчизняного органічного сектору, спробуємо розрахувати прогностичні значення основних показників можливого рівня розвитку органічного агровиробництва в Україні на 2011-2015 рр., на підставі фактичних показників, яких досяг органічний сектор упродовж 2002-2009 рр.

До аналізованих основних показників, які характеризують рівень розвитку органічного аграрного виробництва в Україні, віднесено:

- розмір загальних площ сертифікованих земельних угідь відведених під органічне виробництво;
- частка сільськогосподарських угідь під органічним землеробством у загальній земельній площі сільськогосподарських угідь;
- чисельність сертифікованих органічних господарств;
- середній розмір сертифікованих земельних угідь в розрахунку на одне аграрне підприємство.

Враховуючи загальні тенденції динаміки фактичних досліджуваних показників для розрахунку песимістичних, помірних і оптимістичних прогнозних значень досліджуваних показників на 2011-2015рр. застосуємо метод екстраполяції прогнозування за допомогою програми Microsoft Excel.

Прогнозне значення $y_p = a_1 t_p + a_0$ буде знаходитися в межах від y_{min} до y_{max} .

Нижня межа довірчого інтервалу $y_{min} = y_p - \Delta y$ – песимістичний прогноз.
Верхня межа довірчого інтервалу $y_{max} = y_p + \Delta y$ – оптимістичний прогноз.

$$\Delta y = t \cdot S_{np}, \quad (3.3)$$

де, t – критерій Стюдента (знаходиться з таблиць залежно від ймовірностей P і ступеня вільності $n-m-1$).

S_{np} – прогнозна похибка рівняння регресії.

$$S_{np} = S_r \sqrt{1 + \frac{1}{n} + \frac{(t_p - \bar{t})^2}{\sum (t_i - \bar{t})^2}}, \quad (3.4)$$

де, S_r – стандартна похибка рівня регресії;

n – кількість досліджуваних періодів;

t_p – період прогнозу.

$$S_r = \sqrt{\frac{\sum (y_i - y_m)^2}{n - 2}}, \quad (3.5)$$

де, y_i, y_m – фактичне й теоретичне значення показника; $n-2$ – число значень ряду, зменшене на кількість параметрів рівняння тренду (тобто a і b).

Розв'язавши запропоновані системи рівнянь, подані в табл. 3.9 (з вихідними даними, наведеними в додатку Л), нами визначено прогнозні значення основних показників розвитку органічного агровиробництва за оптимістичним, помірним і песимістичним прогнозами (табл. 3.10, додатки Н; О).

Використання степеневого рівняння тренду (рис. 3.14) дозволило визначити прогнозне значення обсягів загальних площ сертифікованих земельних угідь, які будуть відводитимуться під органічне виробництво на прогнозований період.

Таблиця 3.9

Визначення моделей тренду та коефіцієнтів детермінації розвитку органічного виробництва в Україні

Показники	Модель тренду	Коефіцієнт детермінації, R ²
Загальна земельна площа сільськогосподарських угідь в Україні, тис. га	$y = -698,61 \ln(x) + 37994$	0,9709
Загальна площа сертифікованих земельних угідь відведених під органічне виробництво, тис. га	$y = 176,87x^{0,2461}$	0,9315
Частка сільськогосподарських угідь під органічним агровиробництвом, %	$y = 0,4624x^{0,2789}$	0,944
Кількість сертифікованих органічних сільськогосподарських підприємств, од.	$y = 0,7172x^3 - 9,1937x^2 + 44,756x - 0,1429$	0,9574
Середній розмір земельних угідь в органічному аграрному підприємстві, га	$y = 5108,5x^{-0,3703}$	0,9642

Джерело: Розраховано автором.

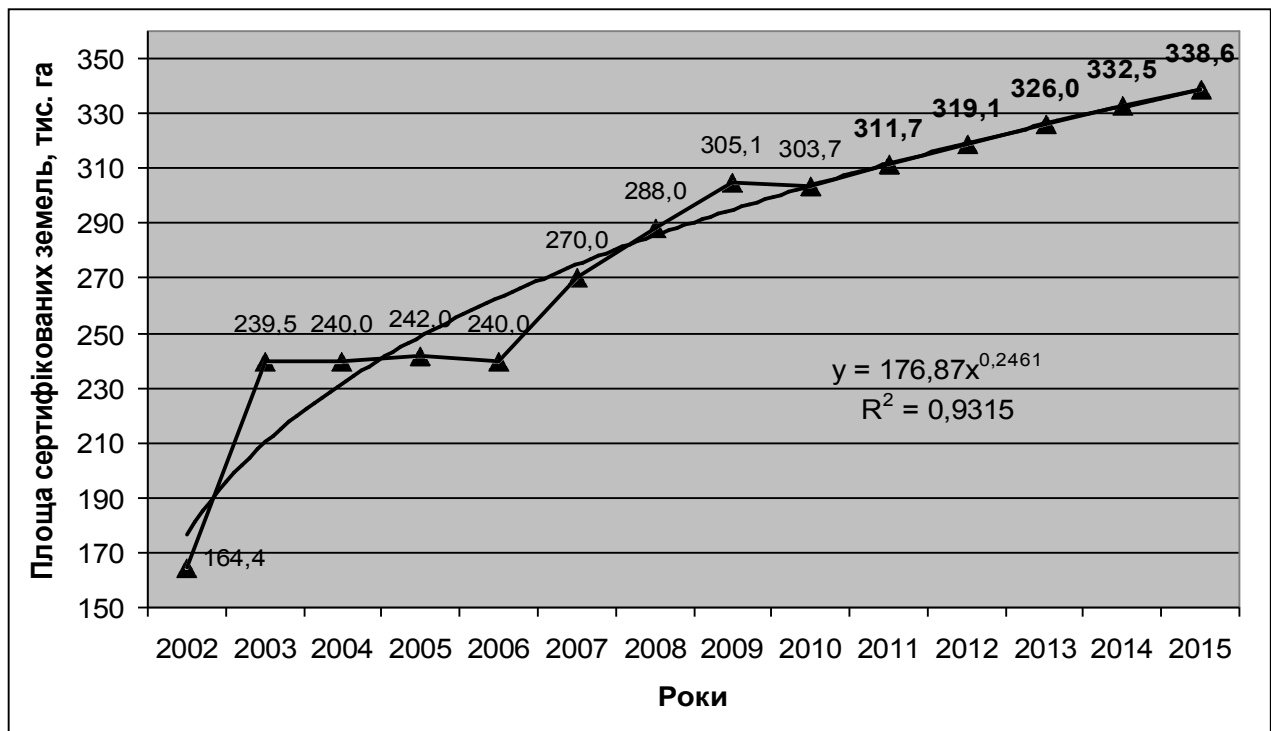

Рис. 3.14. Прогнозування загальної площі сертифікованих земельних угідь, відведених під органічне виробництво в Україні

Джерело: Розраховано автором.

З наведеного рис.3.14. видно, що у 2012 р. можна очікувати помірно прогнозне значення цього показника – 319,1 тис. га, а в 2015 р. – 338,6 тис. га, що майже на 11% більше, ніж у 2009 р. За оптимістичним прогнозом значення обсягів площ, сертифікованих під органічним землеробством у 2015 р., може досягти – 371,8 тис. га.

Закономірно очікуються і певні зміни у питомій вазі сертифікованих сільськогосподарських угідь під органічним агровиробництвом (рис. 3.15). Графічний аналіз зв'язку за допомогою кореляційного поля, як видно з рис. 3.14 встановлює прогнозні значення частки сільськогосподарських угідь під органічним сільським господарством в Україні, яка становитимуть у 2011 р. – 0,88% і буде доведена до 0,97% у 2015 р., а за оптимістичним прогнозом до 1,06%. Тоді, як у 2008 р. цей показник у Франції становив – 2%, Великобританії – 4%, Італії – 9%, Німеччині – понад 5%, Швейцарії – 11%, Австрії – 13%.

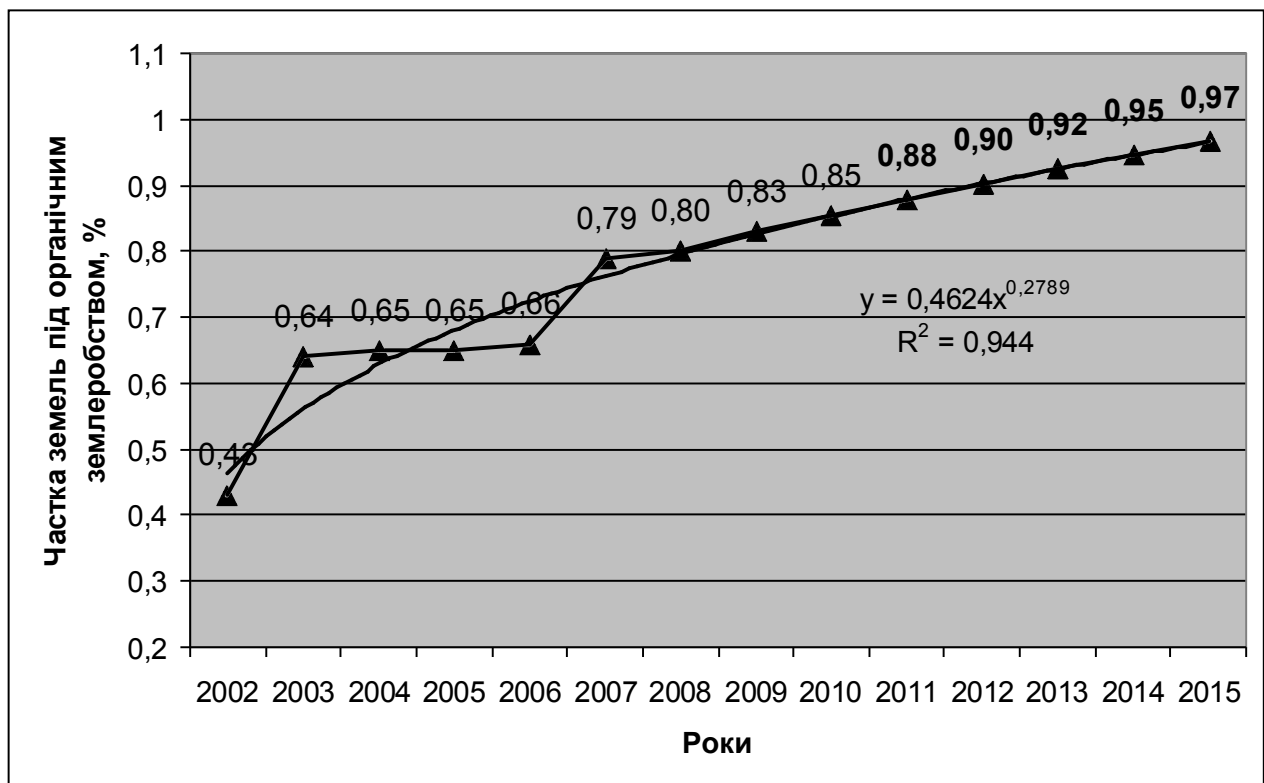

Рис. 3.15. Прогнозування частки сільськогосподарських угідь під органічним сільським господарством у загальній земельній площі України

Джерело: Розраховано автором.

З дослідження випливає, що зростання частки земель під органічним агровиробництвом призведе до поступового нарощування чисельності сертифікованих органічних господарств упродовж прогнозованого періоду, відповідно у 2011 р – 245; 2012 р. – 334; 2013 р. – 452; 2014 р. – 604 2015 р. – 792, або в шість разів більше ніж було у 2009 р. (рис. 3.16).

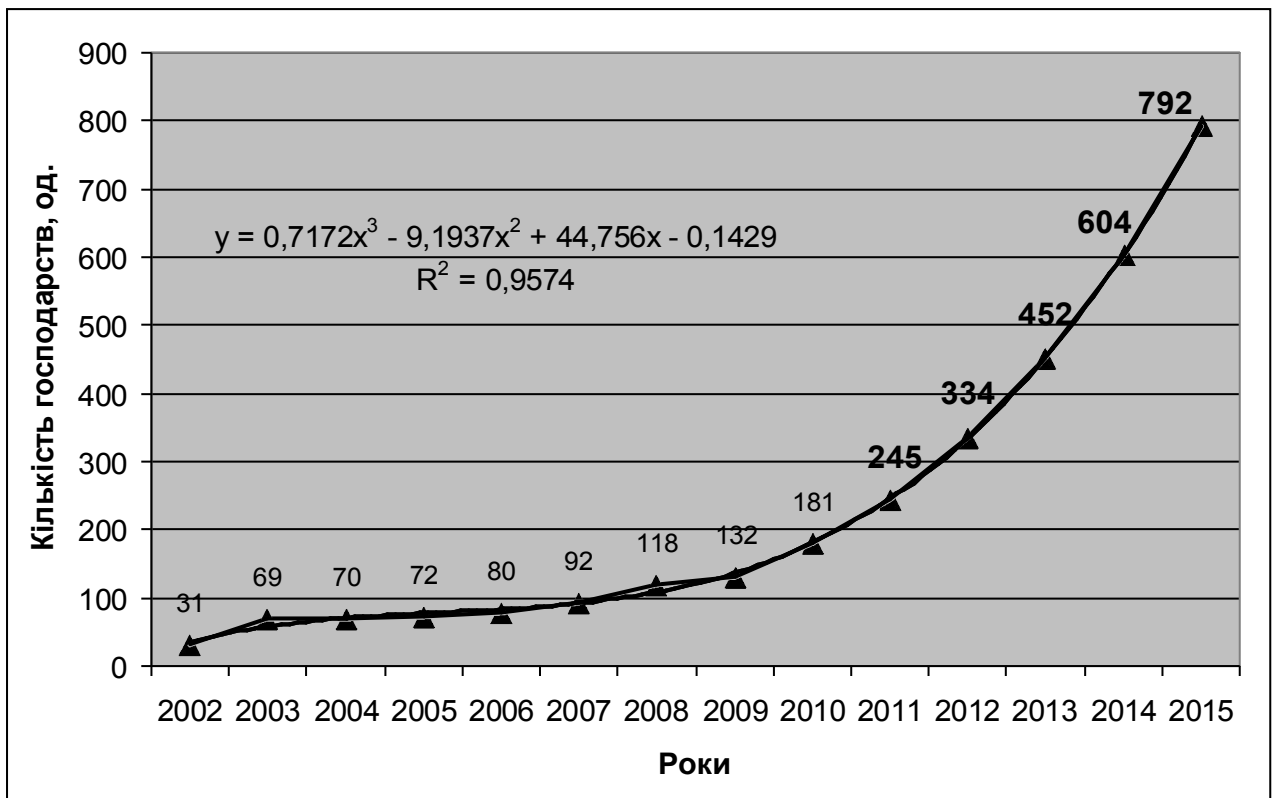

Рис. 3.16. Прогнозування кількості сертифікованих органічних господарств в сільському господарстві України

Джерело: Розраховано автором.

Екологічно-зрівноважений підхід при формуванні нових органічних сільськогосподарських підприємств вимагає того, щоб виробництво тваринницької продукції сприяло врівноваженню систем сільськогосподарського виробництва, забезпечуючи потреби рослин в поживних елементах та збагачуючи ґрунт органічними речовинами. Оскільки тваринництво в рамках органічного способу прив'язане до землі сільськогосподарського призначення. Зважаючи на той же цілісний підхід органічного господарювання доцільно також, щоб і при виробництві органічної

рослинницької продукції утримувалась худоба для виробництва органічних добрив.

Разом з тим, враховуючи загальні тенденції формування середніх розмірів органічних господарств щодо використання сертифікованих земельних угідь, з кожним роком прогнозованого періоду цей показник зменшуватиметься з 2177,7 га на одне господарство в 2011 р. до 1922,6 га у 2015 р. (рис. 3.17).

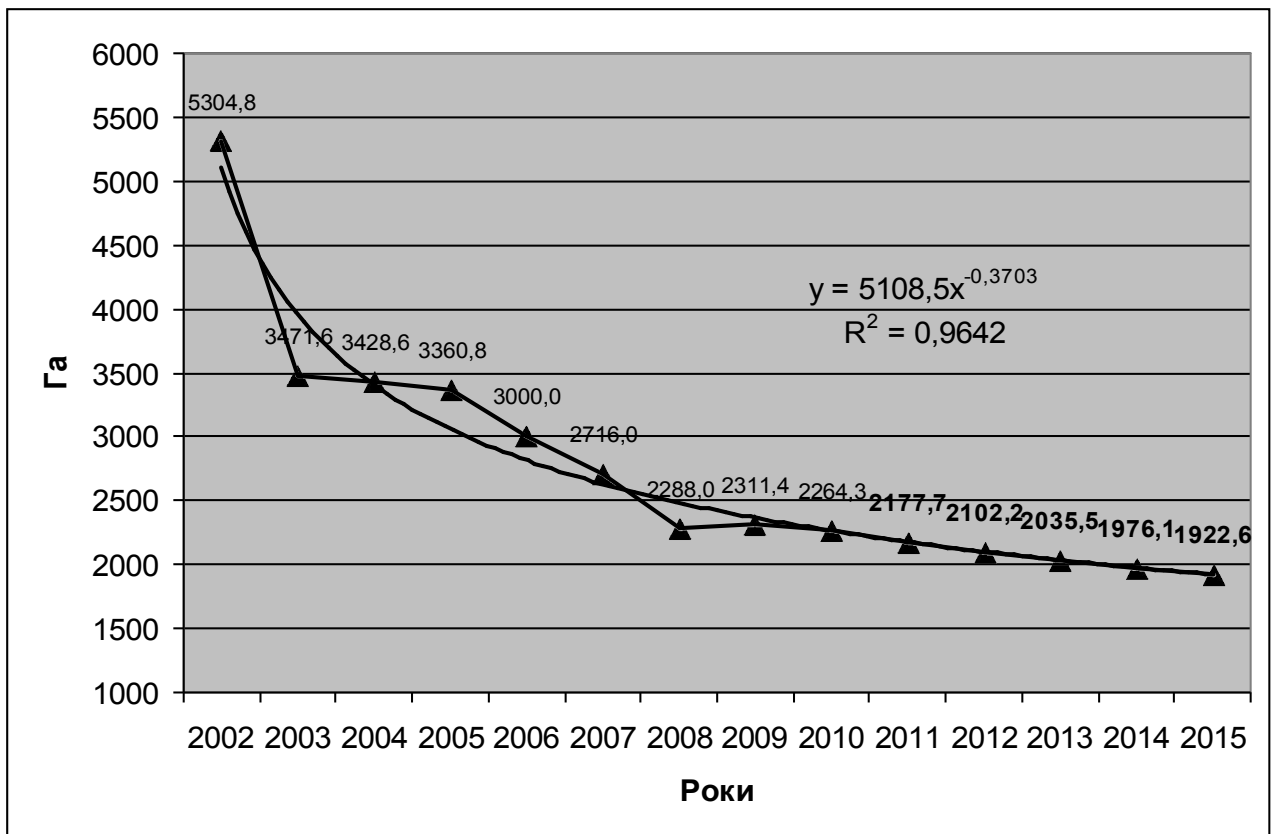

Рис. 3.17. Прогнозування середнього розміру земельних угідь в органічному сільськогосподарському підприємстві

Джерело: Розраховано автором.

Вважаємо, що це цілком закономірний процес наближення середніх розмірів вітчизняних органічних господарств до оптимальних параметрів, а також середніх розмірів органічних ферм в країнах ЄС, які становлять 30-50 га, а в Польщі – навіть 23 га.

Досягнення оптимістичних значень основних показників розвитку органічного агровиробництва ймовірно при певних умовах (табл. 3.10). По-перше, якнайшвидшого створення вітчизняної нормативно-правової бази, гармонізації з європейськими вимогами та стандартами (прийняття Закону

України “Про органічне агровиробництво”), а також системи і органів сертифікації та маркування у сфері органічного агровиробництва.

Таблиця 3.10

Розрахунок оптимістичних прогнозних значень основних показників розвитку органічного агровиробництва в Україні, 2011-2015 рр., (u_{\max})

Роки	Загальна земельна площа сільськогосподарських угідь в Україні, тис. га	Загальна площа сертифікованих земельних угідь відведених під органічне виробництво, тис. га	Частка сільськогосподарських угідь під органічним агровиробництвом, %	Кількість сертифікованих органічних сільськогосподарських підприємств, од.	Середні розміри земельних угідь в органічному агропідприємстві, га
2011	36570,6	346,5	0,97	262	2726,3
2012	36501,4	353,4	1,00	350	2643,1
2013	36438,0	359,7	1,02	468	2568,7
2014	36380,4	365,9	1,04	620	2504,3
2015	36327,9	371,8	1,06	808	2448,8

Джерело: Розраховано автором.

По-друге, розробки державних програм екологізації сільського господарства з метою залучення інвестицій та заохочення іноземних інвесторів до співпраці в даному напрямі, що пов’язано із специфікою органічного методу господарювання та повільною віддачею вкладених фінансових ресурсів. По-третє, запровадження в кожному сільськогосподарському підприємстві ефективної системи морального і матеріального стимулювання керівників, спеціалістів, безпосередніх виробників продукції, в якій повинні відобразитися методи визначення затрат матеріальних і грошових засобів на забезпечення здійснення процесу органічного виробництва продукції і вирішення питання щодо формування цінового механізму.

Безперечно, не менш важливою умовою формування вітчизняного органічного сектора є підвищення купівельної спроможності населення та покращення поінформованості виробників сільськогосподарської продукції і потенційних споживачів органічної продукції.

Реалізація песимістичного сценарію призведе до повільного становлення органічного агровиробництва, досягнення низьких показників у рівні розвитку органічного сектора.

Очевидним є той факт, що процес становлення вітчизняного органічного сектора супроводжується не тільки відсутністю законодавчої бази, але й низкою таких негативних явищ як: низькою купівельною платоспроможністю населення; незахищеністю вітчизняного товаровиробника; згортанням ринкових процесів через перехід населення до “самозабезпечення”; недосконалістю виробничих, економічних, фінансових та організаційно-економічних партнерських стосунків між суб’єктами органічного агропродовольчого ринку.

Ці сили, а також зміни, що відбуваються в ринковому середовищі, безпосередньо зачіпають інтереси підприємств органічного сектора, оскільки саме завдяки партнерським зв’язкам вони отримують прибуток. Більше того, без надійних зв’язків не можуть отримувати належних прибутків і партнери органічних аграрних і переробних підприємств. Ця взаємозалежність партнерів в умовах становлення органічного сектора призводить до того, що відбувається конкуренція не просто між окремими однопрофільними органічними сільськогосподарськими підприємствами, а між комплексами підприємств, які поєднанні між собою партнерськими зв’язками.

Перспективним напрямом налагодження економічних взаємовідносин між сертифікованими сільськогосподарськими і переробними підприємствами органічного сектора є створення формувань ринкового типу на основі горизонтальної і вертикальної інтеграції та кооперації. Тому, в сучасних умовах невизначеності щодо розвитку вітчизняного органічного сектора, значний стабілізуючий вплив могла б справляти дієва система інтеграції партнерів органічного агровиробництва (рис. 3.18).

Пропонована логічно-сміслова модель інтеграційної системи органічного виробництва дасть змогу налагодити зв’язки для організаційного поєднання технологічно пов’язаних між собою різних видів діяльності з притаманними їм функціями з метою виробництва органічної сільськогосподарської продукції і доведення її до споживача, а також досягнення на цій основі вищих економічних результатів господарської діяльності. Посилення таких взаємовигідних партнерських зв’язків є закономірним явищем.

Рис. 3.18. Логічно-смысловая модель організації інтеграційної системи ведення органічного агровиробництва

Джерело: Розроблено автором.

У процесі поглиблення суспільного поділу праці органічне сільське господарство самостійно не зможе забезпечувати умови щодо власного відтворення. Це зумовлено тим, що розвиток органічного агровиробництва великою мірою залежить від промисловості, що поставляє селу необхідні засоби виробництва: трактори, сільськогосподарські машини, обладнання для первинної переробки органічної продукції.

Невід'ємним структурним елементом інтеграційної системи органічного виробництва є незалежні структури регулюючого впливу: інспекція державного нагляду за дотриманням вимог органічного виробництва, служба контролю за дотриманням стандартів виробництва та сертифікації органічної сільськогосподарської продукції; незалежні експертні центри контролю якості продукції.

При їх формуванні заслуговує на увагу, використання позитивного досвіду нагромадженого в країнах ЄС, де системи органічного виробництва базуються на специфічних і точних вимогах до процесу сільськогосподарського виробництва, спрямованих на підтримку оптимального стану агроєкосистеми на соціальному, екологічному та економічному рівнях. Адже, вітчизняні товаровиробники, які ведуть сертифіковане органічне агровиробництво, прагнучи при цьому, щоб їх продукція реалізовувалась на ринку ЄС, мають знати і дотримуватись вимог вищезазначеного регулювання.

Важливою складовою в системі органічного агровиробництва країн ЄС є нормативно-правова база та система сертифікації (рис. 3.19).

Функціонування органічного сектора в країнах ЄС понад двадцять років регулюється спільним законодавством. При цьому, для забезпечення безпеки харчування своїх громадян та врахування нових вимог сучасності, Європейський Союз періодично модернізує і вдосконалює своє законодавство.

Нині регулювання у сфері органічного виробництва, маркування органічних продуктів і контролю унормовано Постановою Ради (ЄС) № 834/2007 [47, с. 6-13], в якій викладено основні вимоги до цього, та Постановою Комісії (ЄС) №889/2008 [48, с. 6-33], в якій викладено детальні правила.

Рис. 3.19. Схема формування нормативно-правової бази та системи сертифікації в органічному агровиробництві країн ЄС

Джерело: За матеріалами [184, с. 12].

Відповідно до Постанови товаровиробники, які виробляють продукцію, що задовольняє стандарти контролю ЄС, мають право розміщувати на своїх товарах слова “Органічне агровиробництво – ЄК Система контролю”. Це дає можливість споживачам, які купують таку продукцію, що носить цей логотип, бути впевненими, що даний продукт відповідає стандартам офіційної системи інспекції, його основна частина інгредієнтів була виготовлена органічним шляхом.

У кожній країні ЄС систему сертифікації представляє третя незалежна сторона. Вона здійснює сертифікацію та контроль виробництва окремо від операторів ринку продукції органічного походження (фермерів, торгових посередників, переробних підприємств та імпортерів), залучених до органічного виробництва.

У Франції для забезпечення сертифікованого сільськогосподарського виробництва функціонують не тільки стандарти ЄС, але й національні постанови, які є значно суворішими по вимогах, ніж стандарти ЄС. У цій країні органічна продукція, в першу чергу, спрямовується на харчування дітей. За рішенням мерій в усіх школах Франції введено обов'язкове харчування школярів екологічно чистою органічною продукцією впродовж 2-3 днів, а в окремих – і протягом усього тижня [158, с. 21].

Структурно система міжнародного регулювання органічного сільського господарства об'єднує чотири складові, а саме – фермерів і переробників, тобто тих, хто власне виробляє органічну продукцію, органи інспектування або відповідного оцінювання, які підтверджують, що виробники дотримуються певних правил; систему контролю за інспекторами, тобто систему їх акредитації (як правило, це урядовий або приватний акредитований орган або їх об'єднання, що засвідчують компетентність інспекторів і відповідність їх діяльності певним вимогам); підсистему маркування, яка є практичним результатом усього зазначеного вище і вказує покупцеві на те, що продукція вироблялася згідно з встановленим механізмом [264].

Важливу роль у діяльності підприємств органічного агровиробництва у питаннях забезпечення ефективного збуту органічної продукції під спільною маркою повинні відіграти маркетингові кооперативи, яким разом із маркетинговими службами агроформувань належить забезпечувати співпрацю із супермаркетами, ресторанами спеціалізованими магазинами, лікарнями, підприємствами із зберігання органічної продукції, підприємствами які здійснюють глибоку промислову переробку сільськогосподарської продукції тощо. Зумовлюється це тим, що здійснення відповідних функцій, щодо пошуку

ринків збуту продукції, їх аналізу, проведення переговорів, прогнозів подальшої ситуації у себе і у конкурентів, які особисто виконує товаровиробник є неефективними. В результаті збутова діяльність також стає неефективною.

Під маркетинговим кооперативом слід розуміти кооператив, який займається обслуговуванням наступних стадій процесу органічного виробництва і реалізації продукції для досягнення високих кінцевих результатів.

В інтеграційній системі органічного агровиробництва маркетингова діяльність сільськогосподарських кооперативів має свої характерні особливості. По-перше, товарна політика кооперативу проявляється в можливості реалізації своєї продукції під однією товарною маркою, застосовуючи розширення асортименту та інноваційну політику. Це дозволяє бути конкурентоспроможним не лише на внутрішньому, а й на міжнародному ринках. По-друге, кооператив має специфічну систему ціноутворення, що дає можливість діяти на неприбутковій основі, надавати послуги за собівартістю та протистояти конкурентам, формуючи великі партії продукції. По-третє, кооператив забезпечує збут продукції своїх членів на вигідних ринках, переробляючи продукцію іншими шляхами, які сприяють оптимальному підвищенню ринкової цінності продукції членів кооперативу. По-четверте, кооперативи забезпечують виконання логістичних маркетингових функцій, здійснюючи планування, контроль і управління транспортуванням, зберіганням та іншими операціями в процесі реалізації продукції своїх членів відповідно до їх інтересів, що значно знижує витрати на збут їх продукції. По-п'яте, кооперативи, завдяки своїй демократичній природі, при формування маркетингових стратегій узгоджують маркетингові цілі кооперативу з його можливостями, вимогами його членів та кінцевих споживачів.

Особливості маркетингу та сільськогосподарської кооперації доводять, що виробнику самому не під силу вирішувати маркетингові проблеми самостійно, незалежно від того фермер, чи будь-яке інше сільськогосподарське підприємство відносно великих розмірів. Кожне вирішення такої проблеми передбачає наявність значних фінансових ресурсів та найм високопрофесійних

спеціалістів-маркетологів. Тому вирішення цих проблем вбачаємо у застосуванні кооперації в сфері маркетингу. Основні функції маркетингових кооперативів можна представити у вигляді схеми (рис. 3.20).

У вирішенні проблем збуту органічної продукції можливі також інші альтернативні варіанти. У Західному регіоні України, де переважає дрібна структура сільськогосподарського виробництва, можна запозичити позитивний досвід високорозвинутих і постсоціалістичних країн Європи, наприклад Польщі, щодо об'єднання груп сільгоспвиробників, переробних підприємств і торгових організацій у так звані маркетингові групи. Такі групи пов'язані з маркетингом лише одного виду агропродовольчих продуктів.

Маркетингові групи можуть стати ефективною формою співробітництва в сфері органічного сільськогосподарського виробництва, переробки і реалізації продукції з метою збільшення загального обороту в закупівлі і реалізації, уникнення індивідуальними виробниками ризику від коливання цін на ринку, гарантування членам групи стабільних середніх цін на їх продукцію, виходу на нові ринки збуту, зменшення непродуктивних витрат, проведення спільного маркетингу, гарантування оплати за продукцію у визначені терміни, сприяння розвитку виробництва продукції та матеріально-технічної бази господарств. Налагодження безпосередніх контактів між сільгоспвиробниками і споживачами, крім збуту продукції, дає ще чимало переваг. Зокрема, створює можливості для зростання доходів шляхом елімінування посередників, а також одержання доходів із підготовки органічної продукції до продажу. Важливо те, що маркетингова група може зменшити залежність між органічним ринком та індивідуальним виробником, а пристосування до потреб ринку створюватиме ситуації, коли покупці будуть залежні від маркетингової групи та її поставок.

Вважаємо, що пропоновані нові маркетингові структури (маркетингові кооперативи, маркетингові групи) сприятимуть концентрації попиту і пропозиції, вигідній та своєчасній реалізації виробленої продукції за більш високими цінами, з максимально можливим прибутком, а також виступатимуть потужними генераторами врівноваження ринкових цін на органічну сільськогосподарську продукцію.

Рис. 3.20. Основні функції маркетингового кооперативу в інтеграційній системі органічного агровиробництва

Джерело: Складено автором.

Цільові перспективні орієнтири щодо розвитку органічного агровиробництва вимагають також належної державної підтримки суб'єктів господарювання, перш за все, поліпшення фінансового забезпечення виробників органічних продуктів за рахунок як отримання ними урядових грантів, субсидій, кредитів, так і підвищення прибутковості їх діяльності.

Р. Тринько і М. Стадник вважають, що "... враховуючи фактичний фінансовий стан аграрних формувань, особливо на початкових стадіях організації виробництва екологічно чистої продукції, необхідна реальна державна підтримка здійснення страхового захисту нових технологій" [215, с. 27]. Вчені стверджують, що на технології виробництва екологічно чистої продукції повинні поширюватись усі преференції, які надаються виробництвам на інноваційних засадах.

Державна підтримка може значно активізувати процес запровадження органічних способів ведення агровиробництва. Особливо, необхідна вона в період конверсії, а також виявляється принагідною і в післяконверсійний період.

Таким чином, комплексна реалізація розглянутих методичних підходів щодо подальшого розвитку органічного агровиробництва створює можливості зміцнення позиції органічного сектора України, нарощування виробництва високоякісної натуральної продукції органічного агровиробництва та поліпшення навколишнього природного середовища.

Висновки до розділу 3

1. Органічні підприємства, щоб зменшити ризик своїх маркетингових дій, а одночасно максималізувати свої прибутки, повинні регулярно досліджувати поведінку своїх теперішніх, а також потенційних клієнтів. Це є важливою умовою для визначення стратегії і тактики маркетингової діяльності підприємств органічного сектора, проектування і організації системи

маркетингу на внутрішньому та зовнішньому органічних агропродовольчих ринках, а також управління нею.

2. У процесі проведення нами соціологічного опитування клієнтів торговельної мережі м. Львова та м. Тернополя виявлено, що найбільш вагомим стримуючим чинником щодо придбання екологічно чистих продуктів є надто високий рівень цінових надбавок до неї у порівнянні з цінами на традиційні продукти харчування. Перш за все, це пов'язано з низькою купівельною спроможністю населення і чим нижчою буде цінова надбавка за органічну продукцію, тим стрімкіше зростатиме попит серед вітчизняних споживачів.

3. Встановлено, що економічна зацікавленість аграрних товаровиробників виробляти і поставляти на ринок продукцію органічного походження досягається завдяки її реалізації за значно вищими цінами, а також встановлення спеціальних стимулюючих виплат. У країнах ЄС, важливим засобом впливу на мотивацію фермерів щодо виробництва органічної продукції стало делегування права країнам-членам ЄС самим визначати розміри прямих субсидій національним товаровиробникам, залежно від дотримання ними певних екологічних вимог і стандартів, а також спрямування до 20% загальних обсягів фінансування на сталий розвиток сільських територій.

4. З дослідження випливає, що сталий розвиток функціонуючих вітчизняних органічних агроформувань буде забезпечений лише у контексті формування сприятливої державної політики, прийняття відповідних законів щодо органічного агровиробництва та сертифікації екологічно чистих продуктів харчування та розвитку всього сільського господарства. Відповідно на органічному сегменті агропродовольчого ринку залишаться лише ті господарства, які зуміють витримати конкуренцію.

5. Широке впровадження органічного агровиробництва в Україні, забезпечення надійного збуту екологічно чистої продукції вимагає створення повноцінного національного ринку органічної продукції та продуктів харчування, який би був інтегрований у європейський та світовий ринок, гарантував споживачам високу якість продукції.

6. Вивчення думки керівників сільськогосподарських підприємств дозволило встановити, що лише третина респондентів, переважно віком до 50 років, дали позитивну відповідь у намірах щодо переведення очолюваних ними підприємств на органічні методи виробництва сільськогосподарської продукції.

Керівники аграрних підприємств з великою пересторогою намірені започатковувати органічне виробництво, адже багато з них не усвідомлюють, наскільки це може бути ефективно, наскільки органічна продукція може бути затребувана агропродовольчим ринком.

7. На основі проведених розрахунків одержано прогнозні значення основних показників можливого рівня розвитку органічного агровиробництва в Україні на 2011-2015 рр. Встановлено, що площі сертифікованих земельних угідь, які будуть відведені під органічне виробництво становитимуть у 2012 р. – 319,1 тис. га, а в 2015 р. – 338,6 тис. га, що майже на 11% більше, ніж у 2009 р. Частка сільськогосподарських угідь під органічним сільським господарством становитиме у 2011 р. – 0,88% і буде доведена до 0,97% у 2015 р., а за оптимістичним прогнозом до 1,06%.

8. Досягнення оптимістичних прогнозних значень основних показників розвитку органічного агровиробництва вимагає: якнайшвидшого створення вітчизняної нормативно-правової бази, гармонізації з європейськими вимогами та стандартами (прийняття Закону України “Про органічне виробництво”), а також системи і органів сертифікації та маркування у сфері органічного агровиробництва; розробки державних програм екологізації сільського господарства з метою залучення інвестицій та заохочення іноземних інвесторів до співпраці в цьому напрямі; запровадження в кожному сільськогосподарському підприємстві ефективної системи матеріального і матеріального стимулювання керівників, спеціалістів, безпосередніх виробників продукції.

9. Перспективним напрямом налагодження економічних взаємовідносин між сертифікованими сільськогосподарськими і переробними підприємствами органічного сектора є створення дієвої системи інтеграції

партнерів органічного агровиробництва на основі горизонтальної і вертикальної інтеграції та кооперації.

Основні пункти новизни даного розділу автором опубліковано у наукових працях [56, 57, 60, 63, 66, 69, 70].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення і запропоновані нові концептуальні підходи щодо формування організаційно-економічних засад органічного агровиробництва у контексті екологізації сільського господарства в Україні. Результати дослідження дали підстави сформулювати такі загальні науково-теоретичні і практичні висновки.

1. Дослідження та узагальнення теоретико-концептуальних засад розвитку альтернативних методів ведення еколого-спрямованого сільськогосподарського виробництва, які зумовлені сучасними викликами глобалізації та посиленням диференціації суспільства, дозволили сформулювати визначення, що органічне агровиробництво – трактується як складна екологічно збалансована система органічного сільськогосподарського виробництва, в якій ключовими завданнями є ефективне виробництво натуральної продукції з високими біологічно цінними якостями та оздоровчими властивостями для забезпечення повноцінного харчування людей, виключає будь-які ризики для здоров'я, сприяє збереженню навколишнього природного середовища.

2. У гармонізації взаємовідносин між людиною і агросферою, забезпеченні людства високоякісною сільськогосподарською продукцією, яка не створює ризиків і загроз для безпеки здоров'я людини, головним етапом слугує системна побудова органічного агровиробництва за цілісним підходом, при якій усі ланки виробничо-збутового ланцюга органічної продукції були б у полі зору і оцінки кінцевого споживача для визначення її конкурентних переваг у порівнянні з традиційною.

3. В результаті системного аналізу світових тенденцій розвитку органічного агровиробництва і вітчизняних особливостей його становлення виявлено, що незважаючи на відсутність відповідної законодавчо-нормативної бази щодо органічного виробництва в Україні, аграрний сектор займає 16 місце серед країн світу по площах сертифікованих земель (270,2 тис. га), що становить 0,80% у загальній світовій площі органічних земель. Це вагомий

показник, який свідчить, що наша держава випереджує ряд країн ЄС (Португалія, Швеція, Фінляндія, Данія, Угорщина, Польща), для яких цей інноваційний напрям розвитку є пріоритетом спільної аграрної політики ЄС.

4. Незважаючи на значні площі під вітчизняним органічним землеробством, вироблена, виключно рослинницька органічна продукція зернових та олійних культур, спрямовується не для задоволення потреб власних споживачів, а є експортноорієнтованою на зовнішні органічні ринки, головним чином у високорозвинуті країни Західної Європи (Великобританія, Німеччина, Нідерланди, Швейцарія), де зростаючий попит на органічне продовольство значно перевищує пропозицію. Запропоновано удосконалити галузеву структуру сільськогосподарського виробництва в діючих органічних підприємствах та при формуванні нових дотримуватись цілісного підходу, при якому розвиток тваринницької галузі є обов'язковою складовою органічного агровиробництва, що сприятиме врівноваженню його як системи, забезпечуючи ґрунт органічними добривами для потреб рослин в поживних речовинах.

5. На сучасному етапі невизначеності щодо розвитку вітчизняного органічного агровиробництва важливе значення надається налагодженню взаємовигідних партнерських відносин між сертифікованими сільськогосподарськими і переробними підприємствами, суб'єктами інфраструктури органічного ринку, на основі горизонтальної і вертикальної інтеграції. Запропонована логічно-смилова модель інтеграційної системи органічного агровиробництва створює можливості налагодити надійні партнерські зв'язки для ефективного поєднання технологічно пов'язаних між собою різних видів діяльності з притаманними їм функціями з метою виробництва високоякісної органічної сільськогосподарської продукції і доведення її до споживача, досягнення на цій основі високих екологічних результатів господарської діяльності.

6. Найважливішим об'єктом управління, відтак у системному аналізі і оцінці результативності господарювання органічних сільськогосподарських підприємств, що визначає стан і перспективи їх розвитку є витрати. Їх

відхилення від нормативних параметрів суттєво впливає на кількість і якість продукції, обсяги прибутку, формування економічного інтересу товаровиробників. На основі аналізу досвіду країн ЄС доведено, що для забезпечення ефективного ведення вітчизняного органічного агровиробництва необхідно сформувати не тільки належну систему управління витратами в кожному агроформуванні, але й запровадити спеціальні форми державної підтримки органічного сектора, сформувати дієву інфраструктуру органічного агропродовольчого ринку для повного задоволення потреб споживачів.

7. На шляху утвердження органічного агровиробництва в Україні важливе значення має прийняття базового Закону України “Про органічне виробництво”, створення національного органу сертифікації та інспекції підприємств, покращення поінформованості керівників і спеціалістів аграрних формувань, які ведуть виробництво за традиційними технологіями з питань функціонування органічного сектора в Україні і за її межами. На підставі соціологічного опитування встановлено, що серед керівників аграрних підприємств Західного регіону України, які зацікавлені в переході на цей інноваційний метод господарювання, потребують допомоги в: законодавчому і нормативно-правовому забезпеченні органічного агровиробництва – 90%; індивідуальному дорадництві в питаннях інспекції та сертифікації господарства – 55%; державній фінансовій підтримці – 72%; отриманні доступних кредитів – 24%; гарантій щодо стабільного збуту органічної продукції по вигідних каналах – 64%.

8. Перспективна модель стратегії розвитку органічних сільсько-господарських підприємств має охоплювати узагальнену систему дій, спрямовану на досягнення мети через розподіл, координацію та ефективне використання наявного ресурсного потенціалу, з дотриманням вимог вітчизняної нормативно-законодавчої бази і міжнародних стандартів та норм функціонування органічного агровиробництва. Запропонована в роботі концептуальна модель стратегії розвитку органічного агровиробництва в Україні відповідає чотирьом основним якісним характеристикам: екологічній; економічній; ринковій; суспільній.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аграрне виробництво і аграрний бізнес в Україні // Матеріали розроблені фахівцями Проекту розвитку агробізнесу в Україні Міжнародної Фінансової Корпорації. – К.: – 2005. – 45 с.
2. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції: монографія / За ред. О.М. Бородіної. – Ужгород: ІВА, 2006. – 496 с.
3. Алекс Подолінський (Олексій Подолінський). Біодинаміка – землеробство майбутнього / Алекс Подолінський – К.: Софія – А, 2006. – 64 с., іл. Серія: “Класика біодинаміки”, книга 2.
4. Алекс Подолінський (Олексій Сергійович Подолінський). Біодинаміка – Шлях до ефективного землеробства / Алекс Подолінський – К.: Софія – А, 2006. – 48 с., іл. Серія: “Класика біодинаміки”, книга 1.
5. Алекс Подолінський (Олексій Сергійович Подолінський). Жива культура землеробства – Живе знання / Алекс Подолінський – К.: Софія-А, 2008. – 96., іл. Серія: “Класика біодинаміки”, книга 3-4.
6. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: [монографія] / В.Г. Андрійчук – К.: КНЕУ, 2005. – 292 с.
7. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. – 2-ге вид. / В.Г. Андрійчук – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
8. Андрійчук В. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти / В. Андрійчук, М. Зубець, В. Юрчишин. – К.: Аграрна наука, 2005. – 140 с.
9. Антоненко А.С. Формування ринку екологічно безпечної продукції при органічному землеробстві / А.С.Антоненко, В.В. Писаренко, Т.В. Лук’яненко, Ю.Г.Писаренко // Економіка АПК. – 2010. – № 12. – С. 75-79.
10. Алимов А.А. Экологические проблемы развития сельского хозяйства / А.А. Алимов – Л.: Знание, 1983. – 16 с.
11. Артиш В.І. Собівартість виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції / В.І. Артиш // Економіка АПК. – 2006. – № 10. – С. 69-72.

12. Артиш В.І. Сучасний стан виробництва екологічно чистої продукції в країнах світу / В.І. Артиш // Економіка АПК. – 2005. – № 3. – С. 50-53.
13. Артиш В.І. Порівняльна оцінка інтенсивного та екологічно чистого ведення сільського господарства / В.І. Артиш // Економіка АПК. – 2005. – № 10. – С. 20-23.
14. Артиш В.І. Регулювання світових ринків виробництва органічної продукції / В.І. Артиш // Економіка АПК. – 2008. – № 4. – С. 127-131.
15. Артиш В.І. Розвиток світового ринку органічної продукції / В.І. Артиш // Економіка АПК. – 2010. – № 3. – С. 113-116.
16. Бабан Т.О. Конкуренентоспроможність сільськогосподарських підприємств на етапі вступу України до СОТ / Т.О. Бабан // Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Економіка АПК і природокористування. – 2007. – № 4. – С. 7-12.
17. Березін О.В. Проблеми формування продовольчого ринку України: монографія / О.В.Березін – К.: Вища школа, 2002. – 211 с.
18. Бондур Т.О. Екологізація виробництва продукції рослинництва як фактор поліпшення її якості / Т.О. Бондур // Економіка АПК. – 2008. – № 6. – С. 39-43.
19. Борисова В.А. Інвестування в агропромислове виробництво з урахуванням екологічної складової / В.А. Борисова // Матер. Десятих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчених економістів-аграрників – К.: ННЦ ІАЕ УААН, 2008 – 611 с.
20. Бородачева Н.В. Органическое производство в Украине / Н.В. Бородачева // Агроперспектива. – 2004. – № 12. – С. 54-56.
21. Бородачева Н.В. Органічний продукт вирощують без хімії та сертифікату / Н.В. Бородачева, А.Н. Китраль // Дзеркало тижня. – 2004. – №31. – 7 серп.
22. Бородачова Н. Органічний продукт. Вирощений без хімії і сертифіката / Н. Бородачова, О. Китраль // Дзеркало тижня. – 2004 – № 31 (506). – 7-13 серпня.

23. Бородіна О.М. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції / О.М. Бородіна, М. Бетлій – Ужгород: ІВА, 2006. – 496 с.
24. Вайс Р. Угрозы для сельского хозяйства и поставок продовольствия [Електронний ресурс] («Вашингтон пост») Пер. с англ. Н.Худякова // Крестьянские ведомости. – 2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.k-vedomosti.ru/articleview.php?AId=1621>.
25. Веклич О.О. Економічний механізм економічного регулювання в Україні / О.О. Веклич – К.: Укр. ін-т досліджень навколишнього середовища і ресурсів. - 2003. – 286 с.
26. Веклич О.О. Оцінка перспектив конкурентоспроможності економіки України в контексті нормативних екологічних вимог Світової організації торгівлі / О.О. Веклич – К.: Об'єднаний ін-т економіки НАН України – 2005, с. 52-59, (У зб. Світогосподарські пріоритети України).
27. Відтворення родючості ґрунтів у ґрунтозахисному землеробстві / Під. ред. М.К. Шичули. – К.: Оранта, 1998. – 680 с.
28. Власов В. Тенденції та проблеми глобальних процесів у світовій продовольчій сфері / В. Власов // Економіка України. – 2006. – №3 (532). – С. 75-80.
29. Власюк П.А. Химические элементы и аминокислоты в жизни растений, животных и человека / П.А. Власюк, Я.М. Шкварук, С.Е. Сапатов. – К.: Наукова думка, 1979. – 278 с.
30. Вовк В. Обзор мировых тенденций развития органического сельского хозяйства / В.Вовк // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lol.org.ua/rus/showart.php?id=15634>, 14.05.2004.
31. Вовк В. Сертифікація органічного сільського господарства в Україні: сучасний стан, перспективи, стратегії на майбутнє / В. Вовк // Проект аграрного маркетингу. – Л.: – 2004. – С. 4.
32. Волошка В. Мінімізація витрат за повного дотримання агротехнологій / В. Волошка // Пропозиція. – 2003. – № 8/9. – С. 82.

33. Галушко В.П. Точка беззбитковості: теоретичні погляди на методологію розрахунків / В.П. Галушко // Економіка АПК. – 2006. – № 10. – С. 3-7.

34. Галяс А. Органічне агровиробництво: нові ринкові можливості та виклики для виробників зерна в Україні / А. Галяс, М. Капштик, Ю. Бакун // Проект “Якість зерна та система кредитування сільського господарства в Україні – фаза II”. – К.: – 2008. – 71 с.

35. Ганаба М.Д. Якість як основний критерій виробництва конкурентоспроможної продукції / М.Д. Ганаба // Економіка АПК. – 2006. – № 9. – С. 108-113.

36. Генная технология: революция или банкротство в сельском хозяйстве? Gentechnologia: forrdalom vady esod a mezogazdasagban? Mora Veronika // Olaj, szapp, konzmet. – 1998. – №5. – С. 239.

37. Гармашов В.В. До питання органічного сільськогосподарського виробництва в Україні / В.В. Гармашов, О.В. Фомічова // Вісн. агр. науки – 2010. – №7. – С.11-16.

38. Герасименко Е.О. Не всё то “эко” что без химии. Экологическое производство в России и Европе / Е.О. Герасименко // Новое сельское хозяйство. – 2003. – № 4. – С. 20-26.

39. Глібов Р.В. Аналіз пропозиції на світовому ринку продовольчої продукції тваринного походження / Р.В. Глібов // Економіка АПК. – 2007. – № 2. – С. 133-137.

40. Глобальные изменения и устойчивое развитие: важнейшие тенденции. Доклад Генерального секретаря ООН 20 января 1997 г. Комиссия по устойчивому развитию. Нью-Йорк, ООН. – 1997. – 50 с.

41. Горчаков Я.В. Тенденции развития и рыночные аспекты мирового органического земледелия / Я.В. Горчаков. – Барнаул: «Аз Бука», 2004. – 256 с.

42. Грещак М.Г. Управління витратами: [навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц.] / М.Г. Грещак, О.С. Коцюба. – К.: КНЕУ, 2002. – 131 с.

43. Гриненко С.П. Система точного землеробства як фактор підвищення конкурентоспроможності підприємницьких формувань / С.П. Гриненко // Економіка АПК. – 2008. – № 6. – С. 113-117.
44. Гуцаленко О.О. Екологічне сільське господарство Польщі / О.О. Гуцаленко // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – С. 153-155.
45. Дем'яненко С. Спільна аграрна політика ЄС: суть, тенденції та значення для України / С. Дем'яненко // Економіка України. - 2003. – № 3. – С. 80-86.
46. Димов О.М. Еколого-економічна оцінка систем удобрення / О.М. Димов, А.В. Мелашич // Економіка АПК. – 2001. – № 5. – С. 33-36.
47. Довідник стандартів ЄС щодо регулювання органічного виробництва та маркування органічних продуктів. Книга 1 / [Редкол. Є. Милованова та ін.] – Львів: ЛА “Піраміда”, 2008. – 204 с.
48. Довідник стандартів ЄС щодо регулювання органічного виробництва та маркування органічних продуктів. Книга 2 / [Редкол. Є. Милованова та ін.] – Львів: ЛА “Піраміда”, 2008. – 204 с.
49. Доклад о мировом развитии 2008 “Сельское хозяйство на службе развития“. Всемирный банк. – М: Весь Мир, 2008.
50. Досвід країн Європейського Союзу у сфері органічного агровиробництва: приклади розвитку для України / Проект Bistro-2003 “Розвиток органічного агровиробництва в Україні”. – К.: Мінагрополітики України, – 2003. – С.68-84.
51. Экологические проблемы сельского хозяйства Евросоюза. Экономика сельского хозяйства России. – 2005 – №9 – С. 39.
52. Дудар О.Т. Аналіз основних тенденцій реформування аграрних відносин у країнах Центральної та Східної Європи на шляху до Євроінтеграції / О.Т. Дудар // Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: зб. тез доп. П'ятої міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених Ч.І. – Тернопіль: ТНЕУ, – 2008. – С. 40-42.

53. Дудар Т.Г., Дудар О.Т. Аналіз стану маркетингу органічної продукції та шляхи розвитку каналів її збуту на агропродовольчому ринку / Т.Г. Дудар, О.Т. Дудар // Вісник Львівського національного аграрного університету: економіка АПК. – 2010. – №17 (2). – С. 160-166.

54. Дудар О.Т. Аналіз тенденцій становлення органічного виробництва в аграрних формуваннях / О.Т. Дудар // “Продуктивні сили та продовольча безпека країни”: матер. Другої Міжн. наук.-практ. конф. молодих вчених / [редкол.: П.Т. Саблук та ін.]. – Київ: ННЦ ІАЕ, 2010. – С. 103-106.

55. Дудар О.Т. Важливі фактори розвитку ринку продукції органічного аграрного виробництва / О.Т. Дудар // Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в умовах світової економічної кризи: зб. тез доп. наук. конф. проф.-викл. складу – Тернопіль: ТНЕУ, 2009. – С. 54-56.

56. Дудар О.Т. Відродження кооперативного руху в сільському господарстві / О.Т. Дудар // Формування конкурентоспроможності продукції і підприємств АПК: зб. наук. праць студентів Інституту аграрної економіки і менеджменту ТДЕУ. – Тернопіль, 2005. – С. 132-136.

57. Дудар Т.Г., Дудар О.Т. Маркетингова діяльність у системі товаропросування органічної продукції до споживачів // Т.Г. Дудар, О.Т. Дудар // Зб. наук. праць “Економіка та управління АПК” – Біла Церква, 2010. – Вип. 2 (71). – С. 11-15.

58. Дудар О.Т. Методичні підходи аналізу конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств та їх продукції / О.Т. Дудар // “Наука молода”. Зб. наук. праць Ради молодих вчених Тернопільського національного економічного університету. – Тернопіль, ТНЕУ, 2009. – Вип. 11. – С. 177-181.

59. Дудар О.Т., Голомша Н.Є. Організаційно-економічні засади розвитку кооперації в сільському господарстві / О.Т. Дудар, Н.Є. Голомша // “Наука молода”. Зб. наук. праць Ради молодих вчених Тернопільського державного економічного університету. – Тернопіль, ТДЕУ, 2005. – Вип. 4. – С. 40-43.

60. Дудар О.Т. Організаційно-економічні основи формування і розвитку органічного агровиробництва / О.Т. Дудар // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2009. – Вип. 3. – С. 80-86.

61. Дудар О.Т. Органічне агровиробництво у системі еколого-спрямованого розвитку сільського господарства / О.Т. Дудар // Інноваційна економіка. – 2009. – № 4. – С. 26-30.

62. Дудар. О.Т. Основні тенденції розвитку інвестиційної привабливості сільського господарства / О.Т. Дудар // Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: зб. тез доп. Четвертої міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених Ч.1. – Тернопіль: ТНЕУ, 2007. – С. 222-225.

63. Дудар О.Т. Особливості становлення ринку органічної агропродовольчої продукції в Україні / О.Т. Дудар // “Перспективи розвитку економіки України: теорія, методологія, практика”: матеріали XV Міжн. наук.-практ. конф. / відп. ред.. Л.Г. Липич. – Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. – С. 112-114.

64. Дудар О.Т. Порівняльний маржинальний аналіз ефективності виробництва сільськогосподарської продукції за органічною та інтенсивною технологіями / О.Т. Дудар // Інноваційна економіка. – 2010. – № 5. – С. 86-91.

65. Дудар О.Т. Проблеми забезпечення системи сертифікації та контролю за агровиробництвом органічної продукції / О.Т. Дудар // Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: зб. тез доп. Шостої міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених Ч.ІІ. – Тернопіль: ТНЕУ, 2010. – С. 292-294.

66. Дудар О.Т., Дудар В.Т. Проблеми переходу до органічної моделі агровиробництва в контексті сталого розвитку агросфери / О.Т. Дудар, В.Т. Дудар // Перспективні напрями розвитку галузей АПК і підвищення ефективності наукового забезпечення агропромислового виробництва: матеріали I Всеукраїнської наук.-практ. конф. – Тернопіль: ТІ АПВ УААН, ТНЕУ, 2009. – С. 187-190.

67. Дудар О.Т. Розвиток виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції / О.Т. Дудар // Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: зб. тез доп. Шостої міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених Ч.1. – Тернопіль: ТНЕУ, 2009. – С. 187-189.

68. Дудар О.Т. Стан і проблеми розвитку маркетингу органічної сільськогосподарської продукції / О.Т. Дудар // “Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в умовах економічної нестабільності”: зб. тез доп. наук. конф. проф.-викл. складу. – Тернопіль: ТНЕУ, 2010. – С. 85-86.

69. Дудар О.Т. Сучасні проблеми у формуванні системи сертифікації продукції органічного агровиробництва / О.Т. Дудар // Матеріали IV Міжнародного Форуму молодих вчених: “Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми, перспективи”. – Харків: ХНТУСГ, 2010. – С. 22-24.

70. Дудар О.Т. Формування каналів просування органічної продукції на внутрішній і зовнішній агропродовольчі ринки / О.Т. Дудар // Сучасний стан і перспективи розвитку аграрного сектора економіки України: зб. тез доп. всеукр. наук. конф. аспірантів та студентів – Тернопіль: ТНЕУ, 2009. – С. 23-25.

71. Экологическое земледелие // Экономика сельского хозяйства России. – 2007. – №8. – С. 41.

72. Экология и защита растений в Евросоюзе: Певны Ш. // Экон. с.-х. России. – 1999. – № 9. – С. 22.

73. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1 / [Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.), та ін.] – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – 864 с.

74. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 2 / [Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.), та ін.] – К.: Видавничий центр “Академія”, 2001. – 848 с.

75. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / [Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.), та ін.] – К.: Видавничий центр “Академія”, 2002. – 954 с.

76. Економічний словник-довідник / [під ред. С.В. Мочерного]. – К.: Femina, 1995. – 366 с.
77. Економічні проблеми ХХІ століття: міжнародний та український виміри / [За ред. С.І. Юрія, Є.В. Савельєва]. – К.: Знання, 2007. – 595 с.
78. Єріна А.М. Методологія наукових досліджень: [навч. посіб.] / А.М. Єріна, В.Б. Захожай, Д.Л. Єрін – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 212 с.
79. ЕС: екологія – пріоритет // Економіка сільського господарства Росії. – 2005. – № 10. – 42 с.
80. Жарков Ю. Реалізація державної політики у сфері управління якістю та екологічного управління / Ю. Жарков // Стандартизація. Сертифікація. Якість. – 2007. – №1. – С. 51-53.
81. Жиганова Л.П. Основные аспекты биобезопасности общества. Л.П. Жиганова // США. Канада, 2007. – №1. – С. 102.
82. Забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України на внутрішньому та зовнішньому ринках: Наукова доповідь / [За ред. акад. УААН В.М. Трегобчука, чл.-кор. УААН Б.Й. Пасхавера]. – К.: Інститут екон. та прогнозів, 2007. – 260 с.
83. Загальний стандарт Codex Alimentarius на маркування розфасованих харчових продуктів // Інформаційний бюлетень з міжнародної стандартизації – 2007. – №3. – С. 119-124.
84. Закон України “Про безпечність та якість харчових продуктів” від 23.12.97 № 771/97-ВР (у редакції Закону України від 16.09.2005 р. №2809-IV) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=771%2F97-%E2%F0>.
85. Закон України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” від 18.10.2005 р. №2982/IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2982-15>.

86. Закон України “Про сільськогосподарську кооперацію” від 14.08.97 р. №148-149 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=469%2F97-%E2%F0>.

87. Закон України “Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини” // Економіка АПК. – 1998. – № 3. – С. 90-96.

88. Захожай В.Б. Статистика маркетингу: [опорний консп. лекцій] / В.Б. Захожай, Г.Б. Шепітко, І.З. Адамова – К.: МАУП, 2001. – 64 с.

89. Зіновчук В.В. Місце і роль кооперативів в агробізнесі країн Європейського Союзу / В.В. Зіновчук // Економіка АПК. – 2000. – № 2. – С. 80-86.

90. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / В.В. Зіновчук. – К.: Логос, 2001. – 380 с.

91. Зінчук Т.О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки: монографія / Т.О. Зінчук. – Житомир: ДВНЗ “Державний агроекологічний університет”, 2008. – 384 с.

92. Зубець М. Актуальні проблеми економіки України / М. Зубець, Б. Панасюк – К.: Аграрна наука. – 2004. – 84 с.

93. Зубець М.В. Економічні аспекти реформування аграрно-промислового комплексу України // М.В. Зубець, М.Д. Безуглий – К.: Аграрна наука. – 2010. – 32 с.

94. Іванишин В.В. Еколого-економічні аспекти застосування агроекотехнології виробництва конкурентоспроможної екологічно чистої продукції / В.В. Іванишин, В.С. Таргоня, Л.С. Околот // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – С. 46-49.

95. Ількович В. “Біолан” – гарант природного походження продукту / В. Ількович // Аграрний тиждень, №9 (153). – березень 2010. – С. 12.

96. Історія економічних вчень: [підручник: у 2 ч. – 4.2] / За ред.. В.Д. Базилевича. – 2-ге вид., випр. – К.: Знання, 2005. – 567 с.

97. Кантемиров Р.Ф. Мировой рынок экологического хозяйства: современное состояние и тенденции развития // Междунар. с.-х. журн. – 2007. – №4. – С. 25-26.

98. Кащенко О.Л. Фінансове планування виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств з урахуванням екологічної складової / О.Л. Кащенко // Економіка АПК. – 1999. – № 5. – С. 43-45.

99. Кваша С.М. Конкуренентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції на світовому аграрному ринку / С.М. Кваша, Н.Є. Голомша // Економіка АПК. – 2006. – № 5. – С. 99-104.

100. Кейнс Дж.Мейнард. Общая теория занятости, процента и денег / Кейнс Дж.Мейнард. – М.: Гелиос АРВ, 1999. – 352 с.

101. Кемпбэлл Р., Макконелл, Стенли Л. Брю. Экономикс: – М.: Республика, 1992. – Т. 2. – С. 238-249.

102. Кирдина С.Г. Институциональные матрицы и развитие России / С.Г. Кирдина. – М: ТЕНС, 2000. – 224 с.

103. Кисіль В.І. Біологічне землеробство в Україні: проблеми і перспективи / В.І. Кисіль – Харків: Вид-во “Штрих”, 2000. – 161 с.

104. Клівець П.Г. Стратегія підприємства / П.Г. Клівець – К.: Академвидав, 2007. – 320 с.

105. Кобець М.І. Екологічний аспект агровиробництва в Україні: проблеми залучення інвестицій, в зб. “Актуальні питання аграрної політики: 2002-2003” / М.І. Кобець. – 2000. – С. 256-270 (укр/англ).

106. Кобець М.І. Необхідність екологізації сільськогосподарського виробництва / М.І. Кобець // Агроогляд. – 2003. – С. 34-36 (укр).

107. Кобець М.І. Органічне землеробство в контексті сталого розвитку / М.І. Кобець // Проект “Аграрна політика для людського розвитку”. – К.: – 2004 – 22 с.

108. Кобець М.І. Органічне сільське господарство – що це таке? / М.І. Кобець // Пропозиція. – 2006. – № 6. – С. 58-62.

109. Ковалев Е. Органическое земледелие – ответ на вызов времени / Е Ковалев // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 9. – С. 22-28.

110. Коваленко Н.Я. Экономика сельского хозяйства с основами аграрных рынков. – М.: Тандем, 1998. – 448 с.

111. Ковальова О.В. Програмно-цільовий підхід до управління еколого-спрямованим сільськогосподарським виробництвом / О.В. Ковальова // Економіка АПК. – 2008. – № 2. – С. 105-110.

112. Ковальчук В.М. Історія економіки та економічної думки: навч. посіб. / Ковальчук В.М., Лазарович М.В., Сарай М.І. // – К.: Знання, 2008. – 647 с.

113. Конституція України: Із змінами, внесеними згідно із Законом № 2222-IV від 08.12.2004 р. – К.: Велес, 2007. – 48 с.

114. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Феміна, 1996. – 64 с.

115. Кондратюк О.І. Підвищення конкурентоспроможності виробництва сільськогосподарської продукції / О.І. Кондратюк // Економіка АПК. – 2005. – № 10. – С. 109-112.

116. Концепція державної політики у сфері управління якістю продукції (товарів, робіт і послуг) [Електронний ресурс] / Розпорядження КМУ від 17 серпня 2002 р. №447-р. Режим доступу: <http://www.gdo.kiev.ua>.

117. Концепція державної політики у сфері управління якістю продукції // Розпорядження кабінету Міністрів України № 2000-р від 31.03.2004 р.

118. Корчинська О.А. Роль держави у забезпеченні відтворення родючості ґрунтів / О.А. Корчинська // Економіка АПК – 2004. – № 9. – С. 33-36.

119. Косарева Т.В. Екологічні аспекти економічного розвитку агропромислового виробництва /Т.В. Косарева, Н.Ф. Познанська // Економіка АПК. – 2001. – № 3. – С. 38-42.

120. Кощій О.В. Маркетингові дослідження уподобань споживачів на ринку продовольчих товарів / О.В. Кощій // Маркетинг в Україні. – 2004. – №3. – С. 36.

121. Крачило М.П. Основи екології та економіки природокористування / М.П. Крачило – К.: Крамар, 1998. – 170 с.
122. Кропивко М. Екологічна диверсифікація використання сільськогосподарських земель в Україні / М. Кропивко, О. Ковальова / Економіка України. – № 7. – 2010. – С. 78-85.
123. Кулик А.А. Якість як передумова конкурентоспроможності виробництва готової продукції / А.А. Кулик // Економіка АПК. – 2007. – № 8. – С. 114-122.
124. Купінець Л.Є. Правовий базис виробництва екологічно чистої продукції в АПК / Л.Є. Купінець // Економіка АПК. – 2004. – № 11. – С. 50-58.
125. Куць Т.В. Основні напрями забезпечення виробництва конкурентоспроможної продукції / Т.В. Куць // Економіка АПК. – 1998. – № 4. – С. 64-66.
126. Куць Т.В. Про оцінку конкурентоспроможності продукції / Т.В. Куць // Економіка АПК. – 1998. – № 2. – С. 58-61.
127. Кучер М.І. Забезпечення якості зернопродуктів у Канаді / М.І. Кучер, В.І. Левченко // Економіка АПК. – 2003. – № 5. – С. 133-136.
128. Лайко П.А. Екологія і продовольча безпека в Україні й світі / П.А. Лайко, М.Ф. Бабієнко, Є.А. Бузовський [та ін.] // Економіка АПК. – 2006. – № 1. – С. 54-60.
129. Лайко П.А. Підвищення якості продовольчих ресурсів / П.А. Лайко, М.Ф. Бабієнко, Є.А. Бузовський [та інші] // Економіка АПК. – 2005. – № 4. – С. 16-22.
130. Лайко П.А. Якість сільськогосподарської продукції та продуктів харчування як вирішальна складова продовольчої безпеки / П.А. Лайко, М.Ф. Бабієнко, Є.А. Бузовський, [та інші] // Економіка АПК. – 2005. – № 1. – С. 12-21.
131. Левченко Ю.В. Стандартизація у галузі хлібопродуктів / Ю.В. Левченко // Економіка АПК. – 2003. – № 2. – С. 139-141.

132. Либих Юстус. Химия в приложении к земледелию и физиологии / Юстус Либих. – М.: Сельхозгиз. – 1939. – 408 с.
133. Липчук В.В. Фермерські господарства: стан, проблеми та стратегії розвитку / В.В. Липчук, О.М. Кордоба. – Львів, 2006, – 2010. – 236 с.
134. Личман А.А. Некоторые аспекты производства экологически чистой сельскохозяйственной продукции в России / А.А. Личман // Многофункциональность сельского хозяйства и устойчивое развития сельских территорий. – М.: ВИАПИ им. А.А. Никонова: “Энциклопедия российских деревень”, 2007. – С. 64-67.
135. Ліпич Л.Г. Маркетингові дослідження споживачів продовольчих товарів / Л.Г. Ліпич, О.В. Кошій // Маркетинг в Україні – 2003. – №4. – С. 36.
136. Лукинов И.И. Эволюция экономических систем / И.И. Лукинов. – М.: ЗАО “Изд-во “Экономика” – 2002. – 567 с. – (Российские академики об экономике). – С. 137.
137. Мазур А.А. Конкуентоспроможність виробництва сільськогосподарської продукції та основні напрями її підвищення / А.А. Мазур, М.В. Місюк // Економіка АПК – 2007. – № 2. – С. 123-127.
138. Майбутнє України – За органічним виробництвом // Урядовий кур’єр. – 2008. – № 61. – С. 8.
139. Манфред Грунд. Экологическое земледелие: новые шансы? Грунд Манфред // Новое сельское хозяйство. – 2001. – №3. – С. 3.
140. Маркетинговий аналіз: [навч. посіб.] / В.В. Липчук, І.Г. Яців, Б.М. Гошко, О.Й. Гошко; За ред. В.В. Липчука. – К.: Академвидав, 2007. – 216 с.
141. Мартинюк М.А. Підвищення матеріальної заінтересованості товаровиробників у виробництві екологічно чистої продукції / М.А. Мартинюк // Економіка АПК. – 1999. – № 10. – С. 60-66.
142. Махмудов Х.З. Маркетинг у сфері виробництва екологічно чистої продукції / Х.З. Махмудов // Економіка АПК. – 2006. – № 2. – С. 114-119.

143. Милованов Є.В. Виробництво й експорт органічних продуктів з України / Є.В. Милованов // Агроогляд. – 2004. – № 12. – С. 17-18.
144. Милованов Е.В. Органическая продукция: чистая природа, здоровый человек / Е.В. Милованов // Агроперспектива. – 2004. – № 6. – С. 66-68.
145. Милованов Е.В. Органические продукты: чешские ориентиры / Е.В. Милованов // Агроперспектива. – 2004. – № 9. – С. 62-64.
146. Милованов Е.В. Органическое земледелие – потенциал устойчивого развития / Е.В. Милованов // Агроперспектива. – 2004. – №12. – С. 57.
147. Милованов Є.В. Органічна продукція: зростаючий ринок / Є.В. Милованов // Науковий вісник Національного аграрного університету, Вип. 82., 2005. – С. 23-28.
148. Милованов Є.В. Розвиток ринку органічних продуктів у Швейцарії / Є.В. Милованов, О.В. Рудницька // Науковий вісник Національного аграрного університету, Вип. 76, 2004. – С. 59-64.
149. Милованов Є.В. Тенденції розвитку ринку української органічної продукції / Є.В. Милованов // Агроогляд – 2004. – № 4. – С. 68-71.
150. Мировой рынок: сельское хозяйство на пороге революции [Електронний ресурс] // Агентство АгроФакт – 2006. – 16 сентября. – Режим доступа: <http://www.agronews.ru/newsshow.php?NId=40287&Page={Page}#>.
151. Мішенін Є.В. Соціально-економічні та екологічні напрями розвитку сільських територій / Є.В. Мішенін, Р.П. Косодій // Економіка АПК. – 2005. – № 5. – С. 98-105.
152. Моссаковський В.Б. Особливості розрахунку точки беззбитковості в аграрній сфері // В.Б. Моссаковський, А.А. Костякова, Т.В. Кононенко // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 73-78.
153. Музыченко О. Міністерство АПК потягнуло на органіку {Електронний ресурс}, Режим доступу: <http://www.proaprk.com.ua/aprk,19.01/2007>.
154. Мунтіян В.І. Економічна безпека України: монографія / В.І. Мунтіян. – К.: Видавництво КВІЦ. - 1999. – 464 с.

155. Наукові основи агропромислового виробництва в Зоні Полісся і Західного регіону України / Редкол.: М.В. Зубець (голова) та ін. – К.: Логос, 2004. – 560 с.
156. Наукові основи агропромислового виробництва в Зоні Лісостепу України / Редкол.: М.В. Зубець (голова) та ін. – К.: Логос, 2004. – 776 с.
157. Наукові основи агропромислового виробництва в Зоні Степу України / Редкол.: М.В. Зубець (голова) та ін. – К.: Логос, 2004. – 884 с.
158. Нелеп В.М. Земля України і здоров'я нації // В.М. Нелеп, Л.В. Бойко // Економіка АПК. – 2011. – №1. – С. 20-27.
159. Носова С.С. Экономическая теория: Учебник. – М.: Дашков и К°, 2004. – 495 с.
160. Олійник Д. До питання використання генетично модифікованих організмів в Україні / Д. Олійник // Економіка України. – 2009. – № 6 – С. 85-92.
161. Організація управління аграрною економікою: монографія / За редакцією М.Ф. Кропивко – К.: ННЦ ІАЕ. – 2008. – 418 с.
162. Осташко Т.О. Ринкова трансформація аграрного сектора / Т.О. Осташко – К.: Фенікс, 2004. – 280 с.
163. Офіційний вісник Європейського Союзу (Official Journal of the European Union OJ L 189, 50 – випуск, 20.07.2007 р.).
164. Паламарчук М.М. Еколого-економічні проблеми використання водних ресурсів у сільському господарстві / М.М. Паламарчук, Н.Б. Закорчева // Економіка АПК. – 2000. – № 10. – С. 21-25.
165. Пархомець М.К. Організаційно-економічні основи розвитку молокопродуктового підкомплексу в ринкових умовах / М.К. Пархомець – Тернопіль: Економічна думка. – 2005. – 348 с.
166. Пастушенко В.П. Проблемы развития экологического земледелия в Украине / В.П. Пастушенко // Новое сельское хозяйство. – 2006. – № 3. – С. 22-23.
167. Пасхавер Б. Сучасний стан продовольчої безпеки / Б. Пасхавер // Економіка України – 2006. – №4. – С. 43-50.

168. Перед выбором пути в генной технологии. Valaszut elott / Algeier Wendy // Kertesz es szolessz. – 1999 – №49. – С.11.

169. Петриков А.В. Концепция устойчивого развития сельского хозяйства / А.В. Петриков // Экономика сельского хозяйства и перерабатывающих предприятий. – 2002. – №2. – С. 42-46.

170. Пилипенко О.О. Економічний механізм екологізації землекористування / О.О. Пилипенко // Економіка АПК. – 2003. – № 4. – С. 104-107.

171. Подолинський С.А. (Сергій Андрійович Подолинський). Вибрані твори / С.А. Подолинський. К.: Поліграф-Сервіс– 2008. – 128 с.

172. Попова О.Л. Екологічний аспект сталого розвитку України / О.Л. Попова // Економіка АПК. – 1998. – № 5. – С. 6-12.

173. Попова О.Л. Еколого-економічні проблеми сталого природокористування в аграрній сфері / О.Л. Попова // Економіка АПК. – 2000. – № 11. – С. 57-63.

174. Попова О.Л. Сталий розвиток агросфери: політика і механізми / О.Л. Попова; НАН України, Ін-т екон. та прогнозів. – К.: 2009. – 352 с.

175. Портер М. Стратегія конкуренції: [пер. з англ.] / М. Портер – К.: Основи, 1997. – 390 с.

176. Портер М. Конкурентное преимущество: создание и обеспечение более высокого уровня деятельности / М. Портер – Нью-Йорк: Фри-Пресс. – 1995. – 103 с.

177. Портер М. Конкуренция: [уч. пос.] / М. Портер. – М.: Изд. дом “Вильямс”, 2000. – 495 с.

178. Потабенко М.В. Особливості та передумови розвитку органічного землеробства / М.В. Потабенко, О.І. Корницька // Агроекол. журн. – 2007. – №2. – С. 34-38.

179. Прадун В.П. Сталий розвиток регіональних агропромислових комплексів / В.П. Прадун, В.М. Трегобчук. – К.: 2005. – 256 с.

180. Програма дій “Порядок денний на XXI століття” / ВГО “Україна порядок денний на XXI століття”. – 2000. – 360 с.

181. Програма діяльності Кабінету міністрів України «Український прорив: для людей, а не політиків» від 16 січня 2008 р.

182. Продовольча і сільськогосподарська організація ООН [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ifoam.org>.

183. Продовольчий комплекс України: стан і перспективи розвитку / [Л.В. Дейнеко, А.О. Коваленко, П.І. Коренюк, Е.І. Шелудько]; за ред. чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. – К.: Наук. думка, 2007. – 276 с.

184. Проект в рамках програми БІСТРО-2003 Європейського Союзу. Досвід ведення органічного агровиробництва в Європейському Союзі: моделі розвитку в Україні. – К.: “Оранта”, 2004. – 26 с.

185. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. “Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року”.

186. Рудковіне В. Досвід ведення органічного агровиробництва в Європейському Союзі: моделі розвитку для України / [Рудковіне В., Вігору Ш., Дроздовська Л., Капштик М.]. – 2006. – 25 с.

187. Рудницька О.В. Аналіз ринку органічної продукції в Європейському Союзі / О.В. Рудницька // Наук. вісник Нац. агр. ун-ту / Редкол.: Д.О. Мельничук (відп. ред.) та ін. – К.: 2006. – Вип. 97. – С. 101-105.

188. Рудницька О.В. Визначення цільового споживача органічної продукції в Україні за допомогою інструментів сегментації / О.В. Рудницька // Агроінком. – 2006. – № 7-8. – С. 17-20.

189. Рудницька О.В. Основні засади формування маркетингової політики розподілу органічної продукції / О.В. Рудницька // Економіка АПК. – 2006. - №9. – С. 126-131.

190. Рудницька О.В. Ринок продукції органічного землеробства в Україні / О.В. Рудницька // Агроінком. – 2006. – №1. – С. 31-34.

191. Рудницька О.В. Формування попиту на органічну продовольчу продукцію в Україні: аналіз і перспективи / О.В. Рудницька // Економіка АПК. – 2005. – № 10. – С. 116-120.
192. Саблук П.Т. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого і погляд в майбутнє / П.Т. Саблук – К.: ІАЕ УААН, 2001. – Т. 1. 430 с.; Т. 2. 481 с.; Т. 3. – 485 с.
193. Саблук П.Т. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого і погляди у майбутнє. Науково-популярні нариси в трьох томах / П.Т. Саблук // Аграрна економіка в умовах демократичного державотворення – К.: Інститут аграрної економіки, 2001. – 484 с.
194. Самуельсон П. Макроекономіка: [пер. с англ.] / П. Самуельсон, В. Нордгауз – К.: Основи, 1995. – 574 с.
195. Самуельсон П. Экономика / П. Самуельсон. – М.: НПО “Алгон”, 1992. – 333 с.
196. Сайкевич О.Д. Державне регулювання аграрного сектора економіки у працях українських економістів другої половини ХІХ-початку ХХ століття / О.Д. Сайкевич // Економіка АПК. – 2001. – № 10. – С. 37-43.
197. Сельское хозяйство и пищевая промышленность в Польше. – Варшава: Мин-во сельского хозяйства и развития села, 2005. – С. 30.
198. Сеперович Н. Оптова торгівля та формування продовольчих ринків в Україні / Н. Сеперович // Актуальні питання аграрної політики: зб. робіт 2002-2003 рр. – К.: - 2003. – С. 292-340.
199. Сеперович Н. Соціальний аспект продовольчої безпеки / Н. Сеперович // Актуальні питання аграрної політики: зб. робіт 2002-2003 рр., Проект “Аграрна політика для людського розвитку”. – 2003. – С. 339-499.
200. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит – М.: Соцэкгиз. 1962. – 332 с.
201. Сохнич А.Я. Розвиток ринку екологічно чистої продукції сільського господарства в Україні / А.Я Сохнич, І.П. Соловій, Я.М. Саврук // Економіка АПК. – 2008. – № 10. – С. 92-98.

202. Стадник М. Є. Врахування ризиків аграрного виробництва у системі економічної безпеки держави / М.Є. Стадник // Науковий вісник. – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – № 1. – С. 47-51.

203. Старков И. Перспективное направление агропроизводства России / И. Старков // Экономика сельского хозяйства России. – 2004. – № 1. – С. 5.

204. Статистичний збірник “Довкілля України” за 2008 рік – К.: Держкомстат України – 2009. – 310 с.

205. Статистичний щорічник “Сільське господарство України” за 2009 р. // Держкомстат України: Під заг. кер. Ю.М. Остапчука. – К.: – 2010. – 375 с.

206. Стратегічні напрями розвитку агропромислового комплексу України / За ред. П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка – К.: Ін-т аграрної економіки УААН, 2002. – 226 с.

207. Супіханов Б.К. Перспективи розвитку агропромислового комплексу в умовах членства України в СОТ та формування зони вільної торгівлі з ЄС / Б.К. Супіханов // Економіка АПК. – 2008. – № 11. – С. 138-144.

208. Сучкова В.М. Методичні підходи до обґрунтування ціни продукції на органічну продукцію // В.М. Сучкова // Економіка АПК. – 2009. – № 5. – С. 110.

209. Танчик С.П. Розвиток органічного землеробства в Україні / С.П. Танчик, О.А. Цюк, С.О. В’ялий // Вісн. аграр. Науки. – 2010. – №1. – С. 11-15.

210. Трегобчук В.М. Основні передумови формування конкурентоспроможного агропродовольчого ринку в Україні / В.М. Трегобчук // Формування та розвиток аграрного ринку: зб. наук. праць – К.: ННЦ “Ін-т аграрної економіки”, 2004. – С. 156-162.

211. Трегобчук В.М. Про довгострокову стратегію сталого розвитку агропромислового комплексу / В.М. Трегобчук, Б.Й. Пасхавер, А.Е. Юзефович // Економіка АПК. – 2005. – № 7. – С. 3-11.

212. Тринько Р.І. Методика економічних досліджень / Р.І. Тринько – Львів, Українські технології, 1999. – 356 с.

213. Тринько Р.І. Складові економіко-екологічної моделі господарювання : Монографія / Р.І. Тринько, М.Є. Стадник. – Львів: СПОЛОМ. – 2011. – 116 с.
214. Тринько Р.І. Теорія статистики: [навч. посіб.] / Р.І. Тринько – Львів: НВФ “Українські технології”, 2003. – 320 с.
215. Тринько Р.І. Продовольча безпека: аналітична діагностика [монографія] / Р.І. Тринько – Львів, 2010. – 168 с.
216. Точилін В.О. Формування галузевих ринків України: перехідний період / В.О. Точилін. – К.: Фенікс, 2004. – 332 с.
217. Точилін В.О. Формування ринкових структур у регіональних агропродовольчих комплексах / В.О. Точилін, Т.О. Осташко, І.Г. Костирко [та інші] – К.: ІЕ НАН України, 1995. – 148 с.
218. Туган-Барановський М. Політична економія: курс популярний / М. Туган-Барановський – К.: Наук. думка, 1994. – 345 с.
219. Указ Президента України “Про заходи щодо розвитку продовольчого ринку та сприяння експорту сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів” // Урядовий кур’єр. – 2001. – 7 серпня. – № 601.
220. Уоллок Д. Ушедшие доктора не лгут / Д. Уоллок. – М. – 2001. – 42 с.
221. Фостолович В.А. Система екологічного менеджменту в підприємстві / В.А. Фостолович // Економіка АПК. – 2007. – № 7. – С. 81-83.
222. Хвесик Ю.М. Екологічнобезпечне аграрне природокористування / Ю.М. Хвесик // Економіка АПК. – 2001. – № 4. – С. 57-61.
223. Худяков Н. ОЭСР о состоянии сельского хозяйства индустриальных стран [Електронний ресурс] // Крестьянские ведомости. – 15.08.2008б. – Режим доступу: <http://www.agronews.ru/newsshop.php?NId=46687&Page={Page}>.
224. Царенко О.М. Екологізація виробництва як основа продовольчої безпеки України / О.М. Царенко, П.В. Тархов, В.П. Щербань // Економіка АПК. – 2001. – №5. – С. 15-20.
225. Царенко О.М. Економічний механізм управління агропромисловим виробництвом з урахуванням екологічного фактора / О.М. Царенко // Економіка АПК. – 1998. – № 10. – С. 53-58.

226. Царенко А.М. Экономические проблемы производства экологически чистой агропромышленной продукции (теория и практика) / А.М. Царенко – К.: Аграрная наука. – 1998. – С. 196.
227. Царенко О.М. Методологічні та практичні проблеми управління екологічною якістю продукції АПК / О.М. Царенко // Економіка АПК. – 1998. – № 9. – С. 51-55.
228. Царенко О.М. Основи еколого збалансованого функціонування АПК / О.М. Царенко // Економіка АПК. – 1998. – № 11. – С. 7-12.
229. Чабан В.Г. Еколого-економічна оцінка застосування добрив / В.Г. Чабан // Економіка АПК. – 1999. – № 9. – С. 61-65.
230. Чопенко В. Стандартний хаос / В. Чопенко // Дзеркало тижня. – 2006. – № 7 (586).
231. Чапко І.П. Визначення конкурентоспроможності аграрної продукції / І.П. Чапко // Економіка АПК. – 1998. – №11. – С. 85-89.
232. Черныков Б.А. США: индустриализация сельского хозяйства, экологические последствия / Б.А. Черныкова, О.В. Шевлягина // География и экология. – 2006. – № 7. – С. 3-21.
233. Чесси Б. Биотехнологии и агропроизводство / Б. Чесси, В. Парротт, В. Роуш // Экономика сельского хозяйства России. – 2007. – № 1. – С. 36-37.
234. Шарипов Ш. ФАО: Роль сельского хозяйства все еще недооценивается [Электронный ресурс] / Ш. Шарипов // Агенство “АгроФакт”. – 06.06.2007. – Режимдоступу:<http://www.agronews.ru/newsshow.php?Nid=27886&Page={Page}>.
235. Шевчук В.Я. Модернізація виробництва: системно-екологічний підхід / В.Я. Шевчук, Ю.М. Саталкін, М.М. Навродський. – К.: СИМВОЛ-Т, 1997. – 235 с.
236. Эффективность органической системы земледелия в современных условиях агропроизводства [Шедей Л.А., Гвоздик В.Б., Акимова Р.В., Шевченко Н.Г.] // агрохимия и грунтознавство. Міжвід. тем. наук. зб. Спеціальний випуск. Книга 3. – Житомир: Рута, 2010. – С. 296-297.

237. Шикула М.К. Концепція біологічного землеробства на чорноземних ґрунтах / М.К. Шикула // Науковий вісник нац. агр. ун-ту / Д.О. Мельничук (відп. ред.). – К., 2005. – Вип.81. – С. 262-278.

238. Широжеєва Н.Г. Организационные и научные подходы к экологизации сельского хозяйства / Н.Г. Широжаєва // Многофункциональность сельского хозяйства и устойчивое развития сельских территорий. – М.: ВИАПИ им. А.А. Никонова: “Энциклопедия российских деревень”, 2007. – С. 80-81.

239. Шлапак В.О. Створення інфраструктури виробництва та маркетингу екологічно чистої овочевої продукції в Україні / В.О. Шлапак, В.М. Чопенко // Економіка АПК. – 2004. – № 1. – С. 135-139.

240. Шлапак В.О. Про вирощування екологічно чистої овочевої продукції в Україні / В.О. Шлапак, В.М. Попенко // Економіка АПК. – 2003. – № 7. – С. 59-62.

241. Шпикуляк О.Г. Інституції аграрного ринку: монографія / О.Г. Шпикуляк – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 480 с.

242. Шпичак О.М. Обґрунтування ціни на екологічно “чисту” продукцію // Економічний довідник аграрника: За ред. Ю.А. Лузана, П.Г. Саблука. – К.: Преса України. – 2003. – С. 309-310.

243. Шпичак О.М. Формування нормативних витрат і доходів та баланси сільськогосподарської продукції в Україні та інших країнах світу / О.М. Шпичак. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 483 с.

244. Штайнер Рудольф. Духовнонаучные основы успешного развития сельского хозяйства / Рудольф Штайнер // Сельскохозяйственный курс. – Калуга, изд. «Духовное познание», 1997. – 172 с.

245. Шубравська О. Ринок органічної продукції та перспективи його розвитку в Україні / О. Шубровська // Економіка України. – 2008. – № 1. – С. 53-61.

246. Щербань В.П. Еколого-економічна ефективність кредитування агропідприємств / В.П. Щербань // Економіка АПК. – 2003. – № 2. – С. 55-61.

247. Юлдашев О. Методологічні проблеми переходу від гармонізації зі стандартами ЄС до створення конкурентного середовища / О. Юлдашев // Український правовий часопис, 2003. – № 6. – С. 129-134.

248. Юргутіс І.А. Екологічний менеджмент і його вплив на поліпшення екологічної ситуації в Україні / І.А. Юргутіс // Економіка АПК. – 2003. – № 6. – С. 44-49.

249. Якубчак О. НАССР – Ефективна превентивна система гарантії безпеки продуктів харчування / О. Якубчак, С. Мельничук, А. Звон., О. Дейнеко. – К.: 2003. – № 4. – С. 37.

250. Bogdanienko I. W poszukiwaniu przyslosci / I. Bogdanienko // Zarzadzanie strategiczne firma. – Bialystok. – 2002. – 198 s.

251. Eugene V. Milovanov. Ukraine – on the Organic Way // Ecology and Farming (the magazine of the International Federation of Organic Agriculture Movements), № 39, 2006, p.42-43.

252. Gaud W. The Green Revolution: Accomplishments and Apprehensions, March 8, 1968. Інтернет ресурс: <http://www.agbioworld.org/biotech-info/topics/borlaug/borlaug-green.html>.

253. Klepacki B. 1997: Wybrane pojęcia z zakresy organizacji gospodarstw, produkcji i pracy w rolnictwie. Wydawnictwo SGGW, Warszawa. – 148 S.

254. Krajewski K., Rolnictwo i produkty ekologiczne wspierane działaniami promocyjnymi, „Przemysł Spożywczy” 2006, nr 12.

255. Nieder H. 1987: Uposzechnienie tzw. Zintegrowanej uprawy roślin w REN. Rolnictwo na Świecie, nr 9.

256. Organic Agriculture and Food Security (IFOAM Dossier 1, 2002). Інтернет-ресурс: www.ifoam.org.

257. Organic agriculture, environment and food security. N. El-Hage Scialabba, C. Hattam (ed.) – Rome: FAO, 2002. – 252 p.

258. Pilarski S., Grzybowska M., Brzeziński M. Rynek żywności ekologicznej // Seria: Monografie i rozprawy. – Łomża: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Agrobiznesu w Łomży, 2003. – 199 s.

259. Podstawy funkcjonowania rolnictwa ekologicznego // Praca zbiorowa pod kierownictwem mgr inż. Teresy Kajki. – Warmińsko-Mazurski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Olsztynie- - Olsztyn, 2005. – 74 s.

260. Pilarczyk B., Nestorowicz R. Marketing ekologicznych produktów żywnościowych. Oficyna a Wolters Kluwer business. Warszawa, 2010. s.183.

261. Report and Recommendations on Organic Farming (Washington DC USDA, 1980), p. xii. NAL Call#aS6005.5 U52

262. Rolnictwo ekologiczne. Informator dla rolników. Warszawa. Kampania finansowana ze środków Unii Europejskiej i Rzeczypospolitej Polskiej. 2010. – 16 S.

263. Runowski H.. Ograniczenia i szanse rolnictwa ekologicznego. Warszawa: Wydawnictwo SGGW, 1996. – 286 S.

264. Strategy on Solution for Harmonizing International Regulation of Organic Agriculture. New York, Geneva, UN, 2006, p. 3.

265. Willer Helga and Minou Yussefi. The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging Trends 2005. IFOAM, Bonn Germany, p. 118.

266. World of Organic Agriculture – Statistics and Emerging Trends 2006 / International Federation of Organic Agriculture Movements (IFOAM) Retrieved from the World Wide Web / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.fidl.org, 2006.

267. Wspólna polityka rolna Unii Europejskiej / ABC Unii Europejskiej Przedstawicielstwo Komisji Europejskiej w Polsce, Warszawa, 2004. – S.27 (1-4).

268. Yussefi M. and Willer H.. The World of Organic Agriculture 2003: Statistic and Future Prospects. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ifoam.org.

269. Інтернет ресурс: <http://www.rolnictwoekologiczne.org.pl>.

270. Інтернет ресурс: <http://www.ekoconnekt.org>.

271. Інтернет ресурс: <http://www.naturprodukt.km.ua>.

272. Інтернет ресурс: <http://www.ifoam.org>.

273. Інтернет ресурс: <http://www.soel.dk>.

274. Інтернет ресурс: <http://www.organic.com.ua>.

ДОДАТКИ

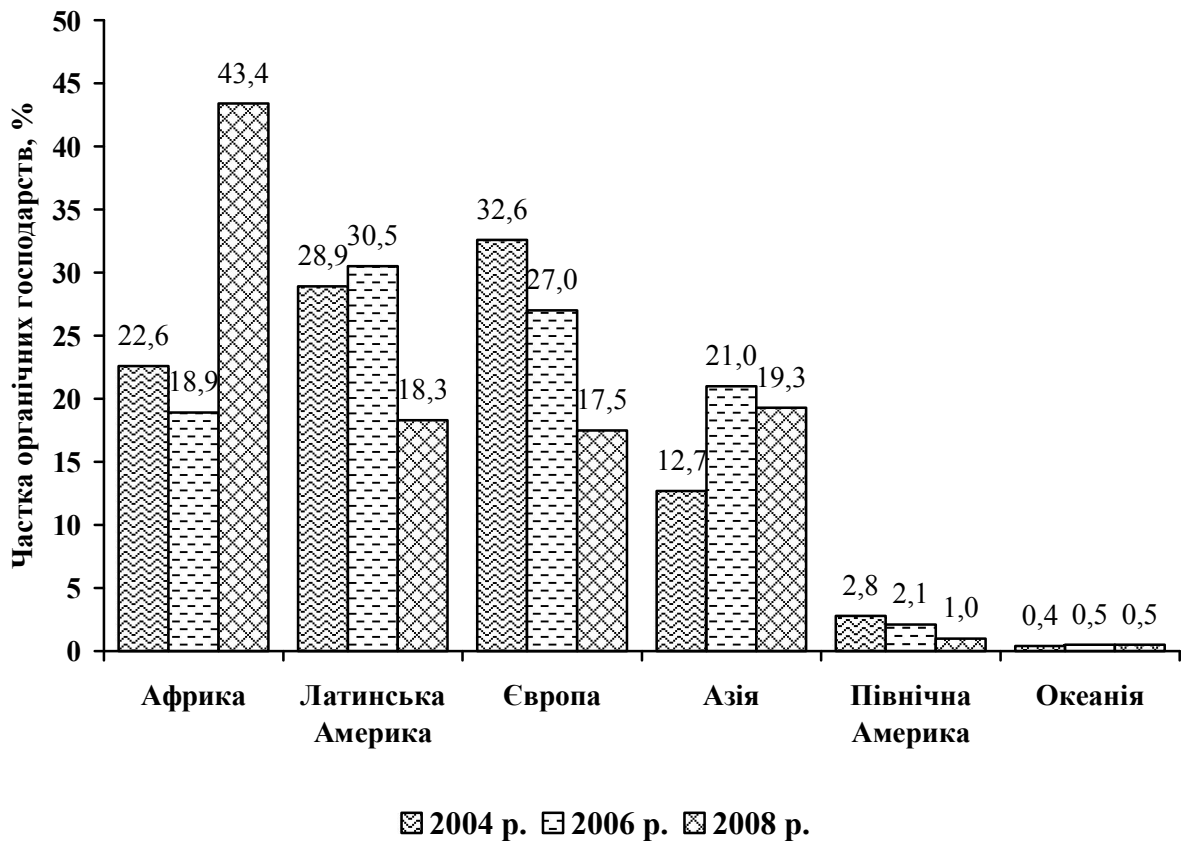
Додаток А

Дефіцит мікро- і макроелементів в організмі людини, що викликає захворювання

Дефіцит мікроелементів	Захворювання
Кальцій	Остеопороз, підвищений тиск, каміння в нирках, судоми (147 різних захворювань)
Мідь	Аневризми, передчасна сивина
Колоїдні мінерали	Варикозне розширення вен
Селен	Кардіоамепатія
Цинк	Втрата нюху і відчуття смаку
Хром і ванадій	Низький цукор у крові, а потім діабет
Бізмар	Виразка шлунка
Олово	Лисина в чоловіків
Бор	Остеопороз
Фосфор	Порушення діяльності кісткової системи, артроз
Калій	Порушення діяльності серцевого м'яза
Магній	Судоми, підвищений артеріальний тиск, підвищення холестерину у крові, порушення регуляції нервових процесів

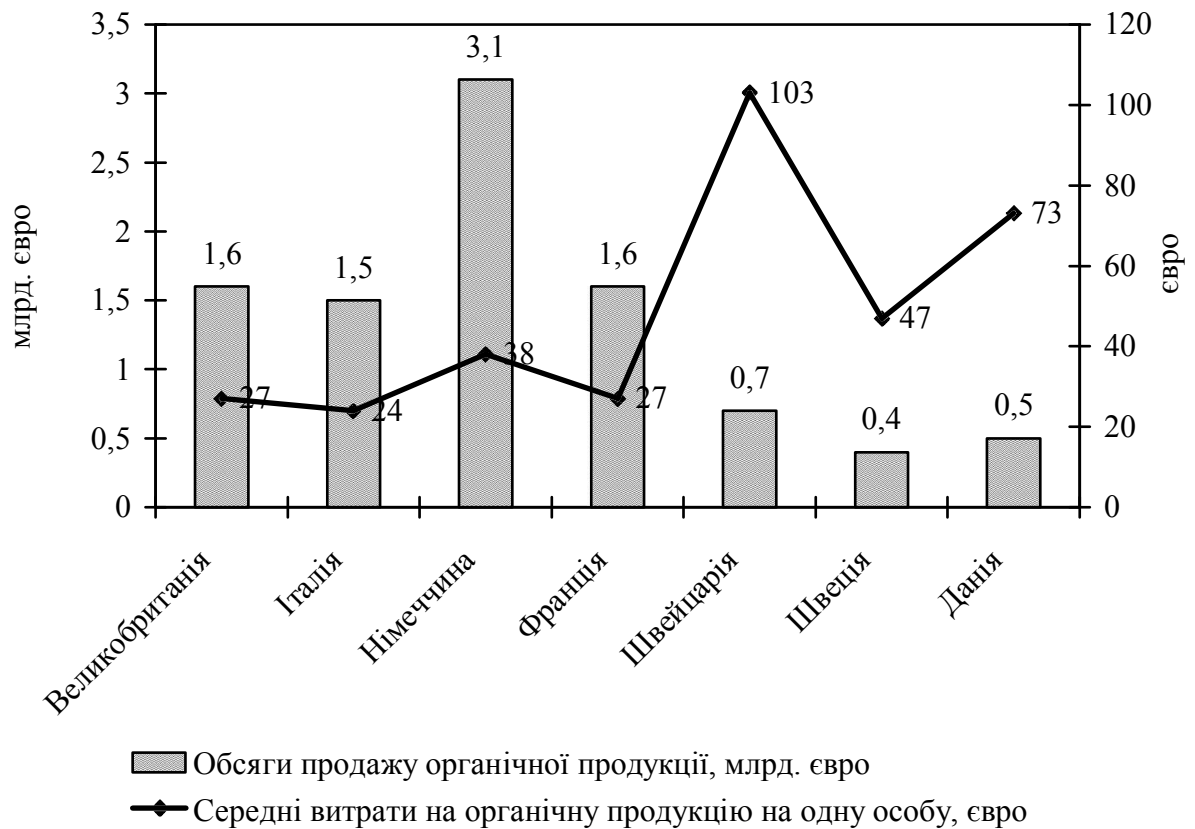
Джерело: За даними [18; 19].

**Динаміка частки органічних господарств у розрізі континентів,
2004 р.; 2006 р.; 2008 р., в %**

Джерело: Побудовано автором за матеріалами [273].

Динаміка обсягів продажу органічної продукції і середніх витрат на неї в європейських країнах, в розрахунку на одну особу

Джерело: Побудовано автором на основі даних [270].

Сертифікована діяльність переробних підприємств України з виробництва органічних харчових продуктів, 2010 р.

Назва підприємства	Сертифікаційний статус підприємства	Стандарти сертифікації	Сфера сертифікаційної діяльності	Види органічних продуктів
1	2	3	4	5
ТОВ “Пфаннер Бар”, Барський район Вінницька область	Органічний	Постанова ЄС 834/2007, постанова ЄС 889/2008	Переробка. Продаж/Експорт/Імпорт	Яблучний концентрат, яблучна арома
ТОВ “Центр підтримки органічного виробництва”, Іллінецький район Вінницька область	Органічний	Постанова ЄС 834/2007, постанова ЄС 889/2008. стандарти «БЮЛан»	Переробка. Продаж/Експорт/Імпорт	Крупа перлова №2, крупа ячмінна №3,4; крупа пшенична №2,3,4; крупа гречана ядриця, крупа гречана січка, картопля, морква, столовий буряк, цибуля
ТОВ “Ароматика”, м. Київ	Органічний	Постанова ЄС 834/2007, постанова ЄС 889/2008	Продаж/Експорт/Імпорт	Ефірна олія лаванди
ТОВ “Круп’яний Дім”, м. Київ	Органічний	Постанова ЄС 834/2007, постанова ЄС 889/2008	Переробка. Продаж/Експорт/Імпорт	Крупа ячмінна, крупа перлова, крупа пшенична, пластівці вівсяні, пластівці ячмінні, пластівці пшеничні, суміш пластівців (овес, пшениця, ячмінь), суміш пластівців (овес, жито, ячмінь), пшоно
ТОВ “Натур Еко”, Макарівський район Київська область	Органічний	Постанова ЄС 834/2007, постанова ЄС 889/2008	Переробка. Продаж/Експорт/Імпорт	Борошно пшеничне цільнозернове, борошно пшеничне цільнозернове екстра, борошно житнє цільнозернове
ДП ДАК “Хліб України” Новоукраїнський комбінат хлібопродуктів, Новоукраїнський район, Кіровоградська область	Органічний	Постанова ЄС 834/2007, постанова ЄС 889/2008	Переробка. Продаж/Експорт/Імпорт	Житні пластівці, пшеничні пластівці, вівсяні пластівці, ячмінні пластівці, змішані пластівці (овес, пшениця, ячмінь та овес, жито, ячмінь)

Продовження дод. 3

1	2	3	4	5
ТОВ “Садеко”, м. Херсон	Органічний	Постанова ЄС 834/2007, постанова ЄС 889/2008	Переробка. Продаж/Експорт /Імпорт	Борошно пшеничне, борошно пшеничне цільнозернове, борошно житнє, олія соняшникова, ядро насіння соняшника, каліброване насіння соняшника, макуха соняшникова
Спільне українсько- англійське підприємство ТОВ “Галка”, м. Львів	Органічний	Постанова ЄС 834/2007, постанова ЄС 889/2008	Переробка. Продаж/Експорт /Імпорт	Кава в зернах обсмажена
ТОВ “Українсько- австрійське спільне підприємство “Ukrainian Oil” м. Київ	Органічний	Постанова ЄС 834/2007, постанова ЄС 889/2008	Продаж/Експорт /Імпорт	Ефірна олія лаванди
ТОВ “Арома- трейд”, м. Сімферополь	Органічний	Постанова ЄС 834/2007, постанова ЄС 889/2008. НОП (США)	Переробка. Продаж/Експорт /Імпорт	Лаванда, ефірна олія лаванди

Джерело: Побудовано автором за матеріалами сертифікаційної компанії “Органік стандарт” <http://www.organicstandard.com.ua>.

Характеристика органічних аграрних підприємств перехідного періоду в Україні, 2010 р.

Назва підприємства	Сертифікаційний статус підприємства	Сфера сертифікованої діяльності	Стандарти сертифікації	Види органічної продукції
1	2	3	4	5
Лонго Май Хустський район Закарпатська область	Органічний перехідного періоду	Рослинництво. Продаж/Експорт/ Імпорт	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008.	Черешня, яблуна, слива, сушені яблука, яблучний сік
ПП "Агрофірма Чудова Земля" Старокостянтинівський район Хмельницька область	Органічний. Органічний перехідного періоду	Рослинництво. Продаж/Експорт/ Імпорт	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008.	Органічна: ярий ячмінь, овес; Органічна перехідного періоду: гречка, вика
ФГ "Юпітер" Вовчанський район Харківська область	Органічний. Органічний перехідного періоду	Рослинництво	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008.	Органічна: гречка; Органічна перехідного періоду: морква, столовий буряк, капуста, кавуни
ФГ "Чередніченко В.Г." Харківський район Харківська область	Органічний. Органічний перехідного періоду	Рослинництво	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008.	Органічна: озима пшениця, гречка; Органічна перехідного періоду: кавун, диня, гарбуз
ПП "Проект Біо Дірект-Саат у Городенка Орій" Городенківський район Івано-Франківська область	Органічний. Органічний перехідного періоду	Рослинництво	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008.	Органічна: соняшник; Органічна перехідного періоду: люцерна, гарбузи, гарбузове насіння, яра пшениця, вико-овес, вико-жито, гречка
ТЗОВ "Весна" Пустомитівський район Львівська область	Органічний перехідного періоду	Рослинництво	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008.	-

Продовження дод. 4

1	2	3	4	5
СВК “Дніпр” Красногвардійський район АР Крим	Органічний перехідного періоду	Рослинництво	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008.	Озима пшениця, озимий ячмінь, вика, гірчиця, соняшник, виноград, полуниця, кизил, груша
СФГ “Світлана” Охтирський район Сумська область	Органічний. Органічний перехідного періоду	Рослинництво	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008.	-
СФГ “Відродження” Охтирський район Сумська область	Органічний. Органічний перехідного періоду	Рослинництво	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008.	-
СТОВ “Поділля” Тиврівський район Вінницька область	Органічний. Органічний перехідного періоду	Рослинництво. Продаж/Експорт/ Імпорт	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008.	Органічна: аронія, Органічна перехідного періоду: яблука (сорти: Ремо, Ревена, Релі- нда, Регліндіс)
ТОВ “Фітосвіт ЛТД” Вінницький район Вінницька область	Органічний перехідного періоду	Рослинництво	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008.	Гречка, ехінацея пурпурова, валеріана лікарська, м’ята, меліса, череда, гірчиця, ромашка лікарська, собача кропива, шавлія, календула
ТОВ «Кварк» Миргородський район Полтавська область	Органічний перехідного періоду	Рослинництво	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008.	Гречка, просо, гарбуз, ярий ячмінь, яра пшениця, соняшник, озима пшениця, соя
Третьяков О.Б. Любашівський район Одеська область	Органічний перехідного періоду	Рослинництво	Стандарти “БІОЛан”	Жито, топінамбур, суниця, часник, цибуля, томати, капуста, гарбуз, кавун, диня

Продовження дод. 4

1	2	3	4	5
ФОП “Мельник В.В.” Калинівський район Вінницька область	Органічний. Органічний перехідного періоду	Рослинництво	Стандарти “БІОЛан”	Органічна: яра пшениця, спельта, картопля, морква, столовий буряк, конюшина, кормовий буряк, капуста, морква, цибуля, гірчиця, соя, люцерна, ячмінь; Органічна перехідного періоду: озима пшениця
ПрАТ “Етнопродукт” Городянський район Чернігівська область	Органічний. Органічний перехідного періоду	Рослинництво. Тваринництво	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008.	Органічна: люпин, овес, гречка, гірчиця, пелюшка, редька олійна, вика, молоко; Органічна перехідного періоду: озиме жито, озима пшениця, конюшина, грязиця збірна
ПСП “Дружба” Семенівський район Чернігівська область	Органічний. Органічний перехідного періоду	Рослинництво. Бджільництво	Постанова ЄС 834/2007. Постанова ЄС 889/2008.	Органічна: мед; Органічна перехідного періоду: озиме жито, пшениця, овес, пелюшка, люпин, вика, багаторічні трави

Джерело: Сформовано автором за даними Української сертифікаційної компанії ТОВ “Органік стандарт” <http://www.organicstandard.com.ua>

**Органічні сільськогосподарські підприємства України в яких
сертифіковані лише земельні угіддя, 2010 р.**

Назва підприємства	Сфера сертифікованої діяльності	Стандарти сертифікації
ПП "Агрофірма Чорний Ріг" Семенівський район Чернігівська область	Лише земля сертифікована	Постанова ЄС 834/2007 Постанова ЄС 889/2008
ТОВ "Фаворит-Агро" м. Корець Рівненська область	Лише земля сертифікована	Постанова ЄС 834/2007 Постанова ЄС 889/2008
ТОВ Торговий Дім "Чиста флора" Коломийський район Івано-Франківська область	Лише земля сертифікована	Постанова ЄС 834/2007 Постанова ЄС 889/2008
ДП "ДГ Носівської селекційно- дослідної станції Чернігівського ІАПВ УААН"	Лише земля сертифікована	Стандарти "БІОЛан"
ТОВ "Ясіон АС" Тальнівський район Черкаська область	Лише земля сертифікована	Постанова ЄС 834/2007 Постанова ЄС 889/2008
Господарство Василя Носка Теребовлянський район Тернопільська область	Лише земля сертифікована	Стандарти "БІОЛан"
СФГ "Агроном" Шевченківський район Харківська область	Лише земля сертифікована	Постанова ЄС 834/2007 Постанова ЄС 889/2008
ТОВ "Канівські Ниви" Канівський район Черкаська область	Лише земля сертифікована	Постанова ЄС 834/2007 Постанова ЄС 889/2008
СФГ "Круїз" Кодимський район Одеська область	Лише земля сертифікована	Постанова ЄС 834/2007 Постанова ЄС 889/2008
ПАФ "Тарасівка" Коропський район Чернігівська область	Лише земля сертифікована	Стандарти "БІОЛан"

Джерело: Сформовано автором за даними Української сертифікаційної компанії ТОВ "Органік стандарт" <http://www.organicstandard.com.ua>

Шановні респонденти!

Кафедра аграрного бізнесу і обліку Тернопільського національного економічного університету і Головне управління агропромислового розвитку Тернопільської облдержадміністрації проводять опитування з проблем формування попиту і поведінки споживачів органічної сільськогосподарської продукції (екологічно чистої).

Просимо Вас стати учасниками цього соціологічного опитування. Уважно читайте запитання анкети і виберіть варіанти відповідей. Якщо у Вас є свій варіант відповіді допишіть його у відповідному місці.

Анкета анонімна. Всі відповіді будуть використані лише в узагальненому вигляді.

Щиро дякуємо за правдиві відповіді.

Примітка. Органічна продукція (екологічно чиста) – це сільськогосподарська продукція, що виробляється за органічними технологіями, без застосування пестицидів, синтетичних мінеральних добрив, без обробки консервантами, антибіотиками, гормонами та не містить генетично модифікованих організмів (ГМО), споживання якої не призводить до порушення фізіологічного стану здоров'я людини і не завдає шкоди навколишньому природному середовищу.

А Н К Е Т А

анонімного опитування респондентів Тернопільської і Львівської областей, щодо виявлення поведінки і потенційного попиту споживачів органічної (екологічно чистої) сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, 2011 р.

(вибране зазначити)

1. Вкажіть, скільки Вам років

- до 30 років
- 30-50 років
- понад 50 років

2. Вкажіть, де Ви проживаєте?

- в сільській місцевості
- в місті.....

3. Вкажіть, якого виробництва продуктам харчування Ви віддасте перевагу при купівлі:

- вітчизняного виробництва.....
- зарубіжного виробництва.....

4. Вкажіть, чи купляєте Ви органічну (екологічно чисту) продукцію та продукти харчування?

- так.....
- ні.....

5. Якщо Ви не купляєте органічної (екологічно чистої) продукції та продуктів харчування, то вкажіть причини, чому:

- органічна (екологічно чиста) продукція дорога.....
- не задумувався над цим.....
- не зустрічав її в продажі.....
- не маю інтересу купувати.....
- вважаю, що продукція неекологічна є також здорова.....
- маю власну земельну ділянку (дачу, город).....
- не розумію чим відрізняється від звичайної.....
- не маю до неї довіри.....

6. Якщо Ви купляєте органічну (екологічно чисту) продукцію та продукти харчування, то вкажіть де:

- безпосередньо у товаровиробників.....
- на міських продовольчих ринках.....
- у продовольчих супермаркетах.....
- у спеціалізованих магазинах.....

7. Якщо Ви купляєте органічну (екологічно чисту) продукцію та продукти харчування, то вкажіть для кого:

- осіб, які потребують особливого способу оздоровлення.....
- вегетаріанців.....
- осіб, які хворіють на якусь хворобу.....
- молодих бездітних осіб.....
- осіб, які мають малих дітей.....
- осіб старшого віку.....
- інших осіб.....

7. Вкажіть, які мотиви купівлі Вами органічної (екологічно чистої) продукції та продуктів харчування:

- турбота про власне здоров'я і членів сім'ї.....
- переконаність у вищій якості цих продуктів.....

- стиль життя
- смак
- турбота про навколишнє природне середовище
- для осіб, які хворіють на якусь хворобу
- алергія від звичайних продуктів харчування
- мода
- інші мотиви

8. Вкажіть, як часто Ви здійснюєте закупівлі органічної (екологічно чистої) продукції та продуктів харчування для власних потреб і потреб сім'ї:

- декілька разів на тиждень
- 1 раз на тиждень
- 1 раз в місяць
- рідше ніж 1 раз в місяць
- не можу визначитися

Дякуємо за участь в опитуванні!

Шановні респонденти

Кафедра аграрного бізнесу і обліку Тернопільського національного економічного університету і Головне управління агропромислового розвитку Тернопільської облдержадміністрації проводять опитування керівників аграрних підприємств, які ведуть сільськогосподарське виробництво за органічними і традиційними технологіями в Західних областях України з метою вивчення питань пов'язаних із становленням і подальшим розвитком органічного агровиробництва, формуванням ринку органічної (екологічно чистої) продукції в Україні.

Просимо Вас стати учасником цього соціологічного опитування. Уважно читайте запитання анкети і виберіть варіанти відповідей. Якщо у Вас є свій варіант відповіді допишіть його у відповідному місці.

Анкета анонімна. Всі відповіді будуть використані лише в узагальненому вигляді.

Щиро дякуємо за правдиві відповіді!

А Н К Е Т А

анонімного опитування керівників аграрних підприємств, які ведуть сільськогосподарське виробництво за органічними і традиційними технологіями в Західних областях України, 2010 р.

(вибране зазначити)

1. Вкажіть, за якими технологіями кероване Вами господарство здійснює виробництво сільськогосподарської продукції?

- традиційними технологіями
- органічними технологіями

2. Вкажіть, який Ваш вік

- до 35 років
- в межах 35-50 років
- понад 50 років

3. Вкажіть, чи відомі Вам сільськогосподарські підприємства, які займаються виробництвом продукції за органічними технологіями?

- Так
- Ні.....

4. Вкажіть, що є найбільш характерним для органічного агропідприємства?

- придатність земельних угідь господарств для ведення органічного виробництва
- висока якість і безпечність виробленої сільськогосподарської продукції
- позитивний вплив на охорону і збереження довкілля
- низька економічна ефективність виробництва

5. Вкажіть, чи хотіли б Ви перевести очолюване Вами підприємство на органічне агровиробництво?

- Так
- Ні

6. Вкажіть, якщо так, то якого виду допомоги Ви потребуєте?

- законодавчого та нормативно-правового забезпечення для ведення органічного агровиробництва
- індивідуального дорадництва в питаннях інспекції та сертифікації господарства
- фінансової допомоги з сторони держави
- доступних кредитів
- гарантій щодо стабільного збуту органічної продукції по вигідних цінах

7. Вкажіть, чи маєте Ви потребу у консультуванні від фахівців галузі для започаткування органічного агровиробництва?

- Так
- Ні

8. Вкажіть, якого виду інформації (по яких питаннях), необхідної для здійснення органічного агровиробництва, Ви очікуєте від фахівців цієї галузі?

- правильна агротехніка
- органічне удобрення
- охорона рослин
- правильні сівозміни
- досягнення науки
- ринок збуту продукції
- проведення інспекції та сертифікації підприємства
- вихід підприємства на зовнішні ринки органічної продукції

9. Вкажіть, чи займається Ваше підприємство переробкою сільськогосподарської продукції?

- Ні.....
- Так, зокрема:
 - зернових (пшениця, жито, ячмінь).....
 - гречки
 - фруктів.....
 - овочів.....
 - молока.....
 - м'яса

10. Вкажіть, якщо Ви не займаєтесь переробкою продукції, то чи плануєте здійснювати у перспективі?

- Так, зокрема:
 - для розширення асортименту органічної продукції
для покращення збуту продукції
- Ні, зокрема
 - через нестачу фінансових ресурсів.....

11. Вкажіть, якого виду труднощі Ви маєте зі збутом виробленої органічної продукції?

- ринок збуту органічної продукції (відсутній або малий)
- малі обсяги продукції для продажу

12. Вкажіть, на скільки процентів ціни виробленої Вами органічної продукції перевищують ціни, які представлені на традиційному ринку?

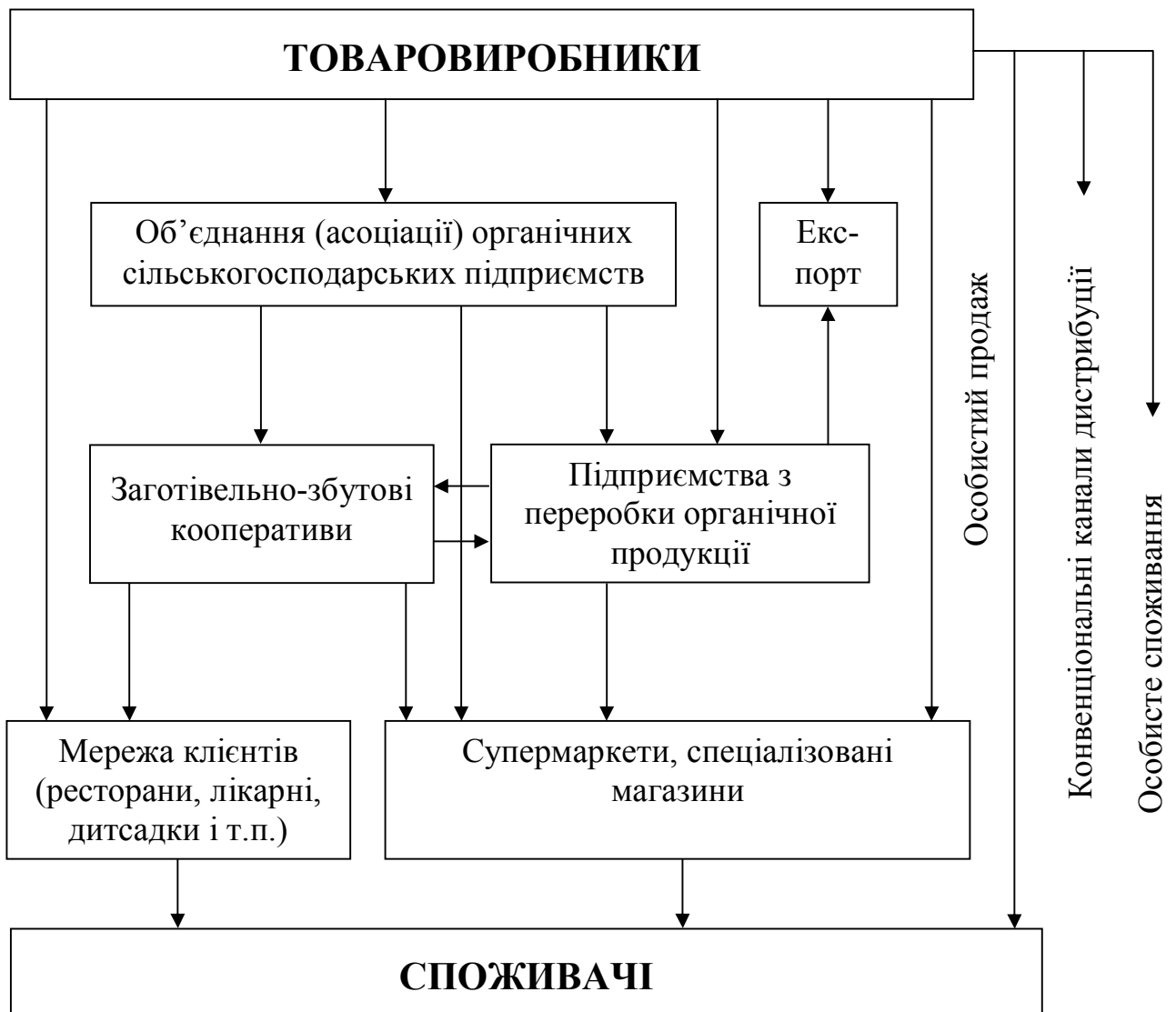
- до 10%
- 10% і більше.....

13. Вкажіть, за рахунок яких чинників Ви змогли б покращити (розширити) збут органічної продукції? (необхідне зазначити)

- реклама
- збільшення чисельності підприємств
органічного агровиробництва
- функціонування збутових кооперативів
органічних товаровиробників

Дякуємо за участь у опитуванні!

Канали дистрибуції органічної сільськогосподарської продукції

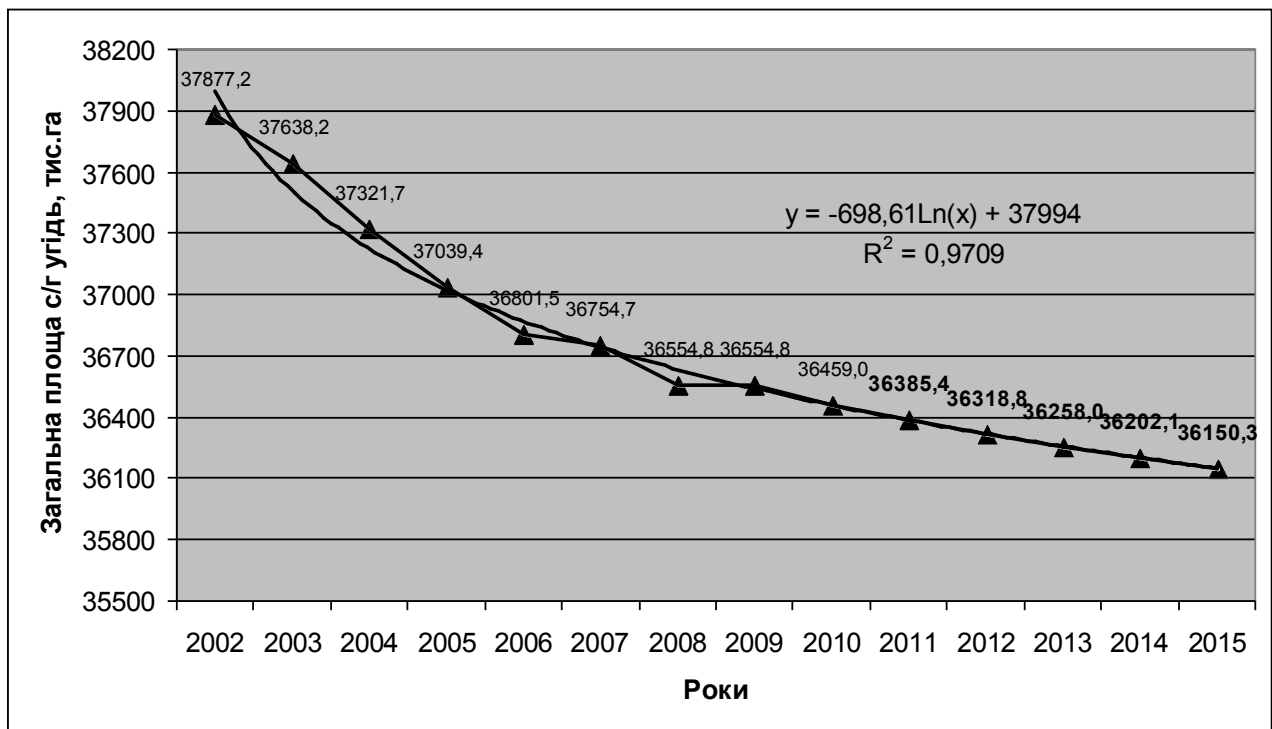
Джерело: Побудовано автором

Вихідні дані для розрахунку прогнозних значень основних показників розвитку органічного агровиробництва в Україні, 2002-2009 рр.

Роки	Загальна земельна площа с/г угідь в Україні, тис. га	Загальна площа сертифікованих земельних угідь, відведених під органічне виробництво, тис. га	Частка с/г угідь під органічним сільським господарством, %	Кількість сертифікованих органічних господарств, од.	Середній розмір земельних угідь органічного господарства, га
2002	37877,2	164,4	0,43	31	5304,8
2003	37638,2	239,5	0,64	69	3471,6
2004	37321,7	240,0	0,65	70	3428,6
2005	37039,4	242,0	0,65	72	3360,8
2006	36801,5	240,0	0,66	80	3000,0
2007	36754,7	270,0	0,79	92	2716,0
2008	36603,8	288,0	0,80	118	2288,0
2009	36554,8	305,1	0,83	132	2311,4

Джерело: Розраховано автором за даними <http://www.organic.com.ua>

Прогнозування загальної земельної площі сільськогосподарських угідь в Україні на 2011-2015 рр.

Джерело: Розраховано автором.

Додаток Н

Розрахунок песимістичних прогнозних значень основних показників розвитку органічного агровиробництва в Україні, 2011-2015 рр., (y_{\min})

Роки	Загальна земельна площа сільськогосподарських угідь в Україні, тис. га	Загальна площа сертифікованих земельних угідь відведених під органічне виробництво, тис. га	Частка сільськогосподарських угідь під органічним агровиробництвом, %	Кількість сертифікованих органічних сільськогосподарських підприємств, од.	Середні розміри земельних угідь в органічному агропідприємстві, га
2011	36570,6	276,9	0,78	229	1629,0
2012	36501,4	284,8	0,81	318	1561,2
2013	36438,0	292,3	0,83	436	1502,4
2014	36350,4	299,1	0,85	588	1447,8
2015	36327,9	305,4	0,87	776	1396,3

Джерело: Розраховано автором.

Додаток О

Розрахунок помірних прогнозних значень основних показників розвитку органічного агровиробництва в Україні, 2011-2015 рр., (y_p)

Роки	Загальна земельна площа сільськогосподарських угідь в Україні, тис. га	Загальна площа сертифікованих земельних угідь відведених під органічне виробництво, тис. га	Частка сільськогосподарських угідь під органічним агровиробництвом, %	Кількість сертифікованих органічних сільськогосподарських підприємств, од.	Середні розміри земельних угідь в органічному агропідприємстві, га
2011	36385,4	311,7	0,88	245	2177,7
2012	36318,8	319,1	0,90	334	2102,2
2013	36258,0	326,0	0,92	452	2035,5
2014	36202,1	332,5	0,95	604	1976,1
2015	36150,3	338,6	0,97	792	1922,6

Джерело: Розраховано автором.